

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA**

AGNĖS GIRUCKAITĖS

(Baudžiamosios teisės ir kriminologijos specializacijos neakivaizdinis skyrius)

GENOCIDAS, KAIP NUSIKALTIMAS ŽMONIŠKUMUI

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
doc. dr. Andrius Nevera

Vilnius, 2008

TURINYS

Įvadas.....	3
1. Genocido samprata ir jos raida.....	6
1.1. Genocido samprata ir raida Lietuvos Respublikos teisėje.....	15
2. Genocido objektyvieji požymiai.....	21
2.1. Genocido pažeidžiamos vertybės.....	21
2.2. Pavojingos veikos, sudarančios genocidą.....	25
2.3. Genocido subjektas.....	42
3. Genocido subjektyvieji požymiai.....	49
3.1. Kaltė.....	49
3.2. Genocido nusikalstamas tikslas.....	53
Išvados.....	59
Literatūros sąrašas.....	61
Santrauka.....	66
Summary.....	67

IVADAS

Temos aktualumas. Kai kalbama apie tokį nusikaltimą kaip genocidas, ypatingų argumentų, pagrindžiančių temos aktualumą, ieškoti nereikia. Manytina, kad šios temos aktualumas neturėtų niekam kelti abejonių. Dar nepradėjus gilintis į darbo esmę, remiantis vien tik turimomis istorinėmis, teisinėmis žiniomis, visuomenine patirtimi, galima teigti, kad tai yra itin svarbi ir reikšminga tema, juk bus nagrinėjamas vienas iš pavojingiausių, skaudžiausias pasekmes sukeliantis, dažniausiai liečiantis ne pavienį individą, o apskritai visą žmoniją ar didesnę jos dalį, nusikaltimas. Galima pritarti J. Žilinsko išsakytai nuomonei, kad „nuo tapimo šių nusikaltimų auka nėra apsaugotas nė vienas asmuo nė vienoje valstybėje. Jau vien tai yra pakankama priežastis, skatinanti jais domėtis ir įrodyti, kaip svarbu, kad žmonės apie juos žinotų, kad jų draudimas ir baudimas būtų universaliai ir unifikuotai įtvirtintas įvairiose teisinėse sistemose“¹.

Atrodytų gyvename laikotarpiu, kada visuotinai deklaruojama taika, pakantumas, lygybė, demokratija, laisvė. Fundamentalios žmogaus ir visos visuomenės teisės laikomos aukščiausiomis vertybėmis, o jų apsauga įtvirtinama nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu. Žmogaus gyvybė pripažįstama svarbiausia vertybe, be kurios netenka prasmės visos kitos žmogaus teisės. Tyčinis gyvybės atėmimas negali būti niekuo pateisinamas, tačiau genocido ypatingą žiaurumą, tuo pačiu ir jo savotišką išskirtinumą, parodo ta aplinkybė, kad žmonės žudomi ne už tai, ką jie padarė, bet už tai, kas jie yra. Žudymas vien dėl asmens tapatybės išskirtinumo atrodo tarsi žudymas be jokios priežasties, vis gi priežastys visuomet yra, kad ir kokios iracionalios bebūtų. Žmonija turėjo sumokėti milžinišką kainą tam, kad būtų imtasi priemonių, padėsiančių sušvelninti nusikaltimų žmoniškumui padarytą žalą, o svarbiausia užkirsiančių kelią tokių grėsmių kilimui ateityje.

Visų pirma, nusikaltimai žmoniškumui, tame tarpe ir genocidas, turėjo būti įvertinti teisiškai tarptautiniu lygiu, nes nesant teisinio reglamentavimo, būtų pažeistas principas *nullum crimen sine lege*. Atskaitos tašku galima laikyti Niurnbergo procesą, kurio metu buvo teisiami už nusikaltimus taikai, žmoniškumui ir karo nusikaltimus, padarytus Antrojo pasaulinio karo metu, atsakingi asmenys. Priimtame Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo statute buvo apibrėžtos šios nusikalstamos veikos ir suformuoti tarptautinės teisės principai, kurie 1946 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje buvo visuotinai pripažinti. Panašus procesas vyko ir Tolimuosiuose Rytuose – buvo įsteigtas Tokijo tribunolas, kurio įstatuose taip pat įtvirtinti nusikaltimai žmoniškumui. Minėti procesai vyko 1945-1946 m., tačiau tai nesustabdė masinio

¹ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 13.

naikinimo aktų ir pokario laikotarpiu. 1993-1994 m. įsteigti Tarptautiniai tribunolai buvusiai Jugoslavijai ir Ruandai. Šių tribunolų įstatuose nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai reglamentuojami panašiai kaip ir Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo statute, tačiau jų formuluočių skirtumai buvo nulemti praktinių poreikių². Bene svarbiausia universali tarptautinė sutartis, reglamentuojanti nusikaltimus žmoniškumui, genocidą, karo nusikaltimus, yra 1998 m. liepos 17 d. priimtas Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas.

Be svarbiausių tarptautinės teisės aktų, yra ne mažiau reikšmingi ir teisės mokslininkų darbai šia tema, kuriuose neretai be nusikaltimų analizės, jų interpretacijos, atskleidžiami reglamentavimo trūkumai ir spragos, pateikiamos rekomendacijos, išvelgiamos naujos problemos. Daug dėmesio nusikaltimų žmoniškumui analizei yra skyrę tarptautinės teisės specialistai, taip pat yra nemažai mokslininkų, kurių pagrindinis tyrimo objektas yra genocidas. Tarp tokių tarptautinės baudžiamosios teisės specialistų paminėtini W. A. Schabas, M. Shaw, A. Jones, R. Lemkin, B. Kiernan ir kt. Daugelis kitų užsienio autorių genocido klausimą yra palietę savo darbuose, skirtuose nusikaltimams žmoniškumui bei apskritai tarptautinei teisei. Tarp tokių autorių paminėtini M. C. Bassiouni, R. Cryer, L. A. Horvitz, Malcolm D. Evans, M. B. Akehurst, Ю. А. Решетов, В. П. Панов, И. И. Лукашук ir kt. Lietuvos teisės mokslininkų darbų šia tema nėra daug. Būtų galima išskirti J. Žilinską, kaip daugiausiai dėmesio nusikaltimų žmoniškumui ir genocido tyrimui skyrusį mokslininką, parašiusį šia tema daktaro disertaciją³, monografiją ir nemažai straipsnių. Paminėtini ir kiti Lietuvos teisininkai, parašę straipsnių bei pranešimų, susijusių su šia tema: R. Valentukevičius, B. Abraitienė, G. Švedas, A. Čepas, S. Katuoka. Taip pat reikėtų paminėti istoriką, humanitarinių mokslų daktarą A. Anušauską, kuris daug dėmesio skyrė lietuvių tautos sovietinio genocido tyrimui.

Lietuva, kaip tarptautinės bendrijos narė, pasirašydama tarptautines sutartis, prisiima įsipareigojimus, vienas iš jų – suderinti savo nacionalinę teisę su tarptautinės teisės aktais, todėl šiame darbe taip pat bus skiriamas dėmesys genocido reglamentavimo atitikties tarptautiniams teisės aktams analizei.

Tyrimo objektas – genocido, kaip vieno iš pačių sunkiausių nusikaltimų žmoniškumui, objektyvieji ir subjektyvieji požymiai.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo šaltiniais buvo tarptautinės teisės aktai: tarptautinės sutartys, reglamentuojančios nusikaltimus žmoniškumui bei įtvirtinančios pagrindines žmogaus teises ir laisves, tarptautinių baudžiamųjų tribunolų statutai, 1946 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija, Tarptautinės teisės komisijos parengtas Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas bei jo komentaras. Iš nacionalinės teisės aktų paminėtini 2000 m.

² Ten pat, P. 27.

³ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S1)/ LTU.-V., 2001.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, kiti įstatymai, kurie keitė ir pildė genocido normos sudėtį. Taip pat ne mažiau svarbiais tyrimo šaltiniais buvo tarptautinių tribunolų ir nacionalinių teismų praktika, baudžiamosios teisės ir tarptautinės teisės mokslinė literatūra.

Tyrimo hipotezė. Genocido norma yra retai taikoma praktikoje, tai lemia specifinis šio nusikaltimo pobūdis ir sunkiai įrodomi jo sudėties požymiai.

Darbo tikslas – atlikti genocido, kaip nusikaltimo žmoniškumui, baudžiamąją teisinę analizę.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti genocido sudėties požymius.
2. Atlikti genocido reglamentavimo Lietuvos Respublikos teisėje analizę atitikties tarptautiniams teisės aktams aspektu.
3. Išsiaiškinti kokių problemų kyla teismų praktikoje įrodinėjant genocido sudėties požymius.

Tyrimo metodai. Pasirinktos temos tyrimas atliktas taikant loginį, lyginamąjį, istorinį ir kritikos metodus. Taikant loginį metodą siekiama atskleisti teisės norminių aktų ir bylų turinį, daromi apibendrinimai, išvados, padedančios tiksliau ir aiškiau suvokti nagrinėjamus klausimus. Lyginamasis metodas taikomas siekiant palyginti ir įvertinti mokslininkų nuomones, teisės aktus, taip pat lyginant genocido normos reglamentavimo skirtumus tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje. Istorinis metodas naudojamas norint atskleisti genocido sampratos raidą tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje bei aptariant reikšmingiausias genocido atvejus. Kritikos metodas pasitelkiamas siekiant atskleisti teisinio reglamentavimo trūkumus.

Darbo struktūra: darbą sudaro įvadas, dėstomoji dalis, išvados ir literatūros sąrašas. Dėstomoji dalis susideda iš trijų skyrių: pirmame skyriuje trumpai aptariami istorijoje žinomi genocido atvejai, toliau nagrinėjama genocido sampratos raida tarptautinėje teisėje, t. y. pagrindiniuose jos šaltiniuose, taip pat plačiau aptariama diskusija, kilusi dėl politinės grupės požymio ir kultūrinio genocido įtraukimo į Genocido konvenciją, vėliau pereinama prie genocido sampratos raidos aptarimo nacionalinėje teisėje, analizuojant galimas jos plečiamojo traktavimo priežastis; antrajame skyriuje aptariami genocido sudėties objektyvieji požymiai: vertybės, kurias pažeidžia genocidas, jo subjektas ir pavojingos veikos, sudarančios genocidą; trečiajame skyriuje nagrinėjami subjektyvieji genocido sudėties požymiai – kaltė ir tikslas, aptariamoms jų įrodinėjimo problemoms.

1. GENOCIDO SAMPRATA IR JOS RAIDA

Būtų klaidinga teigti, kad genocido istorija prasidėjo nuo Antrojo pasaulinio karo, tiesiog tik jam pasibaigus ir įvertinus jo milžinišką žalą, buvo nuspręsta imtis ryžtingų priemonių, užkirsiančių kelią masinių naikinimų pasikartojimui ateityje, todėl hitlerinės Vokietijos vykdyta politika buvo pavadinta tikroju vardu ir teisiškai įvertinta. Istorijos faktai byloja, kad nusikaltimas, kurį dabar civilizuotos tautos vadina genocidu, buvo vykdomas įvairiais istoriniais tarpsniais – nuo seniausių laikų, siekiančių dar iki Kristaus, iki XX amžiaus, tačiau ir įžengus į XXI amžių yra manančiųjų, kad genocidas tebevykdomas, juo įvardijamas konfliktas, vykstantis Darfūre, vakariniame Sudano regione. Kaip taikliai pastebėjo J. Žilinskas, „nepakantumas kitaip mąstančiam, kitaip atrodančiam, kitaip besielgiančiam – įprastinis reiškinys, gal net biologinis dėsnis, labai aiškiai matomas žmonijos istorijoje“⁴. Žymi politologė Hannah Arendt nagrinėdama antisemitizmo atsiradimo istoriją, mini „amžino antisemitizmo“ doktriną, kuria kaip priedanga naudojosi nacistinė Vokietija norėdama pateisinti žydų žudymą. Pagal šią doktriną, „...neapykanta žydams yra normali ir natūrali reakcija, kuriai istorija tik duoda daugiau ar mažiau galimybių pasireikšti. Protrūkių nereikia kaip nors aiškinti, nes jie tėra natūralūs amžinos problemos padariniai“⁵. Autorė teigia, kad rasinių mąstymų išrado ne vokiečiai, jo ištakos siekia daug ankstesnius laikus, tačiau naciai jį pavertė savo valstybine ideologija – rasių kovos ideologija. Panašius samprotavimus pateikia ir žymus prancūzų sociologas bei antropologas Louis Dumont, kuris rasizmą vadina moderniojo pasaulio „liga“. Iškalbingai atrodo autoriaus teiginys, kad A. Hitleris tam tikroje plotmėje reprezentavo to meto Vokietiją ir netgi platesne prasme – modernų žmogų⁶. Pasiremiant minėtais teiginiais, galbūt būtų galima daryti prielaidą, kad nepakantumas „kitokiam“ iš tiesų yra neatskiriamas žmonijos bruožas, kažkas, ką sunku objektyviai paaiškinti ar išvelgti tikrąsias to priežastis, tačiau tai jokia būdu nėra ir negali būti masinių naikinimų pateisinimas.

Galėtume trumpai prisiminti tam tikras genocido apraiškas, buvusias palyginti nesenoje žmonijos istorijoje. XX amžiaus pradžią žymi armėnų tautos genocidas, kurį iki šiol neigia Turkijos vyriausybė. Armėnų genocidu vadinami 1915-1916 m. įvykiai, tačiau šios tautos engimo istorija siekia gerokai senesnius laikus, nuo tada, kai užkariautojai turkai iš Osmanų imperijos siekė išvaryti visus armėnus. Neapykantą kurstė jų skirtingumo pabrėžimas, turkai buvo musulmonai, o armėnai pirmieji pasaulyje įteisino krikščionybę kaip valstybinę religiją,

⁴ Žilinskas J. Nusikaltinai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 8.

⁵ Arendt. H. Totalitarizmo ištakos. Vilnius: Tyto alba, 2001. P. 42.

⁶ Dumont L. Esė apie individualizmą. Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu. Vilnius: Baltos lankos, 2002. P. 159.

sukūrė aukštą ir turtingą kultūrą, turėjo ilgą nepriklausomo valstybingumo istoriją⁷, o jiems pradėjus siekti autonomijos, prasidėjo ir jų žudymas. Į valdžią atėjus jaunaturkių partijai, buvo sukurtas ir įteisintas armėnų genocido planas, o prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas buvo puiki priedanga ir pasiteisinimas prieš kitas valstybes. Genocidas buvo vykdomas keturiais etapais: pirmajame etape visi tinkami karo tarnybai armėnų vyrai buvo imami į armiją, tačiau ne tam, kad kovotų, o tam, kad tarnautų kaip samdomi darbininkai, vėliau jie buvo išžudomi; antrasis etapas buvo nukreiptas prieš inteligentiją – politikus, rašytojus, dvasininkus, mokslininkus, mokytojus, gydytojus; trečiuoju etapu prasidėjo neregėto masto likusių gyventojų deportacija į Mesopotamijos dykumas, šio trėmimo metu jie buvo žiauriausiais būdais žudomi, kiti mirė nuo kankinimų, bado, nuovargio; ir galiausiai ketvirtasis etapas buvo skirtas panaikinti liekanas tautos, kuri buvo išrauta su šaknimis⁸. Nėra sutariama dėl tikslaus aukų skaičius, tačiau dauguma tyrinėtojų nurodo, kad tarp 1914-1918 m. žuvo daugiau kaip 500 000 armėnų, o pati Armėnija teigia, kad šis skaičius siekia 1 500 000⁹.

Antrojo pasaulinio karo laikotarpis neatsiejamas nuo baisios žmonijos tragedijos – Holokausto. Kartu su Adolfo Hitlerio atėjimu į valdžią 1933 m., antisemitizmas tampa oficialia Trečiojo reicho politika. Žydų tauta apkaltinama sąmokslu prieš vokiečių tautą, ekonominiiais sunkumais ir net Pirmojo pasaulinio karo pralaimėjimu. Šviesios odos, šviesių plaukų ir mėlynų akių vokiečiai laikomas aukščiausia žmonių rase, o jo priešingybė – žydas. Nacistai matė tik vieną išeitį – išnaikinti visus Europos žydus. Naikinimo procesas prasidėjo nuo žydų diskriminaciją įteisinančių įstatymų priėmimo. 1935 m. iš žydų buvo atimtos pilietinės teisės ir nurodyta, kad pilietybė suteikiama tik vokiško kraujo turintiems asmenims, žydai galėjo sudarinėti santuokas tik su žydais, jie buvo pašalinti iš karinės tarnybos ir mokyklų, jų pasuose buvo privalomai įspaudžiama raidė J ir pan., kitaip tariant, šiame etape valstybės sankcionuotas antisemitizmas tapo norma. Antroji naikinimo stadija susijusi su getų kūrimu. Kai kur nurodoma, kad realaus žydų naikinimo pradžią žymi 1938 m. lapkričio 9-10 d. Kristallnacht („krištolinės nakties“) įvykiai, kai buvo daužomos žydų parduotuvių vitrinos, siaubiami jų butai, deginamos sinagogos ir pan.¹⁰ Po šios nakties daug žydų išsiunčiama į koncentracijos stovyklas. Tačiau getų sukūrimas neleido galutinai išspręsti vadinamojo Judenfrage (žydų klausimo), nes milijonai žydų dar buvo gyvi. Tam pasitarnavo Vokietijoje ir Lenkijoje įkurtos koncentracijos stovyklos. Perkeliant žydus iš getų, jiems buvo sakoma, kad bus vežami į „darbo stovyklas“, o atvežus į vietą nurodoma, kad tai laikinas sustojimas, reikalingas jų dezinfekcijai. Viskas pasibaigdavo dujų kameroose. Nacių apskaičiuotą šaltakraujįškumą parodo tai, kad iš šių žudynių jie siekė dar ir

⁷ Vahagn Grigorian: Armėnų genocidas // <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/12962>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.

⁸ Horvitz L. A., Catherwood Ch. Encyclopedia of war crimes and genocide. New York: Facts on File, 2006. P. 25.

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide; prisijungimo laikas: 2008-10-31.

¹⁰ http://www.unitedhumanrights.org/Genocide/history_of_holocaust.htm; prisijungimo laikas: 2008-11-01.

ekonominės naudos, žydų drabužiai, pinigai, auksiniai dantys, laikrodžiai, papuošalai, akiniai – viskas buvo siunčiama į Vokietiją pakartotiniam naudojimui. Holokaustas nusinešė apie 6 milijonus gyvybių.

Dažnai didžiausia masine žmogžudyste po Antrojo pasaulinio karo įvardijamas musulmonų iš Srebrenicos genocidas, kurį įvykdė serbai 1995 m. Generolo Ratko Mladičiaus vadovaujami kariai išžudė beveik 8000 vyrų ir berniukų. Reikia pažymėti, kad kai įvykio šios žudynės, Srebrenica buvo paskelbta Jungtinių Tautų saugumo zona, kurioje patuliavo taikos palaikymo pajėgų kariai, tačiau jie buvo bejėgiai sustabdyti šį etninį valymą. Serbai masinį Bosnijos musulmonų naikinimą pradėjo jau anksčiau, t. y. nuo 1992 m., kai buvo pripažinta Bosnijos ir Hercegovinos nepriklausomybė. Tuo pačiu metu tarp serbų, kroatų ir bosnių, svarbiausių tautinių grupių, kilo pilietinis karas, kuris buvo pretekstas įvykdytam genocidui. Serbai Bosnijos sostinėje Sarajeve šaudydavo civilius gyventojus, terorizavo musulmonų šeimas, prievarta iškeldindavo juos iš namų, žagino musulmonų moteris, griovė mečetes ir kitus pastatus. Per 1992-1995 m. žuvo apie 200 000 žmonių¹¹.

1994 m. Rytų Afrikos valstybėje Ruandoje tvyrojusi įtampa tarp tutsių ir hutų etninių grupių prasiveržė į masines žudynes, kurios per 100 dienų nusinešė 800 000 gyvybių¹². Hutai, kurie sudarė Ruandoje daugumą, nusprendė sunaikinti visus Ruandos tutsius. Per hutų radiją buvo nuolat transliuojama propaganda, kursčiusi smurtą prieš tutsių genties žmones, ypač buvo paplitęs tutsių moterų viešas ir grupinis prievartavimas, dėl ko daugiau nei 7300 mirė nuo AIDS, o dar daugiau buvo užkrėstos ŽIV¹³.

Paminėti genocido atvejai toli gražu dar neatspindi visos kruvinos XX amžiaus istorijos. Komunistinių režimų padaryti nusikaltimai savo mastais pranoko viską. Sunku įsivaizduoti, kad per trumpą šimto metų laikotarpį galėjo įvykti tiek baisių įvykių, dėl kurių teisinio ir moralinio įvertinimo dar ir šiandien tebevyksta diskusijos. Vis dažniau prabylama apie istorinio teisingumo atkūrimą ir antrojo Niurnbergo būtinybę komunizmo nusikaltimams, o kai kas išdrįsta teigti, kad nereikia atverti praeities žaizdų, jei norime toliau ramiai gyventi. Profesorius L. Donskis siūlo vadinti reiškinius tikraisiais jų vardais ir nenuvertinti genocido sąvokos, kurią galima pritaikyti tik Holokaustui, o aukščiau minėtąsias masines žmogžudystes jis linkęs įvardinti genocido bruožų turinčiais nusikaltimais, bet ne genocidu¹⁴. Vargu ar dėl mažesnio šių žmogžudysčių masto bei organizuotumo lygio jos yra mažiau vertos vadintis genocidu ar išreiškia kažkokią nepagarbą Holokaustui, juo labiau, būtų sudėtinga pamiršti tokius nusikaltimus vardan ramybės. Kaip galima pamiršti tai, kas įvyko visai neseniai, ir nekreipti dėmesio į tai, kas tebevyksta. Čia

¹¹ http://www.unitedhumanrights.org/Genocide/bosnia_genocide.htm; prisijungimo laikas: 2008-11-01.

¹² Horvitz L. A., Catherwood Ch. Encyclopedia of war crimes and genocide. New York: Facts on File, 2006. P. 372.

¹³ Ibid, P. 373.

¹⁴ <http://www.balsas.lt/naujiena/222320/savoku-infliacija-ir-diskusiju-kriminalizacija/rubrika:naujienos-lietuva-komentaraiiranalize-lietuva>; prisijungimo laikas:2008-11-14.

tiktų pacituoti žymaus liberalizmo filosofo ir ideologo Friedrich August von Hayek mintį: „žvelgdami atgal, galime įvertinti praeities įvykių reikšmę ir atskleisti jų padarinius. Tačiau kol istorija yra dabartis, mums ji dar nėra istorija“¹⁵.

Kalbant apie genocido, kaip atskiro nusikaltimo pripažinimą, reikia turėti omenyje tai, kad jis kilo iš nusikaltimų žmoniškumui ir tik dėl savo ypatingos reikšmės buvo išskirtas į atskirą grupę. Dėl šios priežasties, visų pirma derėtų apžvelgti nusikaltimų žmoniškumui raidą svarbiausiuose tarptautiniuose teisės aktuose.

Nusikaltimų žmoniškumui terminas pirmą kartą oficialiai ir tiksliai buvo apibrėžtas 1945 m. Niurnbergo karo tribunolo įstatuose, tačiau tai nebuvo visiškai naujas terminas, tam tikrų užuomazgų būta dar iki Niurnbergo proceso. „Žmoniškumo įstatymų“ pažeidimas buvo numatytas Hagos konvencijose, kuriose buvo kodifikuota karo teisė¹⁶. „Tad nusikaltimų žmoniškumui pirmtakų, užuominų ir turiniu bei forma panašių terminų reiktų ieškoti būtent tarptautinės humanitarinės teisės šaltiniuose“¹⁷.

Niurnbergo karo tribunolo įstatų 6 straipsnio c punkte nusikaltimai žmoniškumui buvo apibrėžti kaip žudymas, naikinimas, pavergimas, deportacija ir kiti nežmoniški aktai, nukreipti prieš civilius gyventojus iki ar karo metu, ar persekiojimai politiniais, rasiniais ar religiniais pagrindais, siekiant įvykdyti bet kurį nusikaltimą, priklausantį tribunolo jurisdikcijai, nepaisant to, ar atlikti veiksmai yra laikomi pažeidimais pagal šalies, kurioje jie buvo padaryti, vidaus teisę, ar ne¹⁸.

Beveik identiška nusikaltimai žmoniškumui apibrėžiami ir Tokijo karo tribunolo įstatų 5 straipsnio c punkte, vienintelis skirtumas tas, kad juose nenumatytas persekiojimas religiniais motyvais todėl, kad Japonijoje nebuvo tokių atvejų¹⁹. Tiek pagal Niurnbergo, tiek ir pagal Tokijo karo tribunolų įstatus nusikaltimai žmoniškumui buvo laikomi karo nusikaltimų atšaka, kitaip tariant, neturėjo savarankiškos nusikaltimų rūšies statuso.

Tarptautinio tribunolo buvusiai Jugoslavijai statute vis dar išlieka nusikaltimų žmoniškumui sąsaja su kariniu konfliktu, todėl, kad šis tribunolas buvo įsteigtas teisti asmenis už rimtus tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus buvusios Jugoslavijos teritorijoje nuo 1991 metų. Jugoslavijos tribunolo statuto 5 straipsnis apibrėžia nusikaltimus žmoniškumui kaip padarytus tarptautinio ar vidinio ginkluoto konflikto metu, nukreiptus prieš civilius gyventojus. Tai jų žudymas, naikinimas, pavergimas, deportacija, įkalinimas, kankinimas, išžaginimas,

¹⁵ Friedrich August von Hayek. Kelias į vergovę. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2002. P. 13.

¹⁶ <http://diana.law.yale.edu/diana/db/4198-21.html>

¹⁷ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 19.

¹⁸ Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Charter of the International Military Tribunal: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

¹⁹ Charter of the International Military Tribunal for the Far East: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imtfech.htm>

persekiojimas politiniais, rasiniais ar religiniais motyvais ir kiti nežmoniški aktai²⁰. Galima sakyti, kad nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas išlieka toks pats kaip ir Niurnbergo tribunolo įstatuose.

1994 m. Ruandos tribunolo statuto 3 straipsnyje nusikaltimai žmoniškumui apibrėžiami žymiai plačiau nei anksčiau minėtų tribunolų statuteuose. Samprata papildoma naujais požymiais. Statute nusikaltimai žmoniškumui apibrėžti kaip plačiai paplitę ar sistemingi užpuolimai, nukreipti prieš civilius asmenis, nacionaliniais, politiniais, etniniais, rasiniais ar religiniais motyvais. Veikos, sudarančios nusikaltimus žmoniškumui, nurodomos šios: nužudymas, naikinimas, pavergimas, deportacija, įkalinimas, kankinimas, išžaginimas, persekiojimas politiniais, rasiniais, religiniais motyvais ir kitos nežmoniškos veikos²¹. Matome, kad įvesti sistemingumo ir plataus masto požymiai, diskriminacijos dėl nacionalinių, politinių, etninių, rasinių, religinių motyvų požymis, taip pat nėra sąsajos su kariniu konfliktu, o tai reiškia, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaromi ir ne karo metu. Nusikalstamų veikų sąrašas išlieka toks pats kaip ir Jugoslavijos tribunolo statute.

Galima teigti, kad svarbiausias tarptautinis dokumentas, išsamiausiai apibrėžiantis nusikaltimus žmoniškumui, yra Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas (toliau – Romos statutas). Šis tarptautinės teisės šaltinis išsiskiria savo juridine galia lyginant su prieš tai aptartaisiais todėl, kad Romos statutas yra tarptautinė sutartis, ir šalys ratifikuodamos ją įsipareigoja laikytis jos nuostatų bei kartu pripažįsta Tarptautinio Baudžiamojo Teismo jurisdikciją. Romos statuto 12 straipsnyje numatyta, kad valstybė, kuri tampa šio statuto šalimi, automatiškai pripažįsta teismo jurisdikciją statute nurodytiems nusikaltimams. Tačiau ne tik tai lemia Romos statuto, kaip universalios tarptautinės sutarties, didesnę svarbą, manytina, kad valstybių lūkesčiai, kuriant Tarptautinį Baudžiamąjį Teismą, dalies suverenių teisių jam perdavimas, suteikia Romos statutui autoritetingiausios tarptautinės sutarties galią. Anot B. Abraitienės, teismas simbolizuoja nebaudžiamumo pabaigą ir yra valstybių politinio apsisprendimo išraiška²².

Romos statuto 7 straipsnio 1 dalyje numatytos veikos, sudarančios nusikaltimus žmoniškumui, o 2 dalyje pateiktas sąvokų išaiškinimas²³. Lyginant šį apibrėžimą su Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų įstatuose pateiktais apibrėžimais, matyti aiškus sąvokos išplėtimas, įtraukiant naują valstybės ar organizacijos politikos požymį, taip pat išplečiant ir papildant nusikalstamų veikų sąrašą. Paminėtinos tokios naujos nusikalstamos veikos kaip prievartinis gyventojų perkėlimas, žiaurus laisvės atėmimas, įtraukimas į seksualinę vergovę, vertimas

²⁰ Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: <http://www.un.org/icty/legaldocs/basic/statut/statute-feb06-e.pdf>

²¹ Statute of the International Tribunal for Rwanda: <http://ictt.org/ENGLISH/basicdocs/statute.html>

²² B. Abraitienė. Nuo Niurnbergo iki Tarptautinio Baudžiamojo Teismo // Justitia. 2003, Nr. 3-4, P. 101.

²³ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.

užsiimti prostitucija, priverstinis apvaisinimas, priverstinė sterilizacija, prievartinis žmonių dingimas, apartheidas. Grupių persekiojimo pagrindų sąrašas papildomas nacionaliniais, etniniais, kultūriniais, lyties motyvais.

Trumpai aptarus minėtus tarptautinės teisės šaltinius, darytina išvada, kad nusikaltimų žmoniškumui samprata susiformavo ne taip ir seniai. Ji buvo nuolat palaipsniui plečiama iki dabartinio jos varianto, tai darė *ad hoc* tarptautiniai tribunolai.

Kalbant apie genocido, kaip nusikaltimų žmoniškumui atskiros rūšies raidą, negalima nepaminti teisės mokslininko, kuris sugalvojo kaip pavadinti šį baisų nusikaltimą, tai Raphael Lemkin. Šį terminą jis pavartojo savo 1944 m. išleistoje monografijoje „Axis Rule in Occupied Europe“ („Ašies valdymas okupuotoje Europoje“). Šis terminas sudarytas iš graikiško žodžio *genos* (rasė, giminė) ir lotyniško žodžio *cide* (žudymas). Anot R. Lemkino, „...genocidas nebūtinai reiškia nedelsiamą tautos išnaikinimą, išskyrus, jei jis pasireiškia masiniais žmonių žudymais. Jis greičiau reiškia koordinuotą skirtingų veiksmų planą, nukreiptą sunaikinti esminius tautinės grupės gyvenimo pagrindus ir taip išnaikinti ją pačią“²⁴.

Kai kuriuose literatūros šaltiniuose teigiama, kad pirmą kartą genocidas, kaip atskiras tarptautinis nusikaltimas, buvo paminėtas Niurnbergo karinio tribunolo statute. Su šiuo teiginiu sutikti negalima, nes Niurnbergo tribunolo statute genocidas dar nebuvo išskirtas į atskirą nusikaltimų žmoniškumui rūšį, jame buvo pirmą kartą pateikta nusikaltimų žmoniškumui sąvoka. Niurnbergo tribunolo kaltinamajame akte sąvoka „genocidas“ buvo paminėta kalbant apie karo nusikaltimus, padarytus Vokietijos ginkluotųjų pajėgų prieš civilius gyventojus okupuotose teritorijose ir atvirtojoje jūroje. Žudymai ir žiaurus elgesys buvo vykdomi įvairiais būdais, įskaitant sušaudymus, korimus, apnuodijimus dujomis, marinimus badu, prastu maitinimu, sistemingu vertimu atlikinėti darbus, viršijančius galimybių ribas, netinkamu chirurginių ir medicininių paslaugų teikimu, spardymais, mušimais, brutalumu ir įvairių rūšių kankinimais, įskaitant įkaitintos geležies naudojimą, pirštų nagų plėšimą, eksperimentinių operacijų atlikinėjimą ir kitokį elgesį su gyvais žmonėmis. Kai kuriose okupuotose teritorijose kaltinamieji kišosi į religinius reikalus, persekiojo dvasininkijos ir vienuolių brolijos narius, konfiskuodavo bažnyčios nuosavybę. Jie vadovavo sąmoningai ir sistemingai vykdomam genocidui, būtent, rasinių ir nacionalinių grupių naikinimas, nukreiptas prieš civilius gyventojus okupuotose teritorijose turint tikslą sunaikinti tam tikras nacionalines, rasines ar religines žmonių grupes, ypač žydus, lenkus, čigonus ir kitus²⁵. Ketvirtoje kaltinamojo akto dalyje, kurioje buvo aptariami padaryti nusikaltimai žmoniškumui, teigiama, kad Vokietijos valdžia vadovaudamasi

²⁴ Cit. pagal: Jones A. Genocide: a comprehensive introduction. London New York (N. Y.): Routledge: Taylor & Francis Group, 2006. P. 10.

²⁵ Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Indictment: Count three.
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count3.htm>

bendru planu vykdė persekiojimus, nukreiptus prieš žydus. Šie persekiojimai taip pat buvo nukreipti ir prieš asmenis, kurių politiniai įsitikinimai ir dvasiniai siekiai buvo priešingi nacių tikslams. Žydai buvo sistemingai persekiojami nuo 1933 metų; jie neteko laisvės, buvo uždaromi į Buchenvaldo, Dachau ir kitas koncentracijos stovyklas, kuriose buvo žudoma ir kitaip negailestingai elgiamasi²⁶. Taigi, matome, kad teiginys, jog genocidas Niurnbergo tribunolo buvo pripažintas savarankišku nusikaltimu, nėra visiškai tikslus. Nors ši sąvoka ir buvo pavartota kaltinamajame akte, tačiau ja greičiau buvo įvertinta nacių vykdyta politika Antrojo pasaulinio karo metu, o ne atskiras nusikaltimas. „...nusikaltimas, už kurį kaltino Niurnbergo tribunolas, būtent, žydų holokaustas <...> buvo sudedamoji genocido dalis, bet jis negalėjo būti apibrėžtas kaip toks, todėl kad genocido nusikaltimas buvo apibrėžtas vėliau“²⁷.

Pirmą kartą genocidas, kaip atskiras nusikaltimas žmoniškumui, buvo apibrėžtas garsiojoje 1946 m. gruodžio 11 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje Nr. 96(I) (toliau – Rezoliucija), todėl tik nuo šio dokumento priėmimo genocidas įgavo oficialų tarptautinio nusikaltimo statusą. Minėtoji Rezoliucija skelbė, kad *„genocidas reiškia atsisakymą pripažinti ištisu žmonių grupių teisę gyventi, panašu į tai, kaip žmogžudystė reiškia atsisakymą pripažinti individualaus žmogaus teisę į gyvybę; toks atsisakymas pripažinti teisę į gyvybę sukrečia žmonijos sąžinę, sukelia didelius praradimus žmonijai, nes ji netenka to kultūrinio ir kitokio indėlio, kurį atneštų šios žmonių grupės, prieštarauja moralės įstatymams ir Jungtinių Tautų tikslams.*

Daugeliu atvejų buvo visiškai ar iš dalies sunaikintos rasinės, religinės, politinės ir kitos grupės.

Bausmė už genocidą yra tarptautinės reikšmės klausimas.

Generalinė Asamblėja tvirtina, kad genocidas, remiantis tarptautine teise, yra nusikaltimas, kurį smerkia civilizuotas pasaulis, ir už kurio padarymą pagrindiniai kaltininkai ir bendrininkai yra baudžiami, nepaisant to, ar tai individualus asmuo, visuomenės ar valstybės veikėjai, ir nepriklausomai nuo to, ar nusikaltimas padarytas religiniais, rasiniais, politiniais ar kitais motyvais“²⁸.

Šioje Rezoliucijoje buvo įtvirtinti pagrindiniai genocido požymiai ir baudimo principai. Genocido, kaip tarptautinio nusikaltimo statusą liudija dar ir tai, kad šioje Rezoliucijoje jis jau nėra siejamas su karo nusikaltimais ar nusikaltimais taikai. Taigi, šiuo tarptautiniu dokumentu buvo žengtas svarbus žingsnis į priekį, jo pagrindu buvo ruošiama Genocido konvencija. Jos rengimo procese iškilo nesutarimų tarp atskirų šalių atstovų dėl tam tikrų genocido sąvokos

²⁶ Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Indictment: Count four.

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count4.htm>

²⁷ Cryer R., Friman H., Robinson D. An introduction to international criminal law and procedure. Cambridge: Cambridge university press, 2007. P. 166.

²⁸ <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>

formuluočių. Konvencijos rengime dalyvavo Sovietų Sąjungos, Kinijos, Prancūzijos, Lenkijos, Venesuelos ir Libano atstovai, kurie sudarė *ad hoc* komitetą. Suprantama, kad kiekviena šalis buvo suinteresuota pateikti sau naudingą genocido sąvokos traktuotę. Minėtoje Rezoliucijoje į genocido apibrėžimą buvo įtrauktas ir „politinės grupės“ požymis, būtent jis ir sukėlė daugiausia ginčų bei susilaukė kritikos.

Būtų tikslinga aptarti skirtingas šalių pozicijas dėl minėto požymio įtraukimo į Genocido konvenciją tam, kad geriau suvoktumėme, kaip buvo prieita prie tokio genocido sampratos varianto, kokį turime dabar, t. y. 1948 m. Genocido konvencijoje. Remiantis oponuojančių šalių argumentais, galima išskirti dvi genocido koncepcijas: koncepciją, siejančią genocidą tik su nacizmu – fašizmu, ir koncepciją, kuri palaiko platesnę genocido traktuotę, neapsiribojančią tik nacių Antrojo pasaulinio karo metu įvykdyto nusikaltimo įvertinimu.

Pirmąją genocido koncepciją įnirtingai gynė Sovietų Sąjunga ir suprantama kodėl. Ji nepritarė politinių grupių įtraukimui į saugomų grupių sąrašą, nes genocidą siejo tik su Antrojo pasaulinio karo metu Vokietijos vykdyta politika, nukreipta naikinti rasines ir tautines grupes bei išaukštinti tik vienintelę arijų rasę. Pagrindinis argumentas, nukreiptas prieš politinių grupių įtraukimą į konvenciją, buvo nepagrįsto kišimosi į valstybių vidaus reikalus baimė. Buvo teigiama, kad įtraukus šį požymį į konvenciją, valstybės negalės imtis priemonių prieš priešiška nusiteikusius visuomenės elementus, bijodamos būti apkaltintos genocidu, o jie tuo galės pasinaudoti. Be to, dar buvo teigiama, kad politinė grupė nepasižymi stabilumu, nėra lengvai identifikuojama iš kitų grupių, o tai yra dar vienas argumentas prieš jos įtraukimą į konvenciją.

Kitos genocido koncepcijos, pritariančios politinių grupių įtraukimui į konvenciją, šalininkai teigė, kad sieti genocidą tik su nacizmu – fašizmu yra nepagrįsta, nes genocidas buvo vykdomas dar iki Antrojo pasaulinio karo ir ne tik rasiniais ar tautiniais motyvais. Gindami savo požiūrį, jie rėmėsi tais pačiais argumentais kaip ir jų oponentai, tik iš savų pozicijų. Anot šios koncepcijos atstovų, neištraukus į saugomas grupes ir politinių grupių, valstybės prisidengdamos neva teisėtais veiksmais, galėtų vykdyti genocidą ir išvengti atsakomybės. Taip pat jie teigia, kad „...specifiniai pavyzdžiai, atrinkti iš nesenos nacizmo istorijos, rodo, kad politines grupes galima kuo puikiau identifikuoti ir, atsižvelgiant į persekiojimus, kuriuos jos patyrė, pripažinti jų apsaugą buvusią būtina“²⁹.

Galiausiai po ilgų svarstymų ir debatų, politinės grupės nebuvo įtrauktos į konvenciją, nors šis požymis buvo ir 1946 m. Rezoliucijoje Nr. 96(I), ir vėlesniuose konvencijos projektuose. Negalima būtų teigti, kad argumentai prieš politinės grupės įtraukimą būtų buvę labai reikšmingi ir nenuginčijami, todėl vienareikšmio atsakymo, kas nulėmė jos neištraukimą, nėra. „Manytume,

²⁹ Žilinskas J. Nusikaltinai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 34.

jog sprendimas buvo padarytas pagal principą „iš dviejų blogybių renkamės mažesnę“: siaurinama konvencija, bet ją ratifikuoja daugiau valstybių. Tačiau iš esmės taip buvo smarkiai apribota konvencijos sfera ir galia...“³⁰. Kaip matysime toliau, ši konvencijos spraga paskatino valstybes imtis plečiamojo genocido sampratos traktavimo, kas nėra labai gerai.

Rengiant konvenciją diskusijų kilo ne tik dėl saugomų grupių, bet ir dėl genocido nusikalstamų veikų sąrašo. Būta siūlymų šį sąrašą plėsti. Daugiausia dėmesio susilaukė grupių identiteto naikinimo veikos, taip vadinamojo kultūrinio genocido, įtraukimas į konvenciją, kaip vienos iš genocido formų. Kultūrinis genocidas suprantamas kaip draudimas vartoti nacionalinę kalbą visose gyvenimo srityse, naikinant ir uždraudžiant spausdinti leidinius nacionaline kalba, istorijos paminklų griovimas, draudimas išpažinti savo religiją, laikytis papročių ir tradicijų, ir kiti panašūs veiksmai. Šios genocido formos įtraukimui į konvenciją pritarė Sovietinio bloko šalys, tačiau buvo tam ir nepritariančių. Iš esmės niekas neprieštaravo, kad tautą galima naikinti ne tik fiziškai, bet ir per jos kultūrą, tačiau buvo suabejota realia kultūrinio genocido galimybe panaikinti tautos kaip tokios egzistavimą, dėl ko nebuvo abejojama esant fiziniam ir biologiniam genocidui. Galutiniame konvencijos variante kultūrinio genocido nebeliko, teikiant pirmenybę fiziniam ir biologiniam genocidui, tačiau viena iš jo formų – prievartinis vienos grupės vaikų perdavimas kitai, gali būti vadinamas etnocidu.

Taigi, nors minėti veiksmai ir nebuvo įteisinti kaip genocido forma, tačiau jų padarytos žalos negalima neįvertinti ir siekiant atskleisti jos didžiulį mastą, tradiciškai šie veiksmai vadinami kultūriniu genocidu. Jei fizinis genocidas buvo akivaizdus, tai kultūrinį genocidą galima vadinti netiesiogine, užslėpta genocido forma, dažnai vykdoma kartu su fiziniu genocidu, tačiau tai nesumenkina jo daromos žalos, atvirksčiai, jis ardo tautos pagrindus, naikina ją iš vidaus, tik jo žalingiems padariniams atsirasti, skirtingai nuo fizinio genocido, reikia daugiau laiko.

Filosofas B. Kuzmickas kalbėdamas apie lietuvių tautos sovietizaciją, vadina ją dvasiniu genocidu, kurio „...paskirtis buvo dvejopa. Iš vienos pusės, buvo siekiama auklėti „naują“ žmogų, pamiršusį savo tautybę ir pilietinę atsakomybę, paklusnų valdžiai „komunizmo statytoją“, iš kitos – slopinti tautinę, religinę, pilietinę sąmonę, bet kokią kompartijos neapbruotą veiklą. Tiems tikslams tarnavo tendencingos švietimo programos, cenzūra ir kitokia informacijos priemonių kontrolė, išplėta slaptų sekimų, įskundimų sistema, tardymai, lageriai³¹. Sovietinė ideologija vadovavosi iškreipta vertybių sistema, kurią visais įmanomais būdais norėjo įdiegti savo okupuotuose kraštuose. Vertybėmis buvo laikoma tarnavimas komunistų valdžiai, klasių kova, neapykanta religijai, kapitalizmui, įtarumas ir pan. Korupcija,

³⁰ Ten pat, P. 34.

³¹ Kuzmickas B. Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose: (konferencijos medžiaga. 1993 06 12). Vilnius-Kaunas, 1994. P. 39.

teisinis nihilizmas, moralinis cinizmas, nepasitikėjimas ir įtarumas, nesugebėjimas savarankiškai mąstyti ir dirbti, nusilpusi tautinė savimonė, visa tai, dvasinio genocido palikimas³².

1948 m. gruodžio 9 d. Jungtinės Tautos priėmė Konvenciją dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį (toliau – Genocido konvencija), kuri įsigaliojo 1951 m. sausio 12 d. Joje genocidas vadinamas „pasibaisėtina nelaimė“ ir šalys įpareigojamos užkirsti jam kelią ir bausti už jį nesvarbu, ar jis vykdomas taikos ar karo metu. Genocido konvencijos 2 straipsnyje genocidu pripažįstama veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę: žudant tos grupės narius; darant rimtus fizinius ar psichikos sužalojimus tos grupės nariams; tyčia sudarant tai grupei tokias gyvenimo sąlygas, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį; naudojant priemones, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą; prievarta perduodant vienos grupės vaikus kitai³³. Tokia pati genocido samprata pateikiama ir Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statute, ir tarptautinių Jugoslavijos bei Ruandos tribunolų statuteose.

1.1. Genocido samprata ir raida Lietuvos Respublikos teisėje.

Genocido konvencija įpareigojo valstybes priimti atitinkamus teisės aktus kovojant su genocidu, numatyti veiksmingas bausmes asmenims, kaltiems dėl šio nusikaltimo. Lietuvos Respublika, laikydama si minėto įpareigojimo, prie Genocido konvencijos prisijungė 1992 m. balandžio 9 d. Aukščiausiajai Tarybai – Atkuriamajam Seimui priėmus įstatymą „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ (toliau – įstatymas dėl genocido). Tuo pačiu įstatymu buvo prisijungta ir prie 1968 m. lapkričio 26 d. konvencijos „Dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui“. Įstatyme dėl genocido šis nusikaltimas buvo apibrėžtas kaip „*veiksmai, kuriais siekiama fiziškai sunaikinti visus ar dalį gyventojų, priklausančių kokiai nors nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei, pasireiškę šių grupių narių žudymu, žiauriu kankinimu, sunkiu kūno sužalojimu, protinio vystimosi sutrikdymu, tyčiniu sudarymu tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama sunaikinti visą ar dalį tokios žmonių grupės, prievartiniu vaikų perdavimu iš šių grupių į kitas ar panaudojimu priemonių, kuriomis siekiama prievarta apriboti gimstamumą*“³⁴. Šiuo įstatymu buvo įvertinti nacistinės Vokietijos ir SSRS padaryti nusikaltimai Lietuvos žmonėms, todėl jų žudymas, kankinimas, deportavimas buvo pripažintas genocidu pagal tarptautinėje teisėje numatytus jo požymius. Įstatymas taip pat numatė griežtas bausmes už šį nusikaltimą – laisvės atėmimą nuo penkerių iki penkiolikos metų su turto konfiskavimu arba mirties bausmę su turto konfiskavimu,

³² Ten pat, P. 41.

³³ Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-855.

³⁴ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ // Valstybės žinios. 1992, Nr. 13-342.

be to, buvo nustatyta, kad jis turi grįžtamąją galią ir netaikoma patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis.

Matome, kad šiame įstatyme pateikta genocido samprata beveik identiška sampratai, įtvirtintai 1948 m. Genocido konvencijoje. Įstatymas numato tų pačių žmonių grupių apsaugą ir šiek tiek išplėstą nusikalstamų veikų sąrašą bei akcentuojamas, būtent, fizinis minėtų grupių sunaikinimas, ko nėra Genocido konvencijoje. Taigi, Lietuvos Respublika, prisijungdama prie Konvencijos, pasirinko plečiamąją genocido sampratos traktuotę. „...buvo atsižvelgta į tai, kad Lietuvos gyventojai (jų atskiros grupės) fašistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu patyrė didžiulių kančių ir nuostolių ne tik dėl tų genocido formų, kurios buvo nurodytos Konvencijoje dėl genocido, bet ir dėl žiaurių kankinimų, deportacijų“³⁵.

1992 m. balandžio 9 d. įstatymo „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ priėmimu buvo siekiama ne tiek solidarizuotis su tarptautine bendrija kovojant su genocidu, kiek pirmiausia individualaus teisingumo atkūrimo. Tik priėmus įstatymą, numatantį atsakomybę už genocidą, tapo galima persekioti kaltuosius asmenis ir juos teisti. Lietuva to negalėjo daryti ilgus metus. Kaip teigia Generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus vyr. prokuroras R. Valentukevičius, „...dvi okupacijas iškentėjusių lietuvių bei kitų Lietuvoje gyvenančių tautų moralės požiūriu tokio įstatymo priėmimas buvo labai reikalingas ir teisingas. Šis įstatymas suteikė Lietuvai galimybę teisiškai įvertinti tą savo istorijos laikotarpį, kuriuo ji išgyveno dviejų totalitarinių sistemų – nacių ir sovietų – žiaurios, nepakančios kitai rasei ar kitokiems įsitikinimams ir dehumanizuotos ideologijos reiškinius“³⁶.

1998 m. balandžio 21 d. Seimas priėmė įstatymą, papildantį ir keičiantį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą (toliau – LR BK), kuriuo 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ nuostatas perkėlė į baudžiamąjį įstatymą. LR BK buvo papildytas 71 str., kurio pirmoje dalyje genocidas buvo apibrėžtas kaip „*veiksmai, kuriais siekiama fiziškai sunaikinti visus ar dalį gyventojų, priklausančių kokiai nors nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, pasireiškę šių grupių narių žiauriu kankinimu, sunkiu kūno sužalojimu, protinio vystimosi sutrikdymu; tyčiniu sudarymu tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama sunaikinti visą ar dalį tokios žmonių grupės; prievartiniu vaikų perdavimu iš šių grupių į kitas ar priemonių, kuriomis siekiama prievarta apriboti gimstamumą, panaudojimu*“³⁷. Šio straipsnio antra dalis numatė kvalifikuotą genocido sudėtį – žmonių žudymą ir pirmoje bei antroje dalyse numatytų veiksmų organizavimą arba vadovavimą jiems. Šiuo įstatymu genocido samprata buvo dar labiau išplėsta: į saugomų grupių

³⁵ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2000. T. 1. P. 48.

³⁶ <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nusikalt.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-01.

³⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo kodekso papildymo 62¹, 71 straipsniais ir 8¹, 24, 25, 26, 35, 49, 54¹, 89 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 42-1140.

sąrašą įtrauktos socialinė ir politinė grupės, taip pat numatyta atsakomybė už genocido organizavimą bei vadovavimą jam. Pažymėtina, kad aptariamam įstatymui LR BK buvo papildytas tik nauja genocido sudėtimi, tačiau jis nenumatė nusikaltimų žmoniškumui normos. Kyla klausimas, ar Lietuva galėjo išplėsti genocido sampratą, įtvirtintą tarptautinėje teisėje, ar tai nėra jos tarptautinių įsipareigojimų pažeidimas? Iš Genocido konvencijos nuostatų neišplaukia imperatyvi valstybių pareiga savo nacionaliniuose įstatymuose tiksliai atkartoti Konvencijoje pateiktą genocido apibrėžimą. Joje aiškiai pasakyta, kad šalis įsipareigoja priimti teisės aktus, kad išgaliotų šios Konvencijos nuostatos. Lietuva savo įsipareigojimus pagal Genocido konvenciją įvykdė, perkeldama konvencinę genocido sąvoką į nacionalinę teisę, manome, kad Lietuvos pasirinktas platesnis genocido sampratos traktavimas nėra jos tarptautinių įsipareigojimų pažeidimas. Tai patvirtino ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atmesdamas nuteistųjų kasacinių skundų argumentus dėl LR BK 99 straipsnio neatitikimo tarptautinės teisės normoms: *„prisijungimas prie Konvencijos neatima valstybės teisės pačiai apibrėžti veikas, kurios yra nusikaltimai, bei jas uždrausti, juo labiau, kad Konvencijos 5 straipsnyje nustatyta, kad Susitariančios Šalys, kiekviena vadovaudamasi savo Konstitucija, įsipareigoja priimti reikiamus teisės aktus, kad išgaliotų Konvencijos nuostatos ir kad būtų numatytos veiksmingos bausmės asmenims, kaltiems dėl genocido...“*³⁸.

Genocido sampratos išplėtimui nacionaliniuose įstatymuose pritaria nemažai Lietuvos teisininkų: R. Valentukevičius teigia, kad „...išplėtimas yra visiškai pateisinamas ir reikalingas, nes tarptautinėje teisėje nustatyta klasikinė „genocido“ sąvoka, apimanti tik keturis siekiamos fiziškai sunaikinti grupės požymius, Lietuvos gyventojų masinio naikinimo atveju sunkiai taikytina. <...>. Ši pataisa leis išspręsti kai kuriuos sudėtingus genocido nusikaltimo kvalifikavimo atvejus, kai ši veika buvo taikoma asmenims, NKVD – NKGB – MGB baudžiamosiose bylose įvardytiems kaip „buržuaziniai nacionalistai“, „buožės“ ar „socialiai pavojingi elementai“³⁹; istorikas R. Geleževičius mano, kad „tokia genocido samprata geriau atitinka Lietuvos savitumą, nes leidžia persekioti ir už tarybmečiu vykdytas nusikalstamas veikas vienu ar kitu Lietuvos gyventojų grupių atžvilgiu, pavyzdžiui, „buožių“ trėmimus, kaip už genocido nusikaltimus“⁴⁰; anot teisės mokslų daktaro J. Prapiesčio, „...sudėties papildymas politinės ir socialinės grupių požymiais yra pagrįstas, atspindintis realybę. Pastaruoju metu nemažai būta genocido aktų ne tik nacionaliniu, etniniu, rasiniu, religiniu pagrindu, bet ir dėl politinių priežasčių. Neapykantos, smurto, susidorojimo objektu gali būti ir atskiros socialinės grupės“⁴¹; politinių grupių įtraukimui taip pat pritaria ir istorikas, humanitarinių mokslų daktaras

³⁸ Baudžiamoji byla Nr. 2K-158/2005

³⁹ <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nusikalt.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-01.

⁴⁰ Geleževičius R. Holokausto teisingumas ir restitucija Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę (1990 – 2003). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 58.

⁴¹ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2000. T. 1. P. 49.

A. Eidintas – „šiuolaikiniame pasaulyje politinės grupės nukentėjo ir dar gali nukentėti taip, kaip tautinės ir etninės grupės“⁴². Tarptautinės teisės specialistas J. Žilinskas, vertindamas Lietuvos pasirinktą plečiamąjį genocido sampratos traktavimą, vienareikšmio atsakymo, tai buvo geras ar blogas sprendimas, nepateikia. Jis mano, kad tai greičiau yra išimtis, kuri naudinga nacionalinėje teisėje, bet kuri gali kelti problemų tarptautinio bendradarbiavimo srityje, jei valstybė, kurios prašoma bendradarbiauti, laikosi klasikinės genocido sampratos⁴³.

Tikriausiai galima teigti, kad politinė grupė, buvusi įtraukta visuose parengiamuosiuose dokumentuose, turėjo atsidurti ir Genocido konvencijoje, ir kad jos neįtraukimą nulėmė politiniai valstybių interesai, o ne objektyvios priežastys. Kai kas politinių ir kitų grupių neįtraukimą į saugomų grupių sąrašą vadina Genocido konvencijos spraga, kuri gali padėti išvengti atsakomybės už genocidą. Kita vertus, galima būtų daryti prielaidą, kad tie, kurie mano, kad Genocido konvencija neapima politinių grupių, klaidingai suvokia genocido sampratą, juk jei teigiama, kad genocido motyvai nėra svarbūs, tai lietuvių tautos žudymas politiniais motyvais taip pat turėtų būti laikomas genocidu, nukreiptu prieš nacionalinę grupę. Kas teisus, lieka iki galo neaišku. Vis gi abejotina, ar Genocido konvencijos rengėjai norėjo, kad genocido samprata būtų laisva įvairioms interpretacijoms, priešingu atveju, vietoje keturių grupių jie galėjo nurodyti neišsamų grupių sąrašą. Žinome, kad tarptautinė bendrija abejoja, ar sovietinį terorą okupuotoje Lietuvoje galima pavadinti genocidu remiantis klasikine genocido samprata. Esant tokiai situacijai, Lietuvos žingsnis neatrodo visiškai nepagrįstas ir nepateisinamas. Politinių ir socialinių grupių įtraukimą galima pavadinti tam tikru apsidraudimu situacijose, kuriose gali kilti kvalifikavimo problemų, siekiant įvertinti tuos žiaurumus, kuriuos vykdė Sovietų Sąjunga prieš lietuvių žmones. Genocido sampratą išplėtė ir kai kurios kitos valstybės. Pavyzdžiui, Lenkija be nacionalinės, etninės, rasinės, religinės grupės taip pat yra įtraukusi ir politinę grupę bei grupę su apibrėžtais filosofiniais įsitikinimais⁴⁴; Prancūzijos baudžiamajame įstatyme papildomai numatyta grupė, apibrėžta kitais sutartiniais kriterijais⁴⁵; Latvija į saugomų grupių sąrašą yra įtraukusi ir socialines grupes⁴⁶. Negalima teigti, kad politinės ir kitos grupės, neįtraukus jų į Genocido konvenciją, liko visiškai be apsaugos. Nusikaltimus prieš minėtas grupes apima nusikaltimų žmoniškumui normos sudėtis. LR BK už nusikaltimus žmoniškumui numato lygiai tokią pačią atsakomybę, kaip ir už genocidą – laisvės atėmimą nuo penkerių iki dvidešimties metų arba laisvės atėmimą iki gyvos galvos.

⁴² Eidintas A. Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose: (konferencijos medžiaga. 1993 06 12). Vilnius – Kaunas, 1994. P. 12.

⁴³ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 147.

⁴⁴ <http://www.preventgenocide.org/pl/prawa/kodekskarny.htm>; prisijungimo laikas: 2008-03-18.

⁴⁵ http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textA.htm#CHAPTER%201.%20-%20GENOCIDE; prisijungimo laikas: 2008-03-18.

⁴⁶ http://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=88966&version_date=15.11.2006;prisijungimo_laikas:2008-03-18.

Galiausiai 2000 m. rugsėjo 26 d. priėmus naująjį LR BK, trečią kartą, ir kol kas paskutinį, buvo keičiamas genocido reglamentavimas. Naujojo kodekso specialioji dalis pradedama XV skyriumi, kuris buvo pavadintas „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“. Tai, kad LR BK specialioji dalis pradedama būtent šiuo skyriumi nėra atsitiktinumas, tai parodo, kokia reikšmė yra teikiama nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų objektui, kokios yra žmonijai ypatingai svarbios, siekiamos apsaugoti vertybės. Skyrius pradedamas 99 straipsniu, kuriame apibrėžtas genocidas: „*tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, socialinei ar politinei grupei, organizavo, vadovavo ar dalyvavo juos žudant, kankinant, žalojant, trikdant jų protinį vystymąsi, deportuojant, kitaip sudarant tokias gyvenimo sąlygas, kad jos lėmė visų jų ar dalies žūtį, ribojo toms grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ar prievarta perdavė jų vaikus kitoms grupėms*“⁴⁷. Taip pat nauja yra tai, kad pirmą kartą Lietuvos teisėje reglamentuoti nusikaltimai žmoniškumui, kurie LR BK pavadinti tarptautinės teisės draudžiamu elgesiu su žmonėmis, kodėl tokių šių nusikaltimų pavadinimą pasirinko įstatymų leidėjas nėra visiškai aišku, galbūt nenorėjo, kad sutaptų skyriaus ir straipsnio pavadinimai.

LR BK 99 straipsnyje apibrėžtas genocidas iš esmės nesiskiria nuo ankstesniuose įstatymuose pateiktų jo apibrėžimų. Neatsisakoma socialinių ir politinių grupių, akcentuojamas siekimas fiziškai sunaikinti šias grupes, taip pat, kaip ir ankstesniuose variantuose, tarp genocido formų minimas kankinimas bei deportavimas, tačiau kaip tik šie genocido normos sudėties elementai yra kritikuotini kaip nelabai pagrįstas įstatymų leidėjo žingsnis. Kokie motyvai paskatino į saugomų grupių sąrašą įtraukti politines ir socialines grupes jau buvo aptarta anksčiau. Kalbant apie siekimą fiziškai sunaikinti kokią nors grupę pažymėtina, kad to nenumato joks tarptautinės teisės aktas. Fizinis sunaikinimas gali būti siejamas tik su viena genocido forma, kuri pasireiškia žmonių žudymu, rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymu bei tyčiniu sudarymu tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis siekiama fiziškai sunaikinti grupę ar jos dalį, tačiau genocido apibrėžime neapsiribojama tik šia genocido forma. Profesorius, žmogaus teisių tyrinėtojas William A. Schabas teigia, kad yra trys sunaikinimo, kitaip tariant genocido, formos: fizinis, biologinis ir kultūrinis⁴⁸. Biologiniu genocidu vadinami veiksmai, kuriais ribojamas tam tikros grupės narių gimstamumas, o kultūriniu – prievartinis vienos grupės vaikų perdavimas kitai. Negalima teigti, kad šiomis genocido formomis siekiama fizinio žmonių sunaikinimo, jomis norima sunaikinti tam tikrą grupę kitomis priemonėmis, o ne žudant, galima teigti, kad žmonės išlieka, tik nelieka grupės, kuriai jie priklausė. Taigi, LR BK numatytas fizinis sunaikinimas netinkamas kalbant apie biologinį ir kultūrinį genocidą.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

⁴⁸ William A. Schabas. An Introduction to the International Criminal Court. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. P. 38.

Genocido sampratos išplėtimas įtraukiant kankinimus ir deportacijas, kaip buvo minėta, taip pat susilaukia kritikos. Genocido tikslas – siekimas sunaikinti tam tikrą grupę, tačiau jei deportuojant, t. y. perkeltant žmones iš vienos valstybės į kitą, ir kankinant nesiekama sunaikinti, tai negali būti laikoma genocidu. J. Žilinskas teigia, kad toks Lietuvos pasirinkimas gali būti pateisintas todėl, kad „...deportacijos Lietuvoje dažnai buvo vykdomos siekiant naikinti, o ne perkelti gyventojus...“⁴⁹. Buvus tokius Sovietų Sąjungos tikslus liudija istoriniai faktai, ypač 1940 – 1941 m. įvykiai okupuotoje Lietuvoje. A. Anušauskas, kalbėdamas apie lietuvių trėmimus į Rusijos gilumą, teigia, kad „jie buvo pasmerkti lėtai mirčiai nuo alinančio darbo ir bado sovietiniuose lageriuose <...> kiti buvo išžudyti“⁵⁰. Tą patį patvirtina ir A. Merkelis: „...bolševikai buvo pasirengę visiškai sunaikinti lietuvių tautą. Kad tokiam baisiam žygiui bolševikų buvo tikrai ruošasi, mums įtikinamai rodo jų užsimojimas 1941 m. vasarą lietuvius išvežti į Sovietų Sąjungos gilumą. <...> Lietuviai į Sovietų Sąjungos gilumą buvo vežami taip žiauriai ir tokiose bjauriose antisanitarinėse sąlygose, jog tas jų vežimas buvo lygus žiaurioms žudynėms“⁵¹.

Kankinimų, kaip vienos iš genocido formų, Genocido konvencija nenumato, tačiau jie priskiriami nusikaltimams žmoniškumui. Kankinimų sąvoka yra pateikta Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statuto 7 straipsnio 2 dalies e punkte: „*kankinimas – tyčinis stipraus skausmo arba psichinio ar fizinio pobūdžio kančių sukėlimas asmeniui, kurį kaltinamasis laiko suimtą arba kontroliuoja*...“⁵². Galima teigti, kad riba tarp kankinimų ir fizinių bei psichikos sužalojimų darymo, kuris jau yra viena iš genocido formų, nėra labai aiški. Kankinime pabrėžiamas skausmo sukėlimas, tačiau juo dažniausiai padaromas ir fizinis kūno sužalojimas. Ar fiziškai žalojant žmones kartu jie nėra ir kankinami? Manytina, kad fizinių ir psichikos sužalojimų darymas yra neatskiriamas nuo kančios sukėlimo žmogui, kankinimai, jei yra tikslas sunaikinti grupę, gali būti laikomi sudėtine genocido dalimi. Neabejotinai minėtą tikslą atspindi J. Armino aprašyti bolševikų įvykdyti Lietuvos politinių kalinių kankinimai netoli Telšių, Rainių miškelyje, jis rašo, kad: „iš rastų žaizdų nesunku nustatyti, kad kaliniams buvo plėšiama nuo kūno oda, kad jie buvo pjaustomi peiliais, kad jie buvo mušami geležiniais rimbais ir badomi durtuvais, kad jiems buvo išbadomos akys, nupjaustomos nosys ir ausys, kad jų kaulai buvo traiškomi <...> matyt, kalinių kankinimui buvo naudojama ir elektros srovė“⁵³. Tokie protu nesuvokiami kankinimai turėtų būti laikomi genocidu. Aptarti Lietuvos žmonių deportacijų ir

⁴⁹ J. Žilinskas. Nusikaltimai žmoniškumui naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija. 2001, Nr. 23(15). P. 164.

⁵⁰ Landsbergis V., Urbanavičius J., Šiušaitė A. Pamirštas SSRS karo nusikaltimas Rainiai 1941 06 24-25. Vilnius, 2006. P. 12.

⁵¹ Ten pat, P. 19.

⁵² Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.

⁵³ Landsbergis V., Urbanavičius J., Šiušaitė A. Pamirštas SSRS karo nusikaltimas Rainiai 1941 06 24-25. Vilnius, 2006. P. 43.

kankinimų pavyzdžiai leidžia atremti kritiką, kuri išsakoma dėl šių nusikalstamų veikų įtraukimo į genocido dispoziciją, toks įstatymų leidėjo sprendimas neatrodo visiškai nepagrįstas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

LR BK 99 straipsnyje apibrėžtas genocidas nuo ankstesniuose įstatymuose buvusios genocido sampratos skiriasi tik dispozicijos formuluote. 1998 m. balandžio 21 d. įstatyme organizavimas ir vadovavimas vykdant genocidą buvo apibrėžti 71 straipsnio 2 dalyje, o dabar šie veiksmai įtraukti į genocido dispoziciją, kas, anot J. Žilinsko, yra neįprasta, nes bendrininkavimo aspektai aptariami specialiosios dalies dispozicijoje. Jis nurodo dvi priežastis, kodėl taip galėjo atsitikti: pirmoji – Genocido konvencija numato, kad baustinas ne tik genocidas, bet ir susitarimas, kurstymas, pasikėsinimas vykdyti ir bendrininkavimas vykdant genocidą; antroji – bendrininkų tyčios problemos, dažnai būna sunku nustatyti koks buvo tyčios turinys, todėl siekiant, kad organizavimas, vadovavimas ar dalyvavimas būtų laikomi baigtais nusikaltimais, jie ir buvo įtraukti į straipsnio dispoziciją⁵⁴.

2. GENOCIDO OBJEKTYVIEJI POŽYMIAI

2.1. Genocido pažeidžiamos vertybės

Tam, kad atsakytume į klausimą kokios yra genocido pažeidžiamos vertybės, neišvengiamai turime atskleisti genocido normos turinį, kitaip tariant, pasitelkdami gramatinį, loginį, doktrininį ir teisinį įstatymo aiškinimo būdus, analizuoti 1946 m. Rezoliucijoje, Genocido konvencijoje bei LR BK 99 straipsnyje įtvirtintas genocido sudėtis.

Visų pirma, derėtų priminti, kad vertybės, kurios yra saugomos baudžiamajame įstatyme, ir kurias pažeidžia nusikalstama veika, sudaro nusikaltimo objektą. Teisinėje literatūroje šiuo, atrodytų, paprastu klausimu galima aptikti įvairių nuomonių. Mąstant paviršutiniškai, gali pasirodyti, kad nusikaltimo objektas yra žmogus ar kažkoks materialus dalykas, kuriam nusikalstama veika padaroma žala, arba kad tai yra teisės į kažką ar interesai. Manytina, kad teisingiausia pozicija yra ta, kuri nusikaltimo objektu laiko įstatymo saugomas vertybes ir gėrius, kuriems nusikalstamas poelgis padaro žalą, ir kuri teigia, kad objektu „negali būti laikomi žmonės, įrankiai, gamybos priemonės ir kiti materialaus pasaulio daiktai. Patys daiktai ar įrankiai yra tik teisinio gėrio nešiotojai, patys savaime neturintys jokios vertės“⁵⁵. Atsakius į klausimą, kas yra nusikaltimo objektas, kitas iš to sekantis klausimas būtų apie tai, kaip nustatyti, kokias vertybes saugo viena ar kita teisės norma. Šis klausimas, greičiausiai, būtų paprastas kiekvienam teisininkui, žinančiam, kad vertybės paprastai nurodomos baudžiamojo įstatymo tam tikro

⁵⁴ J. Žilinskas. Nusikaltimai žmoniškumui naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija. 2001, Nr. 23(15). P. 164-165.

⁵⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis (trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 161.

skyriaus pavadinime. Kalbant konkrečiai apie genocido normą žinome, kad Lietuvos Respublika, vykdydama tarptautinius įsipareigojimus pagal Genocido konvenciją, perkėlė ją į savo nacionalinę teisę. LR BK specialiosios dalies skyrius, kuriame įtvirtinta genocido norma, vadinasi „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“, todėl galėtume teigti, kad genocido objektas yra žmoniškumas, tačiau tai būtų tik pirmas ir mažai ką paaiškinantis žingsnis genocido objekto pažinimo kelyje. Jau vien abstrakti sąvoka „žmoniškumas“ reikalauja atskiros analizės, kad suvoktumėme, kas sudaro jos turinį.

Pasitelkiant loginį įstatymo aiškinimo būdą, matome, kad LR BK 99 straipsnis saugo ne vieną, o net kelias vertybes. Žudant nacionalinei, etninei, rasinei, religinei, politinei ar socialinei grupei priklausančius asmenis, pažeidžiama gyvybė, juos kankinant, žalojant, trikdamas jų protinį vystymąsi – sveikata, deportuojant, sudarant gyvenimo sąlygas, lemiančias jų fizinį sunaikinimą, ribojant gimstamumą, prievarta perduodant jų vaikus kitoms grupėms – laisvė, sveikata, asmens neliečiamybė, orumas ir dar daugelis kitų vertybių, kurias visas išvardinti vargu ar įmanoma. Niekam nekelia abejonių, kad genocidas pažeidžia minėtas vertybes, kurios yra itin svarbios ir saugomos visų civilizuočių tautų, tačiau ar žmonija praranda tik gyvybes, sveikatą, laisvę, ar paprastas nužudymas, kad ir koks žiaurus jis būtų, galėtų iš pagrindų supurtyti visuomenę, kad ji imtų bijoti pati savęs, tiksliau, kuo ji tapo? Manytina, kad ją sukrečia baisaus fakto suvokimas, kad žmonės prarado kažką esminio, kas juos skyrė nuo primityvių gyvūnų, kurie turi žudyti tam, kad patys liktų gyvi. Žymus belgų politikas A. Destexhe, parašęs knygą apie Ruandos genocidą („Rwanda and genocide in the twentieth century“), teigia, kad „žudyti kažką tik dėl to, kad jis ar ji egzistuoja, yra nusikaltimas žmoniškumui, tai nusikaltimas prieš pačią esmę to, kas yra būti žmogumi. <...> tai nusikaltimas, nukreiptas prieš asmenį kaip asmenį, prieš pačią individualios aukos prigimtį“⁵⁶. Juodosios komunizmo knygos autoriai, nagrinėdami komunizmo įvykdytus nusikaltimus, teigia, kad „pirmiausia tai nusikaltimai dvasiai, taip pat nusikaltimai visuotinei kultūrai ir tautinėms kultūroms“⁵⁷. J. Prapiestis mano, kad genocido objektas yra ne tik nacionalinės, etninės, religinės, rasinės, socialinės ar politinės grupės ir jų teisė į gyvybę, sveikatą, išlikimą, vystymosi galimybes, bet taip pat ir žmonijos saugumas bei egzistavimas⁵⁸. Advokatas V. Zabiela, atstovaudamas nukentėjusiesiems pirmojoje Lietuvos gyventojų genocido byloje, geriau žinomoje kaip „Antazavės strībų“ byla, aptardamas genocido sudėtį nurodė, kad genocidas nuo kitų nusikaltimų skiriasi savo specialiu objektu, kad juo „naikinama tautinė, etninė, rasinė žmonių grupė arba jos dalis“⁵⁹. Prieš tai aptarta nusikaltimo objekto samprata leidžia teigti, kad toks objekto traktavimas nėra visiškai tinkamas ir tikslus. Kalbėdami apie

⁵⁶ <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/rwanda/reports/dsetexhe.html>; prisijungimo laikas: 2008-08-11.

⁵⁷ Courtois S., Werth N., Panné J. L. ir kt. Juodoji komunizmo knyga. Vilnius: Vaga, 2000. P. 12.

⁵⁸ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2000. T. 1. P. 50.

⁵⁹ Rinktinės advokatų kalbos teisme/sudarė V. Zabiela. Vilnius: Justitia, 1998. P. 22.

nacionalines, etnines, religines, rasines, socialines ar politines grupes, mes turime omenyje žmones, kurie atstovauja minėtoms grupėms, o žmogus negali būti laikomas objektu. Atskleisti genocido objektą taip pat gali padėti ir 1946 m. Rezoliucijos analizė. Joje nurodoma, kad „...atsisakymas pripažinti teisę į gyvybę sukrečia žmonijos sąžinę, sukelia didelius praradimus žmonijai, nes ji netenka to kultūrinio ir kitokio indėlio, kurį atneštų tos žmonių grupės, prieštarauja moralės įstatymui ir Jungtinių Tautų tikslams“⁶⁰. Jungtinių Tautų Chartijos 1 straipsnyje nurodyti tikslai yra nukreipti į tarptautinės taikos ir saugumo palaikymą, agresijos veiksmų stabdymą, tarptautinių ginčų ir situacijų, dėl kurių gali būti pažeista taika, sureguliuojamą taikiomis priemonėmis, plėtojimą tautų santykių, grindžiamų jų lygiateisiškumo ir laisvo apsisprendimo principais, pagarbos visoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos, ugdymą ir skatinimą, tarptautinio bendradarbiavimo, sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio ir humanitarinio pobūdžio tarptautines problemas, įgyvendinimą⁶¹.

Tam, kad suvoktumėme, ką 1946 m. Rezoliucijos kūrėjai turėjo omenyje sakydami, kad atsisakymas pripažinti teisę į gyvybę prieštarauja moralės įstatymui, turime analizuoti šios sąvokos turinį. Atrodytų, kad atsakymo į šį klausimą reikėtų ieškoti filosofų darbuose, todėl, kad sąvoka „moralės įstatymas“ kaip tik ir yra filosofinė kategorija, tačiau atsakymas į šį klausimą buvo žinomas jau nuo žmonių civilizacijos egzistavimo pradžių pradžios. Jį pateikia senųjų religijų mokymai apie žmonių tarpusavio santykius, o filosofai vėliau perėmė bei plėtojo jų skleidžiamas idėjas apie tai, kas yra gėris ir blogis. Visiems gerai žinoma dar Senajame Testamente paskelbta vadinamoji auksinė taisyklė – visa, ko norite, kad jums darytų žmonės, ir jūs patys jiems darykite. Galima teigti, kad ši taisyklė sudaro T. Akviniečio filosofijos esmę. Jis prigimtine teisę, kaip moralinių reikalavimų žmonių elgesiui visumą, kildina iš Amžinosios arba Dieviškosios teisės ir teigia, kad niekas negali pažeisti Dievo nustatytos pagrindinės prigimtinės teisės taisyklės – daryti gera ir vengti bloga⁶².

Iš esmės panašius samprotavimus apie moralę elgesį kaip T. Akviniečio, galima aptikti ir I. Kanto moralės filosofijoje. Vienintelis skirtumas tas, kad Kantas moralaus elgesio nekildina iš Dieviškosios tvarkos, bet teigia, kad moralės dėsnis (įstatymas) atsiranda mūsų prote, ir tik protingos būtybės gali jį suprasti. Kanto moralės įstatymas arba kategorinis imperatyvas nurodo, kad reikia elgtis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum norėti, kad ji taptų visuotiniu dėsniu⁶³. Kitaip tariant, žmogus, pasirinkęs tam tikrą elgesį, turi norėti, kad taip elgtųsi ir visi kiti, kad jo elgesys taptų dėsniu. Anot Kanto, kategorinio imperatyvo pagrindas yra

⁶⁰ <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>

⁶¹ Jungtinių Tautų Chartija // Valstybės žinios. 2002, Nr. 15-557.

⁶² Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 20.

⁶³ Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. Vilnius: Mintis, 1980. P. 39-52.

žmogus, kuris „egzistuoja kaip tikslas pats savaime, ne vien kaip priemonė, kurią viena ar kita valia galėtų naudoti savo nuožiūra...“⁶⁴.

Dar vienas žymus filosofas T. Hobsas savo kūrinyje „Leviatanas“ nurodo net devyniolika prigimtinių įstatymų, kurie gali padėti žmonėms išeiti iš gamtinės situacijos, kurioje nuolat vyksta visų karas su visais. Jis teigia, kad yra viena pagrindinė taisyklė, kuri apjungia ir padeda lengviau suprasti prigimtinus įstatymus: „nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad kiti tau darytų“⁶⁵.

Apibendrinant aptartas mokslininkų ir filosofų mintis, galima teigti, kad yra dar kažkas svarbesnio ir fundamentalesnio nei prieš tai minėtos vertybės, kažkas, kas jas apjungia į vieną visumą, suteikia jų egzistencijai prasmę, kas sulaiko žmones nuo žudymų, kankinimų, žalojimų ir kitų nežmoniškų veikų. Aptariamo klausimo esmė ir yra tokios vertybės paieškos, kuri geriausiai atspindėtų tokio baisaus nusikaltimo kaip genocidas daromą žalą.

LR BK rengėjai pasirinko jau minėtą „žmoniškumo“ terminą, kaip apibūdinantį pagrindinę vertybę, kurią pažeidžia genocidas, tačiau tai dar viena abstrakti sąvoka, reikalaujanti paaiškinimo. Šią sąvoką būtų galima interpretuoti tarsi dviem lygmenimis: žemesniu – kaip žmogiškų savybių kompleksą, apimantį mąstymą, jausmus, veiksmus, kurie būdingi bendrai visiems „normaliems“ žmonėms, ir aukštesniu – kaip kažką, ką apskritai reiškia būti žmogumi⁶⁶. Štai J. Žilinskas nagrinėdamas „žmoniškumo“ sąvoką, daro išvadą, kad ji neatskiriama nuo humanizmo sampratos⁶⁷. Tarptautinių žodžių žodyne nurodoma, kad tai yra pasaulėžiūra, kuri žmogų laiko pagrindine vertybe, o lygybę, teisingumą, žmogiškumą – pagrindiniais žmonių santykių principais⁶⁸.

Kategoriškai tvirtinti, kad Lietuvos įstatymų leidėjai pasirinko netinkamą sąvoką, apibūdinančią pamatinę genocido pažeidžiamą vertybę, negalima, manytina, kad kaip tik šis terminas savyje talpina visa, kas yra priešinga genocidui: pagrindines žmogaus teises ir laisves, pagarbą vertybėms, kurios branginamos daugelyje civilizuotų kraštų, moralinius tarpusavio santykių principus. Atrodytų, jog labiau „žemiškesnė“ vertybė negalėtų tiksliai apibūdinti tokio reiškinio kaip genocidas. Teisės mokslų daktaras A. Nevera mano, kad ta svarbiausioji genocido pažeidžiama vertybė yra apskritai visos žmonijos gyvavimo pagrindai⁶⁹. Panašiai mąsto ir J. Prapiestis teigdamas, kad genocidu kėsinamasi į žmonijos saugumo ir egzistavimo sąlygas⁷⁰, o

⁶⁴ Ten pat, P. 61.

⁶⁵ Hobbes T. Leviatanas. Vilnius: ALK pradai, 1999. P. 168.

⁶⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Humanity>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

⁶⁷ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 45.

⁶⁸ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 195.

⁶⁹ Nevera A. Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S)/LTU.-V., 2002. P. 106.

⁷⁰ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2000. T. 1. P. 50.

štai R. Lemkinas nurodo, kad sugriaunami fundamentalūs visuomeninės tvarkos pagrindai⁷¹. Neabejotinai visi paminėti autoriai yra teisūs, tačiau kodėl iškyla grėsmė žmonijos egzistencijos pagrindams, todėl, kad nebelieka tokios pamatinės vertybės kaip žmoniškumas. Manytina, kad kiekvienas mąstantis žmogus, ir be detalaus aptariamos sąvokos nagrinėjimo, intuityviai nujaučia, kas yra žmoniška, o kas – ne, kitaip tariant, ką galėtų apimti žmoniškumo samprata.

2.2. Pavojingos veikos, sudarančios genocidą

Bendriausia prasme nusikalstamą veiką galime apibūdinti kaip žmogaus elgesio išorinio pasireiškimo formą. Tačiau mums svarbiausias nusikalstamos veikos apibūdinimas teisine prasme, o dar konkrečiau, kaip ji apibrėžiama baudžiamosios teisės teorijoje. Išskiriami du pagrindiniai požymiai, kurie žmogaus poelgį paverčia nusikaltimu: veikos pavojingumas ir veikos priešingumas baudžiamajam įstatymui. Profesorius V. Piesliakas teigia, kad veikos pavojingumas yra materialusis požymis, parodantis veikos esmę bei paaiškinantis, kodėl tam tikri žmogaus poelgiai yra netoleruoti, todėl „nusikalstama veika – tai pavojinga viešpataujančiai vertybių sistemai veika“⁷². Niekam nekelia abejonių, kad genocidas tiek pagal pavojingumo pobūdį, tiek ir pagal pavojingumo laipsnį yra pats sunkiausias, pagrindines žmonijos vertybes pažeidžiantis nusikaltimas. Taigi, genocidas kaip nusikaltimas visiškai atitinka pirmąjį nusikalstamos veikos požymį ir galima teigti, gerokai jį pranoksta. Antrasis nusikalstamos veikos požymis – priešingumas baudžiamajam įstatymui, taip pat nekelia jokių abejonių. Genocidas prieštarauja ne tik baudžiamajam įstatymui, visų pirma, jis pažeidžia pagrindinius tarptautinės teisės principus bei normas. Todėl jo draudimas yra tapęs *jus cogens* (imperatyvi tarptautinės teisės norma) lygio norma. Tai reiškia, kad tokią normą pripažįsta visa tarptautinė bendrija ir įsipareigoja nuo jos nenukrypti.

Genocido normos sudėties specifiškumas pasireiškia tame, kad ją sudaro ne viena nusikalstama veika, o kelios. Genocido konvencijos 2 straipsnyje nurodomos tokios veikos:

- a) grupės narių žudymas;
- b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas grupės nariams;
- c) tyčinis sudarymas grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
- d) priemonių, kuriomis siekiama riboti grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
- e) prievartinis vienos grupės vaikų perdavimas kitai⁷³

⁷¹ <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.

⁷² Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006. P. 117-118.

⁷³ Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-855.

Kiekviena iš šių penkių veikų bus pripažįstama genocidu, jei ja bus siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę. Tarptautinių tribunolų praktikoje šie veiksmai apibūdinami kaip nusikaltimo *actus reus*, t. y. materialusis elementas⁷⁴. Teisės doktrinoje minėtos veikos yra skirstomos į tam tikras genocido formas. Grupės narių žudymas, rimtų fizinių ir psichikos sužalojimų darymas, gyvenimo sąlygų sudarymas, kuriomis siekiama fizinio sunaikinimo, paprastai vadinami fiziniu genocidu. Ribojimas grupės narių gimstamumo – biologiniu genocidu. Kaip jau buvo aptarta darbo pirmajame skyriuje, rengiant Genocido konvenciją, daug diskusijų kilo dėl kultūrinio genocido formos įtraukimo į ją, tačiau kaip žinome, vadinamąjį etnocidą sudarančios veikos liko už Genocido konvencijos apsaugos ribų. Kai kurie mokslininkai mano, kad prievartinį vienos grupės vaikų perdavimą kitai galima traktuoti kaip kultūrinį genocidą, todėl kad grupės nariai nėra naikinami fiziškai, tačiau yra naikinamas tokios grupės identitetas, nėra kam perduoti savų tradicijų, papročių, kalbos, ir galiausiai grupės kaip tokios nebelieka. Kadangi kultūrinis genocidas nėra genocido forma, nebelieka nieko kito, kaip prievartinį vaikų perdavimą priskirti biologiniam genocidui.

Kartais prie genocido formų yra priskiriamas biocidas ir ekocidas. Biocidas – veika, kuria pirmiausia siekiama naikinti žmones, neliečiant juos supančios gamtinės aplinkos⁷⁵. Teigiama, kad biocido šaltinis yra agresyvus karas ir ginkluoti konfliktai, kai siekiant pranašumo gali būti panaudojamas masinio naikinimo ginklas, pirmiausia skirtas sunaikinti žmones (pvz., bakteriologinis, biologinis, psichotropinis, toksinis, neutroninis, cheminis ir pan.). Ekocidu vadinamas tyčinis didelės žalos padarymas aplinkai (pvz., oro, vandens apnuodijimas, gyvūnijos, augalijos išnaikinimas ir pan.), dėl kurio sugriaunamos normalios žmonių egzistavimo sąlygos taip siekiant juos išnaikinti⁷⁶. Manytina, kad ekocidą būtų galima priskirti prie tos genocido formos, kai tyčia sudaromos grupei tokios gyvenimo sąlygos, kuriomis siekiama jos fizinio sunaikinimo, tačiau jei tyčios turinys nėra nukreiptas sunaikinti konkrečią grupę, tai nebus genocido forma, o atsakomybė kils už žalos padarymą gamtai. Pavyzdžiui Rusija už ekocidą yra numačiusi atsakomybę savo BK 358 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad ekocidas yra „masinis augalijos ir gyvūnijos pasaulio naikinimas, atmosferos arba vandens resursų užnuodijimas, taip pat kitų veiksmų atlikimas, kurie gali sukelti ekologinę katastrofą⁷⁷. Galima teigti, kad šie nusikaltimai pažeidžia vadinamąsias „trečiosios kartos“ teises, tokias kaip teisę į švarią aplinką, teisę į plėtojimąsi, teisę į bendrą žmonijos palikimą, teisę į taiką ir kt.⁷⁸ Tačiau jei pasitelkiant masinio naikinimo ginklus, darant žalą gyvenamajai aplinkai pirmiausia bus siekiama naikinti žmones, tokie nusikaltimai pagrįstai gali būti laikomi genocido formomis.

⁷⁴ Žiūrėti pvz.: Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 100.

⁷⁵ Панов В. П. Международное уголовное право. Москва: Инфра-М, 1997. С. 65.

⁷⁶ Там же, С. 61-65.

⁷⁷ <http://www.garweb.ru/project/law/doc/10008000/10008000-045.htm>; prisijungimo laikas: 2008-03-18.

⁷⁸ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2000. P. 259.

a) Nacionalinės, etninės, rasinės ar religinės grupės narių žudymas

Genocido konvencijos rengimo procese pirmajai genocido formai buvo pritarta be didelių diskusijų ir balsavimų. TTK komentuodama žudymo veiką per daug neišsiplėtė ir tenurodė, kad „nužudymas yra nusikaltimas, kuris aiškiai suprantamas ir gerai apibrėžiamas kiekvienos valstybės nacionalinėje teisėje. Šis uždraustas aktas nereikalauja jokio papildomo paaiškinimo“⁷⁹. Tik vėliau, tarptautiniuose tribunoluose nagrinėjant konkrečius atvejus, iškilo tam tikrų neaiškumų dėl termino „žudymas“ apimties skirtingose kalbose. Konkrečiai tarp prancūziško termino „*meurtre*“ ir angliškojo „*kill*ing“, buvo teigiama, kad pastarasis terminas yra per platus ir apima tiek tyčines, tiek ir netyčines žmogžudystes, tuo tarpu prancūziškas terminas „*meurtre*“ yra tikslesnis ir apima žmogžudystę, padarytą turint tikslą sukelti mirtį, kitaip tariant, tik tyčinę žmogžudystę. Todėl Ruandos Tribunolas pasisakė, kad remiantis nekaltumo prezumpcija ir bendraisiais baudžiamosios teisės principais, reikia laikytis kaltinamajam palankesnės versijos ir vartoti terminą „*murder*“, kuris reiškia žmogžudystę, atliktą su tikslu sukelti mirtį⁸⁰.

Akayesu byloje Tribunolas nužudymą (angl. *murder*) apibrėžė kaip neteisėtą, tyčinį gyvybės atėmimą. Taip pat išskyrė būtinus nužudymo, kaip nusikaltimo žmoniškumui, elementus:

- a) auka yra negyva;
- b) mirtis buvo padarinyš kaltinamojo ar jo pavaldinio neteisėto veikimo ar neveikimo;
- c) nužudymo metu, kaltinamasis ar jo pavaldinys turėjo tikslą nužudyti ar sukelti sunkų kūno sužalojimą, žinodami, kad toks kūno sužalojimas tikėtina sukels aukos mirtį;
- d) auka buvo diskriminuojama dėl nacionalinių, etninių, rasinių, religinių ar politinių pagrindų;
- e) auka priklausė civiliams gyventojams ir
- f) veiksmas ar neveikimas buvo dalis plačiai paplitusios ar sistemos atakos prieš civilius gyventojus⁸¹

Taigi, matome, kad nužudymo, kaip vienos iš genocido formų, dauguma sudėties požymių sutampa su įprasto nužudymo sudėties požymiais. Pirmasis elementas parodo, kad nužudymo sudėtis yra materiali, tai reiškia, kad nusikaltimas bus baigtas, kai kis padariniai – mirtis. Antrasis elementas yra nuoroda į būtiną priežastinį veikos (neveikimo) ir padarinių ryšį. Kalbant apie nužudymo padarymą neveikimu, reikia pažymėti, kad pirmiausia reiks įrodyti pareigos

⁷⁹ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

⁸⁰ Prosecutor v. G. A. N. Rutaganda, Case No. ICTR-96-3, par. 50.

⁸¹ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 589-590.

užkirsti tam kelią buvimo faktą. Tą patvirtina ir Ruandos Tribunolas *Kambanda* byloje: „*Zanas Kambanda pripažįsta, kad 1994 m. gegužės 3 d. jis asmeniškai buvo paprašytas imtis veiksmų apsaugoti vaikams, išlikusiems gyviems po žudynių ligoninėje, tačiau jis nieko nedarė. Tą pačią dieną, po susirinkimo, vaikai buvo nužudyti. Jis pripažįsta, kad neįvykdė savo pareigos, garantuoti vaikų ir Ruandos gyventojų saugumą*“⁸². Teismas taip pat akcentavo, kad kaltinamasis turi turėti tikslą nužudyti, tai reiškia, kad ši veika gali būti padaroma tik tiesioginė tyčia. Reikalavimus, kad nužudymas būtų padarytas diskriminaciniais pagrindais ir kaip plataus ar sisteminio veikimo dalis, galima pavadinti specifiniais šio nusikaltimo sudėties požymiais, kurie nužudymą kaip genocidinį veiksma atskiria nuo įprasto nužudymo.

b) Rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas nacionalinės, etninės, rasinės ar religinės grupės nariams

Tikriausiai nesuklysimė pasakę, kad absoliuti dauguma valstybių yra kriminalizavę šią nusikalstamą veiką savo baudžiamuosiuose įstatymuose, todėl, kaip ir dėl nužudymo veikos, prieštaravimų dėl šios genocido formos įtraukimo į Genocido konvenciją nebuvo, tiesiog šalys svarstė dėl pačios veikos formuluotės, kuri geriausiai atspindėtų šį nusikaltimą. Daug svarstymų kilo dėl psichikos sužalojimų įtraukimo į Genocido konvenciją. Štai pavyzdžiui JAV nuomone, rimti fiziniai sužalojimai taip pat apima ir psichinius sužalojimus; Jungtinė Karalystė teigė, kad į Konvenciją įtraukus psichinės sveikatos sužalojimų sąvoką, kils daug nesusipratimų; Kinija pasiūlė įtraukti į Konvenciją pataisą „tos grupės fizinės ir psichinės sveikatos sužalojimas“, pabrėždama, kad psichinė sveikata gali būti žalojama panaudojant narkotikus, kaip ir buvo pasielgta Japonijos prieš kinų žmones; Sovietų Sąjunga pritarė „fizinio sužalojimo padarymas arba biologinių eksperimentų vykdymas“ formuluotei⁸³.

Ką apima fiziniai sužalojimai arba kitaip tariant fizinis smurtas, atrodo, aišku. Remiantis baudžiamosios teisės teorija, fizinis smurtas suvokiamas kaip neteisėtas, tyčinis, prieš nukentėjusiojo valią jo organizmui daromas fizinis poveikis, kuris gali būti nukreiptas į jo gyvybės atėmimą, žalos sveikatai padarymą, fizinio skausmo ar kančių sukėlimą, laisvės atėmimą, bejėgiškos ar kitos nenatūralios būklės sukėlimą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas yra pateikęs tokį fizinio smurto išaiškinimą: „veiksmai, kuriais pažeidžiamas nukentėjusiojo asmens kūno neliečiamumas, žmogaus kūno audinių ar organų anatominis vientisumas arba jų funkcijos“⁸⁴. Genocido konvencijoje taip pat nurodoma, kad aptariami sužalojimai turi būti rimti. Manytina, kad tai yra savaime suprantama, žinant, koks yra genocido tikslas – sunaikinti, o to nebus galima pasiekti, jei fiziniai ar psichiniai sužalojimai nebus

⁸² Prosecutor v. Jean Kambanda, Case No. ICTR-97-23-S, par. 39(ix).

⁸³ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 159-160.

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 49 „Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio priekabiavimo baudžiamosiose bylose“ // Teismų praktika. 2004, Nr. 22.

pakankamai rimti. Be to, juk ši nežmoniška veika yra priskiriama fizinio genocido formai, kuri reiškia, kad yra siekiama fizinio grupės narių sunaikinimo. Tai patvirtina ir TTK, kuri nurodo, jog „kūno sužalojimas ar psichinė žala, sukelta grupės nariams, turi būti tokia rimta, kad grėstų jos sunaikinimui visiškai ar iš dalies“⁸⁵. Taigi, galima teigti, kad sąvokos „rimtų“ nurodymas nebuvo būtinas, tačiau tai buvo padaryta vardan didesnio aiškumo ir tikslumo. Tačiau, vargu, ar tai iš tikrųjų suteikia aiškumo, ar tai nėra dar viena prielaida kilti diskusijoms dėl šios sąvokos turinio. Kaip nustatyti, kokie sužalojimai yra pakankamai rimti, kad sukeltų aukos mirtį? Prieš tai minėtoje *Akayesu* byloje Tribunolas nurodė, kad sukeldami sunkų kūno sužalojimą aukai, kaltinamieji turėjo žinoti, kad toks kūno sužalojimas tikėtina sukels mirtį, tačiau vadovautis tik kaltinamojo subjektyviu suvokimu, suprantama, negalima, juk gindamiesi jie visada sakys priešingai, jog nesitikėjo, kad fiziniai ar psichiniai sužalojimai baigsis mirtimi. Sužalojimų rimtumas vis gi išlieka vertinamuoju kriterijumi, kurį nustatyti paliekama teismui, nagrinėjančiam konkretų atvejį, ypač tai liečia tuos atvejus, kai fizinės ar psichinės žalos padarymas nesibaigia aukų mirtimi. Toje pačioje *Akayesu* byloje Tribunolas citavo Jeruzalės apygardos teismo priimtą nuosprendį žydų genocidu kaltinamo Adolfo Eichmano byloje, kurioje buvo nurodoma, kad rimti fiziniai ar psichiniai sužalojimai gali būti sukelti „*dėl pavergimo, badavimo, deportacijos ir persekiojimo <...> dėl jų laikymo getuose, tranzitinėse ir koncentracijos stovyklose, tokiomis sąlygomis, kurios skatina jų degradaciją, žmogaus teisių atėmimą, verčia juos kentėti nežmoniškus skausmus ir kankinimus*“⁸⁶. Galiausiai teismas pasisakė, kad rimti kūno ar psichiniai sužalojimai reiškia kankinimo veiksmus, būtų jie fiziniai ar psichiniai, nežmonišką ar žeminantį elgesį, persekiojimą⁸⁷.

Daugiausia problemų bei neaiškumų kelia „rimtų psichikos sužalojimų“ sąvoka bei jos turinys. Aiškaus atsakymo nepateikia nei Tribunolų praktika, nei doktrina, kurioje galima rasti įvairių samprotavimų šiuo klausimu. Psichinė žala paprastai suvokiama kaip pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti tam tikrų neigiamų pasekmių ateityje. Pradėkime nuo to, kad fiziniai bei psichikos sužalojimai Genocido konvencijoje nurodomi kaip alternatyvūs veiksmai, sujungti jungtuku „arba“, o tai reiškia, kad atskirai rimti psichikos sužalojimai gali sudaryti genocidą. Jau aptarėme, kad šia genocido forma yra siekiama fizinio grupės sunaikinimo, todėl jei psichikos sužalojimą interpretuosime atskirai nuo fizinio poveikio organizmui, tik kaip dvasinių išgyvenimų sukėlimą, tai, vargu, ar tai gali prisidėti prie grupės išnaikinimo. Manytume, kad atsižvelgiant į genocido tikslą, rimtą psichikos sužalojimą turėtume suvokti kaip dėl intervencijos į kūną padaromą fizinę žalą psichikos organams, nors galbūt

⁸⁵ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

⁸⁶ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 503.

⁸⁷ Ibid, par. 504.

nebūtinai tik jiems, dėl ko sutrinka aukos normalūs psichiniai (mąstymo) procesai, kitaip tariant, psichinė žala yra neatsiejama nuo fizinės žalos, nes pati savaime ji negali sukelti aukos mirties. Todėl būtų buvę logiškiau fizinius bei psichikos sužalojimus sujungti jungtuku „ir“. Ruandos Tribunolas nurodė, kad išprievartavimai ir seksualinis smurtas taip pat gali patekti į šią genocido veikos rūšį ir sudaryti genocidą ir fiziniame, ir psichiniame lygmenyje, nes pastarieji veiksmai sukelia rimtus kūno ir psichinius sužalojimus ir yra netgi vieni iš pačių sunkiausių sužalojimų, nes auka kenčia nuo kūniškos ir psichinės žalos. Minėti veiksmai buvo padaryti prieš tutsių moteris, kurios buvo pasmerktos pačiam blogiausiam viešam pažeminimui, suluošintos ir išprievartautos keletą kartų, dažnai viešai ir daugiau nei vieno užpuoliko. Šie išprievartavimai baigėsi tuo, kad tutsių moterų, jų šeimoms ir bendruomenėms buvo fiziškai ir psichologiškai sunaikintos. Seksualinis smurtas buvo viso naikinamojo proceso integrali dalis, pagreitinusi tutsių kaip grupės sunaikinimą. Tutsių moterų išprievartavimai buvo sistemingi ir dažnai po jų sekė moterų nužudymas⁸⁸. Manytina, jog ši bylos ištrauka tik patvirtina, kad psichinė žala gali būti padaroma tik kartu su fizine žala siekiant, kad kultų rimtas pavojus grupės egzistavimui.

c) Tyčinis sudarymas nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį

Ši genocido forma dar vadinama netiesiogine, nes aukos nužudomos ne iš karto, o palaipsniui per ilgesnį laiko tarpą, pasitelkiant tam tikrus jų naikinimo metodus. Tačiau pagrindinis reikalavimas, kuris keliamas šiai genocido formai, yra siekimas fizinio grupės narių sunaikinimo ir visai nesvarbu anksčiau ar vėliau. Kaip teigia W. A. Schabas, ši genocido forma yra pats aiškiausias pavyzdys, kaip galima atlikti genocidą neveikimu⁸⁹. Tokiu atveju, valstybė sistemingai neteikia arba labai riboja grupių nariams elementarias išgyvenimui reikalingas priemones, taip pasmerkdamas juos lėtai mirčiai. Teismų praktika kaip pavyzdžius nurodo tokias priemones: grupės narių pasmerkimą labai mažam maisto daviniui, dėl ko kyla badas, sistemingą išvaramą iš namų, sumažinimą būtinų medicinos paslaugų žemiau minimumo, nesuteikimą normalios pastogės, drabužių, atėmimą visų pragyvenimo šaltinių, alinimą dideliu darbo krūviu ir kt.

Kaip šios genocido formos pavyzdys dažnai nurodomi tyčia išprovokuoti Ukrainos valstiečių badmečiai, dėl jų priešinimosi priverstinei kolektyvizacijai. Vilniuje vykusiame komunistinių nusikaltimų pasmerkimo tribunole, kaltintojas iš Ukrainos nurodė, kad 1921-1923, 1932-1933 ir 1946-1947 m. buvo numarinta badu apie 13 mln. žmonių. Iš Ukrainos į Rusiją buvo išvežta „158 000 arklių, 1 080 700 stambiujų raguočių galvijų, 1 768 500 avių, 168 900 kiaulių, 20 302 traktoriai, kiti 50 000 buvo iškomplektuoti, sulaužyti ir sunaikinti <...> masinė

⁸⁸ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 731.

⁸⁹ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 156.

kolektyvizacija nuskurdino ir faktiškai sunaikino 4 600 000 valstiečių ūkių Ukrainoje⁹⁰. Pateikti skaičiai kalba patys už save ir apie tai, kokie buvo tikrieji Sovietų Sąjungos ketinimai. Atėmus iš valstiečių pagrindinį jų pragyvenimo šaltinį, baigtis buvo aiški – mirtis.

Taip pat aiškus šios genocido formos pavyzdys yra žydų priverstinis apgyvendinimas getuose, t. y. specialiai tik jiems skirtose miesto dalyse, iš kurių jiems buvo draudžiama išvykti, trūko maisto, medicininės priežiūros, todėl jie buvo pasmerkti išnykimui. Naciai išveždavo visus darbingo amžiaus vyrus priverstiniais darbams į darbo stovyklas, o getuose likdavo tik moterys, vaikai ir pagyvenusieji. Po jų išvežimo, šeimos daugiau niekada nesusitikdavo.

Nors Lietuva genocido formų sąrašą išplėtė papildomai dar nurodydama deportaciją, kurios galimos įtraukimo priežastys buvo aptartos šio darbo pirmame skyriuje, manytume, kad to daryti nebuvo būtina, nes deportaciją, kuria siekiama visiško ar dalinio grupės sunaikinimo, apima nagrinėjama genocido forma. Pats deportacijos procesas prilygo toms sąlygoms, kurios sukelia žmonių mirtį.

Jau minėtasis ekocidas taip pat gali atitikti šią genocido formą, jei tenkinami kiti bendrieji genocido požymiai.

d) Priemonių, kuriomis siekiama riboti nacionalinei, etninei, rasinei ar reginei grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas

Ši nusikalstama veika priskiriama biologinio genocido formai. Ja, kaip ir sudarant gyvenimo sąlygas, nulemiančias grupės narių sunaikinimą, nusikalstamas tikslas pasiekiamas ne iš karto, bet palaipsniui, naudojant specifinius būdus bei priemones. Neabejotina kiekio dėka, būtent, biologinio genocido forma atsidūrė tarp draudžiamų veikų, įtrauktų į Genocido konvenciją. Rasės „gryninimo“ priemonės, tokias kaip sterilizaciją ir kastraciją plačiai taikė naciai. Lytinių santykių turėjimas su ne arijų kilmės žmogumi, tuo labiau žydu, reiškė „rasės suteršimą“ ir galėjo baigtis mirtimi. Protiškai atsilikusieji taip pat buvo laikomi nepilnaverčiais žmonėmis ir buvo privalomai sterilizuojami.

TTK nurodė, kad frazė „priemonių naudojimas“ turi būti aiškinama ir suvokiama kaip parodanti prievartos elemento būtinybę tokiuose veiksmuose, nes priešingu atveju, to nebus galima traktuoti kaip genocido. Taip pat nurodė, kad savanoriškos gimimų kontrolės programos, remiamos valstybės, kaip socialinė politika, nepriklauso šiai genocido formai⁹¹. Taigi, Kinijos skatinamos „viena šeima – vienas vaikas“ politikos negalima pavadinti biologiniu genocidu, kad ir kaip tai atrodytų nepriimtina iš moralinių pozicijų, ypač turint omenyje tam naudojamos priemonės.

⁹⁰ Vilniaus tribunolo nuosprendis/ spaudai parengė V. Zabiela, V. Raudeliūnas. Vilnius, 2000. P. 87.

⁹¹ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

Tribunolų teisinėje praktikoje nebuvo apsiribota tik klasikiniu sterilizacijos veiksmu, taip pat buvo nurodyta, kad tų pačių rezultatų gali duoti ir seksualinis suluošinimas, priverstinė gimstamumo kontrolė, lyčių atskyrimas ir santuokų draudimas. Kaip gimstamumo ribojimo pavyzdys buvo nurodytas atvejis iš patriarchalinių visuomenių, kuriose narystė grupėje buvo nustatoma pagal tėvą, todėl vyras, išprievartavęs ir taip tyčia apvaisinęs kitos grupės moterį, atimdavo galimybę gimusiam vaikui priklausyti savo motinos grupei. Taip pat Tribunolas padarė, manytume, kiek nelogišką išvadą teigdamas, kad priemonės, skirtos riboti grupės narių gimstamumą, gali būti ne tik fizinės, bet ir psichinės, pavyzdžiui išžaginimas gali būti priemonė, skirta riboti gimstamumui, kai išžagintas asmuo atsisako gimdyti, taip pat, kai tos grupės nariai priverčiami negimdyti panaudojant grasinimus ir smurtą⁹². Abejotina ar išžaginimais būtų galima taip apriboti grupės narių gimstamumą, kad tai grėstų jos visiškam ar daliniam sunaikinimui. Tokie išprievartavimai turėtų būti sistemingi, masiniai ir visos pastojusios moterys turėtų atsisakyti gimdyti. Gal teoriškai tai ir įmanoma, bet vargu, ar praktiškai tai prisidėtų prie genocidinio tikslo pasiekimo. Padarydamas tokią išvadą, teismas turėjo kažkuo remtis ir jis, greičiausiai, rėmėsi konkretais įvykio kontekstu. Atsakymas galėtų būti toks: „...kultūroje, kur išžaginimas priimamas kaip aukos pažeminimas, kuris sąlygoja viengungės moters netinkamumą vedybom, o ištekėjusios moters atstūmimą jos vyro, Bosnijos musulmonių išžaginimas ir priverstinis nėštumas gali būti laikomas priemone, kuria siekiama nutraukti vaikų gimstamumą grupėje“⁹³.

e) Prievartinis nacionalinės, etninės, rasinės ar religinės grupės vaikų perdavimas kitai

Kaip jau buvo minėta, ši genocido forma priskiriama biologiniam genocidui, tačiau iš tikrųjų yra kultūrinio genocido veika. Tai taip pat ir dar viena netiesioginio genocido forma, kuria nesiekama išnaikinti grupei priklausančių vaikų, tačiau jų netenkama asimiliuojant į kitas grupes. Šią genocido formą galima pavadinti savotiškai „pažangesne“ lyginant su kitomis, nes tikslo siekiama sudėtingesniu, užmaskuotu būdu, taip tarsi paneigiant patį genocido faktą. Grupės sunaikinimo siekiama aukštesniame nei fizinis lygmenyje, t. y. jos kultūriniam, dvasiniam lygmenyje, kai žmonės, turintys priklausyti tam tikrai grupei, savęs su ja neidentifikuoja, o pasirenka, nors ir priverstinai, kitą kultūrinę tapatybę – kitą kalbą, religiją, tradicijas, papročius. Žmonės yra, o grupės, kuriai kažkada priklausė seneliai, tėvai – nebelieka. Nenuostabu, kodėl ypač mažos tautos visais įmanomais būdais stengiasi išsaugoti ir puoselėti savo kultūrą, kodėl tautinių mažumų teisės yra užtikrinamos tarptautinių lygiu, paprasčiausiai todėl, kad jų gali nelikti kaip kultūrinio vieneto. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad „...*Šalys susilaiko nuo politikos ir veiksmų,*

⁹² Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 508.

⁹³ Morris V., Scharf P. M. The international criminal tribunal for Rwanda. New York, 1998. P. 181.

*kuriais būtų siekiama asimiliuoti tautinėms mažumoms priklausančius asmenis prieš jų valią, ir saugo šiuos asmenis nuo bet kokių veiksmų, kuriais siekiama asimiliacijos*⁹⁴.

Nėra visiškai aišku, kodėl Genocido konvencijos rengėjai atmetę kultūrinio genocido idėją, šią genocido formą įtraukė į Konvenciją. Galbūt tai būtų galima pavadinti savotiška kompensacija, o gal, būtent, ši kultūrinio genocido forma buvo įvertinta kaip galinti realiausiai prisidėti prie visiško ar dalinio grupės sunaikinimo. TTK nurodė, kad „prievartinis vaikų perkėlimas turėtų ypač rimtas pasekmes grupės kaip tokios gyvybingumui ateityje“⁹⁵. Taip buvo konstatuota, kad ši genocido forma nėra plečiama iki suaugusiųjų perkėlimo, nes toks elgesys tam tikromis aplinkybėmis gali sudaryti nusikaltimą žmoniškumui ar karo nusikaltimą, be to, prievartinis grupės narių perkėlimas, ypač kai tai apima šeimos narių atskyrimą, gali sudaryti genocidą pagal Genocido konvencijos c punktą, t. y. tyčinis gyvenimo sąlygų sudarymas, kuriomis siekiama fizinio grupės sunaikinimo. Vaiko teisių apsaugos konvencijoje nurodoma, kad vaikas yra asmuo iki 18 metų⁹⁶, ta pati amžiaus riba minima ir Romos statuto 26 str., nurodančiame, kad teismo jurisdikcija netaikoma asmenims iki 18 metų amžiaus⁹⁷. Galime preziumuoti, kad tokią amžiaus ribą numato ir Genocido konvencija, nors joje tiesiogiai apie tai nekalbama. Manytina, jog teisingai pastebėjo W. A. Schabas teigdamas, kad vaikų perdavimas turi prasmę tik tada, kai vaikai yra gana jauni, o 18 metų yra per aukštas slenkstis ir abejotina, ar vyresni vaikai praras savo tapatybę dėl parkėlimo⁹⁸. Tačiau koks vaikų amžius būtų tinkamas išlieka diskutuotina. Dar galima pridurti, kad prievartinis vaikų perdavimas nebūtinai reiškia fizinės jėgos veiksmus, kaip pažymėjo Tribunolas, tai gali apimti ir grasinimus ar bauginimus, kurie priveda prie prievartinio vaikų perdavimo⁹⁹.

Viena iš priežasčių, nulėmusi genocido, kaip specialios nusikaltimų žmoniškumui rūšies, išskyrimą, buvo ta, kad genocido aukomis gali tapti ne apskritai civiliai gyventojai, o žmonės, turintys tam tikrų individualių požymių, kurie juos leidžia identifikuoti iš kitų gyventojų. Asmenis, turinčius šiuos požymius ir galinčius tapti genocido aukomis, Genocido konvencijos rengėjai suskirstė į keturias grupes. Prieš pradėdant aptarinėti minėtas grupes, reikia pasakyti, kad nėra visiškai aišku, kokiam genocido sudėties požymiui reikėtų jas priskirti. J. Žilinsko požiūriu, tarptautinių nusikaltimų pobūdis pateisina jų nagrinėjimą nesilaikant tradicinės nusikaltimo sudėties schemos, todėl saugomas grupes jis nagrinėja kaip nukentėjusių nuo genocido požymių, teigdamas, kad taip įvardinti yra etiškai priimtinau, nei žmogų vadinti

⁹⁴ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 20-497.

⁹⁵ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

⁹⁶ Vaiko teisių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-150.

⁹⁷ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.

⁹⁸ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 176.

⁹⁹ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 509.

nusikaltimo dalyku¹⁰⁰. Tokiai autoriaus pozicijai gal ir būtų galima pritarti, tačiau šiame darbe genocido sudėties analizė apribojama baudžiamosios teisės rėmais, o tokio nusikaltimo sudėties požymio kaip nukentėjusysis joje nėra. Profesorius V. Piesliakas teigia, kad dažniausiai straipsnio dispozicijoje nurodytas nukentėjusysis atitinka nusikalstamos veikos dalyko požymį, o tai reiškia, anot profesoriaus, kad nusikaltimo dalyku gali būti žmogus apskritai ar žmogus, turintis tam tikrų požymių¹⁰¹. Žinome, kad paprastai nusikaltimo dalykas yra suprantamas kaip kažkoks materialus daiktas, kurį veikiant pažeidžiamos baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. Kalbėdami apie saugomas grupes, mes turime omenyje žmones, kurie atstovauja toms grupėms, o žmogų vadinti dalyku, manytina, nėra visiškai tinkama. Jau aptartas genocido objekto požymis, leidžia teigti, kad grupių negalima vadinti ir šio nusikaltimo objektu. Manytina, jog taip pat neverta mėginti grupių priskirti kitiems fakultatyviems objektyviesiems nusikalstamos veikos sudėties požymiams, pavyzdžiui, veikos padarymo aplinkybėms ar būdai. Nagrinėjant genocido nusikalstamą tikslą matysime, kad Tarptautinės teisės komisija komentuodama šį subjektyvųjį požymį, Genocido konvencijos saugomas grupes laiko vienu iš tikslo aspektų. Manome, kad taip pat yra logiška grupes nagrinėti ir kaip genocido pavojingas veikas apibūdinantį požymį, todėl kad genocidą sudarantys nežmoniški aktai turi būti nukreipti ne apskritai prieš civilius asmenis, bet prieš asmenis, priklausančius kuriai nors iš keturių grupių, tik tada bus galima teigti, kad buvo įvykdytas genocidas, priešingu atveju, tokius veiksmus reiks traktuoti kaip nusikaltimus žmoniškumui.

Genocido konvencija pateikia išsamų tokių grupių sąrašą – tai nacionalinės, etninės, rasinės ir religinės grupės. Tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad yra paprasta nustatyti minėtas grupes ir atriboti genocidą nuo kitų nusikaltimų žmoniškumui, padaromų prieš civilius gyventojus. Kaip pamatysime, šios grupės dažnai apibūdinamos naudojant tapačius požymius, kitaip tariant, apibrėžiamos vienos per kitas, kas sukelia daug problemų norint jas identifikuoti. Be to, kaip jau buvo trumpai aptarta darbo pirmajame skyriuje, rengiant Genocido konvenciją, bene daugiausiai diskusijų sukėlė būtent saugomų grupių klausimas. Būta pasiūlymų išplėsti grupių sąrašą įtraukiant į jas politines, kultūrinės, socialines, ekonomines grupes.

Saugomų grupių analizę derėtų pradėti nuo tų grupių, kurios yra įtvirtintos Genocido konvencijoje, t. y. nacionalinės, etninės, rasinės ir religinės.

Nacionalinė grupė

Tarptautinių žodžių žodyne žodis „nacija“ aiškinamas kaip žmonių bendrija, susidariusi jų istorijos, kultūros, kalbos, teritorijos ir ekonominio gyvenimo bendrumo pagrindu¹⁰². Lotyniškai

¹⁰⁰ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 47.

¹⁰¹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006. P. 297; 301.

¹⁰² Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 315.

žodis *natio* reiškia tauta. Literatūroje galima rasti tokį tautos apibrėžimą: „etninė kultūrinė žmonių bendruomenė, kurios narius sieja bent keletas iš šių požymių: bendra kalba, bendra religija, bendra istorinė praeitis, maždaug aiškus teritorinis apsigyvenimo centras. Tačiau svarbiausias tautiškumo kriterijus yra pačių žmonių savimonė, tai, kuo jie patys save laiko, kokiai tautai jaučiasi priklausančią“¹⁰³.

Palyginus šiuos du terminus, galima daryti išvadą, kad nacija ir tauta yra iš esmės sinonimai, o tai reiškia, kad nacionalinė grupė gali būti aiškinama kaip tautinė grupė.

Žymus Lietuvos teisininkas Petras Leonas teigė, kad tauta gali būti suvokiama dviem prasmėmis – etnografinė ir politinė. „Etnografinė prasme tauta vadiname žmonijos dalį, kurią jungia į vieną vienetą viena praeitis, vienas kilimas, vieni dvasios turtai (kalba ir kt.). Tauta etnografinė prasme dažnai priklauso kelioms valstybėms arba kelios etnografinės tautos priklauso vienai valstybei. Politinė prasme vadiname visus tam tikros valstybės gyventojus“¹⁰⁴. Matome, kad tauta etnografinė prasme nėra apribojama valstybės sienomis skirtingai nei tauta politinė prasme.

Panašiai tautą supranta ir Lietuvos konstitucinės teisės pradininkas M. Römeris. Jis ją skirsto į tautą-*natio* ir tautą-*populus*. Tauta-*natio* – tautinis socialinis junginys arba kitaip nacionalinė tauta (pvz., lietuvai, lenkai, rusai), o tauta-*populus* – tam tikros teritorijos kiekybinė individų masė, t. y. teritorinė arba valstybinė tauta¹⁰⁵. M. Römerio tauta-*natio* sutampa su tuo, ką P. Leonas vadina etnografinė tauta, o tauta-*populus* – su politine tauta. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kalbant apie tautą nėra keliamas bendros pilietybės reikalavimas, kitaip tariant, žmonės, turintys skirtingų valstybių pilietybę, gali priklausyti tai pačiai tautai. Jei tautą suprasime kaip tautą-*natio* arba etnografinę tautą, tai didesnė tikimybė, kad juos vienys dar ir bendra pilietybė, nors nebūtinai. Jei tautą traktuosime kaip tautą-*populus* arba politinę tautą, tai konkrečioje valstybėje gyvenantys įvairių pilietybių žmonės bus laikomi kaip priklausantys vienai tautai.

Analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulę, galima daryti išvadą, kad lietuvių tauta suvokiama kaip tauta-*populus*, t. y. žmonių bendruomenė, prieš daugelį amžių sukūrusi valstybę, jos teisinius pamatus, kovojusi dėl jos laisvės, išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą, papročius¹⁰⁶. Matome, kad akcentuojama bendra istorinė praeitis, kilmė, kultūra.

Tarptautinis Ruandos tribunolas *Akayesu* byloje nurodė, kad „*nacionaline grupe vadinamas žmonių sambūris, kurie supranta, kaip pasidalinti teisėtus įsipareigojimus, grindžiamus bendra pilietybe, susietus abipusėmis teisėmis ir pareigomis*“¹⁰⁷. Taigi, matome, kad teismas priklausymą nacionalinei grupei sieja būtent su pilietybe. Literatūroje dažnai cituojamas, ir

¹⁰³ Letukienė N., Gineika J. Istorija-politologija. Vilnius: Alma littera, 2003. P. 175.

¹⁰⁴ Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius: Pozicija, 1995. P. 61-62.

¹⁰⁵ Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995. P. 4-13.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

¹⁰⁷ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 512.

turbūt ne be reikalo, Genocido konvencijos komentatoriaus Stefano Glaserio pateiktas „tautos“ apibrėžimas: „tauta nėra tik bendruomenė su tam tikru politiniu likimu, bet visų pirma, bendruomenė, kuri pasižymi savitais istoriniais bei kultūriniais ryšiais ir bruožais. Iš kitos pusės, „teritorinis“ arba „valstybinis“ ryšys (su valstybe) man neatrodo itin svarbus“¹⁰⁸. Manytume, jog teisingesnė ir tikslesnė pozicija tų, kurie nacionalinei grupei (tautai) priklausančių žmonių neriboja konkrečios valstybės teritorija bei pilietybe.

Etninė grupė

Tarptautiniuose dokumentuose etninės grupės samprata, kaip ir nacionalinės grupės, nėra pateikiama. Dėl šios grupės įtraukimo į Genocido konvenciją taip pat buvo ilgai svarstoma. Nei 1946 m. Rezoliucijoje, nei Genocido konvencijos projekte etninė grupė nebuvo priskiriama prie saugotinų. Buvo manančių, kad etninę grupę bus sunku atskirti nuo nacionalinės grupės ar net rasinės ir jie, greičiausiai, buvo teisūs.

Nagrinėjimą derėtų pradėti nuo apibrėžimo. Visur, kur bandoma apibrėžti etninę grupę, dažniausiai nurodomi tokie bendri jos požymiai kaip kilmė, kalba, kultūra, rasė. Štai internetinėje enciklopedijoje galima rasti tokį etninės grupės paaiškinimą – tai socialinė grupė ar kategorija gyventojų, kurie yra atskiri didesnėje visuomenėje ir susieti bendrais rasės, kalbos, tautybės ir kultūriniais ryšiais¹⁰⁹. Taip pat galima surasti ir tokį apibrėžimą: etninė grupė, etnosas – tai istoriškai susiformavusi žmonių grupė, turinti bendrą kalbos, kultūros, religijos bruožų, kurios nariai supranta save kaip vientisą darinį. Be to, dar nurodoma, kad etninė grupė gali būti tapatinama su visų rūšių etniniais junginiais tokiais kaip gentimi, tauta, nacija¹¹⁰. Žymus sociologas Max Weber teigdamas, kad etninės grupės koncepcija yra sudėtinga ir miglota, pasiūlė jomis vadinti žmonių grupę, kurios nariai laikosi subjektyvios nuomonės apie savo bendrą kilmę dėl fizinio ar papročių panašumo, dėl prisiminimų apie kolonizaciją ir migraciją¹¹¹. Jau minėtoje Tarptautinio Ruandos tribunolo nagrinėtoje *Akayesu* byloje, teismas nurodė, kad „*etnine grupe paprastai vadinama grupė, kurios nariai turi bendrą kalbą ir kultūrą*“¹¹².

Iš pateiktų apibrėžimų galima susidaryti dvejopą įspūdį. Viena vertus, akcentuojamas etninės grupės tam tikras savitumas, pabrėžiamas grupės narių subjektyvus požiūris dėl jų priklausymo etninei grupei, kas leidžia ją identifikuoti iš kitų grupių, kita vertus, etninė grupė tarsi sutapatinama su nacionaline grupe, kuri taip pat apibūdinama tais pačiais požymiais. Galbūt būtų galima teigti, kad kai kalbama apie etninę grupę, turima omenyje mažumos. Jei etninę grupę suprasime siauriau nei nacionalinę, kaip turinčią tam tikrų skirtingų bruožų nei likusi žmonių

¹⁰⁸ Cit. pagal: Schabas W. A. *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 115.

¹⁰⁹ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194248/ethnic-group>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹¹⁰ http://lt.wikipedia.org/wiki/Etnin%C4%97_grup%C4%97; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 513.

bendruomenė, gal tuomet ir būtų galima teigti, kad tai yra etninė, tautinė, rasinė, religinė ar kt. mažuma. J. Žilinskas nurodo tokį pavyzdį, kad „armėnai yra nacionalinė grupė, o žydai, čigonai – etninė. <...> panašu į tai, kad sąvoka „etninė grupė“ atsirado dėl to, jog reikia užtikrinti apsaugą tų tautų, kurios išsisklaidžiusios po pasaulį, neturėjo ar neturi savo valstybės, teritorijos¹¹³. Galima būtų pritarti tokiam požiūriui, kuris atrodo logiškas ir įneša šio tokio aiškumo. W. A. Schabas nuomone, etninių grupių koncepciją yra geriau traktuoti kaip sinonimišką nacionalinėms, rasinėms ir religinėms grupėms¹¹⁴.

Rasinė grupė

Gali atrodyti, kad bent jau rasinės grupės turėtų kelti mažiau problemų jų identifikavime, tačiau tai vėl gi tik iš pirmo žvilgsnio. Tarptautinių žodžių žodyne žodis „rasė“ apibūdinamas kaip istoriškai susiformavusi žmonių grupė, gyvenanti tam tikroje teritorijoje, turinti bendrą kilmę, bendrą paveldimų morfologinių ir fiziologinių požymių, kuriais skiriasi nuo kitų grupių¹¹⁵. Prisiminkime, kaip buvo apibūdinta prieš tai aptarta etninė grupė – tai istoriškai susiformavusi žmonių grupė, turinti bendrą kalbą, kultūrą, rasinių bruožų. Štai ir problema – atskyrimo. Tiek etninė, tiek ir rasinė grupės apibūdinamos naudojant tuos pačius požymius. Būtų galima daryti prielaidą, kad kai kalbama apie etnines grupes, daugiau akcentuojama kultūriniai, kalbiniai bruožai, tuo tarpu rasinės grupės apibūdinamos remiantis paveldimomis fiziologinėmis charakteristikomis tokiomis kaip odos, plaukų spalva, kūno sudėjimas ir pan. Viskas priklauso nuo požiūrio ir interpretacijos, tai yra, platesnę ar siauresnę reikšmę suteikiame rasinei grupei. Remiantis platesniąja reikšme, rasinės grupės apibūdinimas sutampa su nacionalinės ir etninės grupių apibūdinimais. Literatūroje galima aptikti samprotavimų, kad šiuolaikiniame pasaulyje žmonių skirstymas į tam tikras rases remiantis antropologiniais požymiais yra archajiškas ir labiau tinkamas tik „populiariame vartojime“ nei pažangiam teisiniame mąstyme, atitinkančiame šiuolaikines žmoniškąsias vertybes. Toks požiūris tik patvirtina tai, kas vyksta dabartiniame pasaulyje – asimiliacija, ribų nykimas tarp skirtingoms tautoms priklausančių žmonių. Perkeltine prasme labiau tiktų kalbėti apskritai apie „žmogiškąją rasę“, kaip vienijančią skirtingoms tautinėms, etninėms, religinėms grupėms priklausančius žmones. Terminas „rasė“ vartojimas yra priimtinas antropologijos moksle, tačiau mažiau tinkamas, kai kalbama apie pamatines žmoniškąsias vertybes. Galima teigti, kad rasių nėra, yra tik žmonės, kurie būdami labai skirtingi išore, savo esme yra vienodi.

Kad ir kaip bebūtų, terminas „rasė“ neišnyks iš mūsų kasdienio vartojimo, tuo labiau, kad jis minimas daugelyje tarptautinių ir nacionalinių dokumentų bei teisės mokslininkų darbuose.

¹¹³ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 78.

¹¹⁴ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 127.

¹¹⁵ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 393.

Kiek žinome iš istorijos, žmonių rūšiavimas į rases baigėsi milijonų gyvybių praradimu. Pirmiausia turima omenyje hitlerinė Vokietija, kuri siekė išgryninti ir išaukštinti „arijų rasę“, o visų negerovių priežastimi laikė „žydų rasę“. Todėl dabar žodis „rasė“ dažniausiai vartojamas apibūdinant rasinio diskriminavimo, apartheido, genocido politiką.

1965 m. Tarptautinėje konvencijoje dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo nurodoma, kad draudžiama diskriminacija dėl rasės, odos spalvos, giminės tautybės ar etninės kilmės. Taip pat nurodomas ir dvejopa diskriminavimo forma: skirtumų, išimčių, apribojimų darymas arba nepagrįsto pranašumo teikimas¹¹⁶.

Terminas „rasinė grupė“ taip pat vartojamas ir kalbant apie apartheido nusikaltimą. 1973 m. Tarptautinėje apartheido nusikaltimo sustabdymo ir baudimo už jį konvencijoje nurodoma, kad „...nežmoniški aktai, vykdomi siekiant nustatyti ir palaikyti vienos rasinės grupės žmonių dominavimą prieš kokios nors kitos rasinės grupės žmones...“¹¹⁷.

Tarptautinis Ruandos tribunolas *Kayishema and Ruzindana* byloje nurodė, kad rasinė grupė yra pagrįsta paveldimais fiziniais bruožais, kuriuos padeda identifikuoti geografinė sritis¹¹⁸, o *Akayesu* byloje pateikė šiek tiek išsamesnį apibūdinimą: rasinės grupės apibrėžimas remiasi paveldėtais fiziniais bruožais, dažnai sutapatinamais su geografiniu regionu, nepriklausomai nuo kalbinių, kultūrinių, nacionalinių ar religinių faktorių¹¹⁹. Matome, kad teismas akcentuoja fizines charakteristikas, kurios yra paveldimos.

Religinė grupė

Religinė grupė jau nuo pat pradžių, t. y. ir 1946 m. Rezoliucijoje, ir Genocido konvencijos projekte, o vėliau ir pačioje Konvencijoje buvo nurodoma tarp saugotinių grupių. Jau pats grupės pavadinimas nurodo ir pagrindinį požymį, kuris turi vienyti šios grupės narius – tai religija. To nebuvo galima pasakyti apie anksčiau aptartas grupes, kurių narius vienija daug bendrų požymių. Religija apibrėžiama kaip tikėjimas antgamtinių jėgų egzistavimu, kulto veiksmai, apeigos, organizacijos¹²⁰. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 straipsnyje nurodoma, kad kiekvienas turi teisę į religijos laisvę, kuri apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, laisvę išpažinti ir skelbti religiją ar tikėjimą¹²¹. 1981 m. Generalinės Asamblėjos deklaracijoje dėl visų netolerancijos ir diskriminacijos formų, paremtų religija ar įsitikinimais, panaikinimo nurodoma, kad kiekvienas žmogus turi teisę į religijos ir įvairios

¹¹⁶ Tarptautinė konvencija „Dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 108-2957.

¹¹⁷ Grant J. P., Barken J. C. International criminal law deskbook. Sydney London: Cavendish Publishing Limited, 2006. P. 41.

¹¹⁸ Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 98.

¹¹⁹ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 514.

¹²⁰ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 400.

¹²¹ Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 226.

kilmės įsitikinimų laisvę¹²². Teisę į tikėjimo laisvę taip pat numato ir Lietuvos Respublikos Konstitucija bei Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas.

Pasiremiant paminėtais teisės aktais, galime padaryti išvadą, kad žmogus turi absoliučią bet kokios religijos ar tikėjimo (įsitikinimų) išpažinimo laisvę. Religija turėtų būti suvokiama kaip plati sąvoka, kuri apima tiek tai, kas laikoma tradicine religija, tiek ir įvairius religinius ir su jais susijusius įsitikinimus, pažiūras, apeigas, ritualus. Tarkim, jei būtų susidorota su tam tikros sekto nariais, būtent, dėl jų religinių pažiūrų, net jei jos ir labai prieštarautų visuomenėje priimtai tvarkai, moralės normoms, tai vis tiek būtų traktuojama kaip genocidas, nukreiptas prieš religinę grupę, darant prielaidą, kad tokią grupę sudaro pakankamai daug žmonių, kad jų sunaikinimas prilygtų genocidui.

Ruandos Tribunolas nagrinėtose bylose yra pasisakęs, kad religinės grupės nariai išpažįsta tą pačią religiją arba turi bendrus įsitikinimus, jie gali priklausyti tai pačiai denominacijai (t. r. religinės organizacijos forma) arba propaguoti tam tikrą garbinimo būdą¹²³.

Atrodytų, kad religinės grupės samprata kelia mažiausiai neaiškumų, tačiau prisiminus etninės bei nacionalinės grupių apibūdinimus, ir vėl pasidaro neaišku. Vienas iš požymių, vienijančių minėtų grupių narius, nurodoma religija, tai reiškia, kad šių grupių nariai gali išpažinti ir tą pačią religiją, be to, religiją galima priskirti ir prie kultūrinio požymio. Gali kilti klausimas, kaip identifikuoti grupę, prieš kurią buvo atliktas genocidas, jei žmonės išpažįsta tą pačią religiją, juos vienija ta pati kalba, kultūra, jie priklauso tai pačiai rasei? Paimkime, kad Lietuvos atvejį. Teigiama, kad Sovietų Sąjunga vykdė lietuvių tautos, kaip nacionalinės grupės genocidą, o kodėl ne Lietuvos katalikų, kaip religinės grupės, juk žinome, kad buvo persekiojami tikintieji, varžoma bažnyčia ir pan. Manytina, kad atsakyti į šį klausimą padėtų nustatymas motyvo, kurį turėjo genocido vykdytojai, t. y., kaip jie patys suvokė tam tikros grupės požymius, dėl ko jie nusprendė sunaikinti tokios grupės narius. Panašių samprotavimų galima rasti tiek doktrinoje, tiek ir teisminėje praktikoje. Jau minėtoje *Kayishema and Ruzindana* byloje Tribunolas pasisakydamas apie etninę grupę nurodė, kad grupė kaip tokia gali būti identifikuojama ir kitų, įskaitant ir nusikaltimo vykdytojus¹²⁴. W. A. Schabas teigia, kad Genocido konvencijos saugomų grupių reikšmės nustatymas diktuoja tam tikrą subjektyvumo laipsnį, tai reiškia, kad pažeidėjas apibrėžia individualų aukos statusą, kaip Konvencijos saugomos grupės nario, kitaip tariant, priklauso nuo to, kaip jis mato grupę, kaip nacionalinę, rasinę, etninę ar religinę. Darydamas tokią prielaidą, autorius kartu nurodo, kad nors subjektyvus pažeidėjo požiūris gali būti naudingas, bet teisė negali remtis vien juo, yra būtini kažkokie

¹²² <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r36-55.pdf>

¹²³ Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 98; Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 515.

¹²⁴ Ibid, par. 98.

objektyvūs kriterijai, padedantys identifikuoti grupę¹²⁵. Štai dar viena panaši nuomonė: „...diskriminuojanti genocido prigimtis, rodos, reikalauja motyvo: aukos pasirenkamos ne dėl jų individualios tapatybės, bet dėl jų priklausymo nacionalinei, etninei ar religinei grupei“¹²⁶.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Genocido konvencijos saugomos grupės turi pasižymėti stabilumo ir nuolatinumo požymiais. Aiškindamas šiuos požymius J. Žilinskas nurodo, kad „...narystė jose yra nulemta objektyvių ir beveik nepakeičiamų veiksnių, menkai priklausanti nuo nario valios, grupės susiformavimas yra ilgų visuomeninių ir istorinių procesų rezultatas, tad jas nesunku identifikuoti. Nors individo apsisprendimas laikyti save ar nelaikyti šios grupės nariu ir yra svarbus, tačiau jis nėra lemiantysis faktorius...“¹²⁷. Būtent šie požymiai, bent taip buvo teigiama Genocido konvencijos rengimo procese, užkirto kelią kitų grupių įtraukimui į saugomų grupių sąrašą. Pagrindas kilti diskusijoms ir įvairioms interpretacijoms buvo 1946 m. Rezoliucija, kurioje buvo nurodytas neišsamus grupių sąrašas teigiant, kad genocidas reiškia visišką ar dalinį rasinių, religinių, politinių ir kitų grupių sunaikinimą. Kas turėta omenyje nurodant „kitas grupes“ nebuvo paaiškinta. Remiantis dabartiniu konvenciniu grupių sąrašu, galima teigti, kad kitoms grupėms buvo nuspręsta priskirti nacionalines ir etnines grupes, kartu pašalinant iš sąrašo politines. Galimos politinių grupių neįtraukimo priežastys jau buvo aptartos darbo pirmame skyriuje, kaip ir Lietuvos pasirinktas plečiamasis Genocido konvencijos traktavimas.

Analizuojant negausią Lietuvos teismų praktiką, galima teigti, kad **politinei grupei** yra priskiriami Lietuvos partizanai ir jų rėmėjai, kaip pasipriešinimo sovietų okupacinei valdžiai dalyviai. Nagrinėtoje P. R. byloje Šiaulių apygardos teismas nurodė, kad „P. R. <...> turėdamas tikslą fiziškai sunaikinti dalį Lietuvos gyventojų, priklausančių atskirai politinei grupei asmenų, turėjusių priešingus okupacinės sovietų valdžios Lietuvoje vykdytai politikai įsitikinimus, <...> atrinko sušaudymui 76 beginklius Lietuvos gyventojus, neteisėtai patalpintus į Telšių kalėjimą už „kontrrevoliucinius“, tai yra, sovietų okupacinės valdžios ideologijai priešingus veiksmus...“¹²⁸. Kitos bylos taip pat patvirtina, kad Lietuvos gyventojai buvo persekiojami dėl to, kad priklausė pasipriešinimo judėjimui arba rėmė jų dalyvius, tai yra, buvo persekiojami dėl politinių motyvų. Tačiau, kaip pastebėjo R. Valentukevičius, nagrinėjant tokio pobūdžio bylas kyla kvalifikavimo problemų, nes pagal 1997 m. priimtą „Pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijai dalyvių teisinio statuso“ įstatymą buvo nustatyta, kad nuo 1944 iki 1953 m. Lietuvoje vyko partizaninis karas prieš sovietų okupantus, o

¹²⁵ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 109.

¹²⁶ Cryer R., Friman H., Robinson D. An introduction to international criminal law and procedure. Cambridge: Cambridge university press, 2007. P. 181.

¹²⁷ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 80.

¹²⁸ Landsbergis V., Urbanavičius J., Šiušaitė A. Pamištas SSRS karo nusikaltimas Rainiai 1941 06 24-25. Vilnius, 2006. P. 208-209.

tai reiškia, kad rezistencinio judėjimo dalyviai, t. y. partizanai, buvo kariai, todėl jų atžvilgiu padaryti nusikaltimai turėtų būti vertinami ir kvalifikuojami kaip karo nusikaltimai. Išnagrinėjus LR BK įtvirtintus karo nusikaltimus, galima daryti išvadą, kad atsakomybė siejama su nusikaltimais, padarytais prieš kapituliuosius, beginklius asmenis, karo belaisvius, sužeistus karius arba civilius asmenis. Lietuvos partizanų negalima priskirti nė vienai šių asmenų kategorijai. LR BK 104 straipsnyje numatyti tokie tarptautinės humanitarinės teisės normų pažeidimai kaip uždarymas į koncentracijos stovyklas, baudimas kriminalinėmis bausmėmis be nepriklausomo ir nešališko teismo sprendimo ar be gynybos garantijų, bauginimo ir teroro priemonių naudojimas, atitinka veiksmus, kurie buvo atliekami prieš partizanus, tačiau šiame straipsnyje aiškiai nurodoma, kad jis taikomas tik civiliams asmenims, o ne kariams, todėl „nesant teisinių galimybių kvalifikuoti agentų smogikų veiksmus kaip karo nusikaltimų, <...> jų veiksmus nuspręsta kvalifikuoti kaip genocidą, turint tikslą fiziškai sunaikinti <...> Lietuvos partizanus kaip atskiros politinės grupės atstovus...“¹²⁹.

Dar viena grupė, kuria Lietuva papildė saugomų grupių sąrašą yra **socialinė grupė**. Šią grupę į savo baudžiamuosius kodeksus įtraukė taip pat Latvija¹³⁰, Peru¹³¹, Paragvajus¹³². Rengiant Genocido konvenciją taip pat būta pasiūlymų įtraukti į sąrašą socialinę ir ekonominę grupes, tačiau jiems nebuvo pritarta. Mokslinėje literatūroje šios grupės sampratai nėra skiriama daug dėmesio, dažnai apsiribojama tik paminėjimu, kad genocidas gali būti nukreiptas ir prieš socialines grupes. Bendriausia prasme socialinė grupė yra suvokiama kaip žmonės, kurie yra susiję tarpusavyje tam tikrais socialiniais ryšiais¹³³. Toks šios grupės apibūdinimas yra per platus ir gali sutapti apskritai su visuomene (lot. *societas*), todėl socialinę grupę reikia suprasti kaip mažesnę visuomenės dalį, kuri išsiskiria iš jos tam tikromis charakteristikomis. Paprastai tokių grupių narius jungia tos pačios vertybės, lūkesčiai, veikla, kultūrinės normos. Socialinių grupių naikinimas neabejotinai buvo susijęs su komunistinių režimų įvykdytais nusikaltimais, tai yra, „klasiniu“ genocidu, kai buvo siekiama susidoroti su „priešiška“ nusiteikusiaisiais socialiniais sluoksniais, trukdžiusiais socialinei pažangai. Sovietų Sąjungoje buvo persekiojami buožės (stambieji žemės savininkai), kurie priešinosi kolektyvizacijai, žmonės, priklausę turtingųjų klasei, vadinamoji buržuazija, taip pat aristokratija, inteligentija, kurie buvo pirmaujanti tautos grandis, įkvėpdavusi kovai su priespauda. Ryškiausiu socialinės grupės sunaikinimo pavyzdžiu galėtų būti išprovokuotas Ukrainos valstiečių badmetis. Rusija neneigia sovietinės vadovybės kaltės dėl milijonų žmonių pasmerkimo bado mirčiai, tačiau ji neigia, kad tai buvo genocidas, nukreiptas prieš etninę grupę, neva, badmečio aukomis tapo ne tik ukrainiečiai, bet įvairių

¹²⁹ <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nusikalt.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-01.

¹³⁰ <http://www.preventgenocide.org/lv.kriminallikums.htm>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.

¹³¹ <http://www.preventgenocide.org/es/derecho/codigos/peru.htm>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.

¹³² <http://www.preventgenocide.org/es/derecho/codigos/paraguay.htm>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.

¹³³ <http://www.thefreedictionary.com/social+group>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.

tautybių žmonės, kurių pagrindinė verslo šaka buvo žemdirbystė. Logika paprasta, Rusija pažodžiui skaitydama Genocido konvenciją, bando pasinaudoti tariamomis jos spragomis ir taip išvengti atsakomybės, teigdama, kad milijonų valstiečių sunaikinimas nėra tas pats kas ukrainiečių, lyg valstiečiai nebūtų tokie patys žmonės. Politikas V. Landsbergis kalbėdamas konferencijoje „Komunizmą – į tarptautinį tribunolą“ stebėjosi, kad Ukrainos parlamentas tik neseniai badmetį įvardino kaip genocidą, nes „ar ukrainiečių, kaip tautos, ar valstiečių, kaip klasės, – čia dar vyko ginčas. Žmonių naikinimą, todėl ir nusikaltimus žmoniškumui, tolydžio mėginama „išplauti“ žodyno sofistika“¹³⁴.

Ekonominės grupės taip pat nėra plačiai analizuojamos, gal todėl, kad išvelgti kažkokių skirtumų tarp šių grupių ir socialinių yra pakankamai sudėtinga. Rengiant Genocido konvencijos projektą, įtraukti ekonominę grupę pasiūlė JAV, tačiau Nyderlandai jį sukritikavo teigdami, kad tai privestų prie absurdiškų rezultatų, kai tam tikros profesijos, joms pagrasinus ekonominėmis priemonėmis, susijusiomis su valstybės interesais, galėtų reikalauti ginti jų interesus remdamosi Konvencija¹³⁵. R. Lemkin kalbėjo apie ekonomines genocido priemones, bet ne apie ekonominių grupių genocidą. Jis teigė, kad ekonominės priemonės, gali prisidėti prie tautos egzistencijos ir progreso žlugdymo, o vokiečių tikslas kaip tik ir buvo susilpninti okupuotas teritorijas ir ekonomiškai¹³⁶.

Iš esmės būtų galima pritarti požiūriui, kad socialines ir ekonomines grupes reikėjo įtraukti į saugomų grupių sąrašą. Aptarti pavyzdžiai parodė, kad buvo persekiojami ir naikinami asmenys, kurie iš tikrųjų priklausė įvairioms socialinėms grupėms, tačiau toks jų skirstymas kartu yra ir bereikalingas, todėl kad socialinėms ir ekonominėms grupėms priklausantys žmonės, kartu priklauso ir nacionalinėms, etninėms, rasinėms bei religinėms grupėms. Manytina, kad šias keturias grupes reikėtų suprasti pakankamai plačiai, kaip didesnius darinius, kurie gali apimti ir smulkesnes asmenų klasifikacijas. Kitaip tariant, minėtoms grupėms priklausančius individus, galima klasifikuoti pagal įvairius kriterijus, pavyzdžiui, amžių, lytį, išsilavinimą, profesiją, protinius sutrikimus, neįgalumą, seksualinę orientaciją (naciai kaip tik ir naikino „nevisaverčius“ asmenis) ir kt., tačiau tai esmės nekeičia, jie vis tiek išlieka nacionalinių, etninių, rasinių ir religinių grupių nariai.

2.3. Genocido subjektas

Žinome, kad pagal nacionalinę baudžiamąją teisę nusikalstamos veikos subjektu yra fizinis asmuo, kuris savo veiksmais ar neveikimu įgyvendina nusikalstamos veikos sudėtį. Šiuolaikinė

¹³⁴ <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/63910>; prisijungimo laikas: 2008-10-03.

¹³⁵ Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 145.

¹³⁶ <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm#t8>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.

tarptautinė teisė pripažįsta individualią atsakomybę už tarptautinius nusikaltimus – tai principas, kurį pirmą kartą įtvirtino Niurnbergo tribunolas, todėl galima teigti, kad genocido subjektas yra konkretus fizinis asmuo. Vis gi kalbant apie tokį nusikaltimą kaip genocidas, vien to pasakyti nepakanka. Nepakanka todėl, kad genocido, kaip plataus masto ir sistemingo pobūdžio nusikaltimo, neįmanoma įvykdyti be valstybės ir jos organizacinių struktūrų, todėl valstybė taip pat yra šio nusikaltimo subjektas. Tai patvirtino Niurnbergo tribunolas nurodydamas, kad „individualių asmenų atsakomybė buvo neatsiejama nuo tarptautinės Vokietijos atsakomybės. Tai įrodo faktas, kad nuosprendyje pirmiausia aprašomi nusikaltimai, priskirtini pačiai Vokietijai, o tik po to – atskiriems kaltinamiesiems. Teismas iš esmės patvirtino, kad už šių nusikaltimų padarymą yra atsakingi dviejų tipų subjektai...“¹³⁷. Suprantama, kad valstybė kaip tokia, pati nusikaltimo padaryti negali, nes yra tik „teisinė fikcija, tai fizinių asmenų, pasidalijusių tam tikrais vaidmenimis, sudėtingas susivienijimas, organizacija“¹³⁸, nusikaltimus visada padaro fiziniai asmenys, kaip tos valstybės atstovai. Taigi, subjektai yra du, tačiau jie yra visiškai skirtingo pobūdžio ir atsakomybė jiems kyla skirtinga tvarka ir pagal skirtingas teisės normas. Tarptautinėje teisėje yra visuotinai pripažįstamas „dvejopos atsakomybės“ principas, kuris reiškia, kad valstybės atsako pagal tarptautinę teisę už tarptautinės teisės pažeidimus, jos nėra baudžiamosios teisės subjektai, tuo tarpu, vieninteliai baudžiamosios atsakomybės subjektai yra individualūs asmenys, kuriems atsakomybė už genocidą kyla nepriklausomai nuo valstybės atsakomybės.

Įstatymų leidėjas yra numatęs, kad tam tikras nusikalstamų veikų sudėtis gali realizuoti tik tokie fiziniai asmenys, kurie be bendrųjų subjekto požymių taip pat turi ir specialiuosius požymius. Tokie požymiai paprastai siejami su asmens vykdomomis specialiomis funkcijomis, užimamomis pareigomis ar padėtimi visuomenėje ir visuomet yra nurodomi straipsnio dispozicijoje „arba akivaizdžiai išplaukia iš jos aiškinimo“¹³⁹. Manytina, jog tik analizuojant genocido sudėtį, galima atskleisti jo specifinį pobūdį ir požymius, pagrindžiančius teiginį, kad genocido subjektas turi pasižymėti specialiaisiais požymiais, nes LR BK 99 straipsnyje įtvirtinta genocido sudėtis pateikia nuorodą į bendrąjį subjektą, kuris paprastai apibūdinamas žodžiais „Tas, kas...“. Pažodžiui skaitant Genocido konvencijos 4 straipsnį, kuriame nurodomas subjektas, taip pat gali susidaryti įspūdis, kad nėra keliami jokie specialūs reikalavimai genocido subjektui. Kaip jau buvo minėta, genocidas yra tokio pobūdžio nusikaltimas, kurio neįmanoma padaryti be valstybės, o konkrečiai, be jos sukurto nusikalstamo plano. Tai suponuoja būtiną

¹³⁷ Международное уголовное право. Ответственный редактор В. Н. Кубрявцев. Москва: Наука, 1999. С. 59.

¹³⁸ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 65.

¹³⁹ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis (trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 194.

genocidą padariusių asmenų ryšį su valstybe. Tam, kad patvirtintume šį teiginį, verta aptarti nusikaltimų žmoniškumui, tame tarpe ir genocido, specialiuosius požymius.

Nusikalstama politika

Šis požymis minimas jau Niurnbergo tribunolo statute, kuriame nurodoma, kad nusikaltimai taikai, karo nusikaltimai ir nusikaltimai žmoniškumui turi būti padaryti kaip valstybės politikos rezultatas, kaip bendro plano ar sąmokslas dalis¹⁴⁰. Tiek nacistinės Vokietijos, tiek ir komunistinės Sovietų Sąjungos vykdytos politikos nusikalstamumo ištakų ieškoma ideologijoje. Puikią nacizmo ir komunizmo, kaip svarbiausių XX amžiaus ideologijų, analizę pateikia žymi politologė H. Arendt, kuri teigia, kad ideologijos pačios savaime nėra nusikalstamos, jas tokiomis padaro totalitariniai sąjūdžiai¹⁴¹. Autorė nurodo, jog nacistai rėmėsi Darvino idėjomis, o bolševikai – Markso: „nacių tikėjimo rasišiais dėsniais kaip gamtos dėsnių žmoguje išraiška pagrindas yra Darvino idėja, kad žmogus yra padarinys natūralios raidos, kuri nebūtinai turi baigtis dabartine žmonių rūšimi, lygiai kaip bolševikų tikėjimo klasių kova kaip istorijos dėsnių išraiška pagrindas yra Marso požiūris į visuomenę kaip į padarinį gigantiško istorinio proceso...“¹⁴². Komunizmas įtvirtino požiūrį, kad „atgyvenusias klases“ reikia pakeisti į sąmoningą ir pažangią proletariato klasę, o to galima pasiekti tik prievarta ir smurtu, kurie buvo laikomi visuomenės raidos faktoriais. Tarptautinio Vilniaus Tribunolo dalyviai nacizmo „pranašesnės rasės“ bei komunizmo „klasių kovos“ idėjas pavadino savotiškais viena kitos atmainomis, kurias „sieja ta pati nuostata – mintis apie dalies žmonijos nepilnavertiškumą, kuria buvo „pateisinti“ didžiuliai nusikaltimai prieš žmoniją“¹⁴³. „Žmonijos priešų“ gynyba bei patys kaltinamieji bandė teisintis tuo, kad jie tik vykdė tai, ką privalėjo daryti pagal šalies įstatymus, žmonės, vilkintys teisėjų togomis, pasmerkdavo mirčiai nekaltus asmenis, taip prisidėdami prie nežmoniškų įstatymų įsigalėjimo. Nusikalstama ideologija įteisinta oficialiais įstatymais ir tapusi valstybės politika negali teisintis tuo, kas nuo pat pradžių nėra „teisė“, juk žinome, kad *ex iniuria ius non oritur* (iš neteisės teisė neatsiranda).

Didelis mastas ir sistemingumas

Šie požymiai yra išvedami iš nusikalstamos politikos ir kartu ją apibūdina, todėl juos reikėtų nagrinėti ne atsietai nuo nusikalstamos valstybės politikos, bet kaip jos sudėtinis elementas. Juk tikriausiai akivaizdu, kad nei nacizmas, nei komunizmas nebūtų sukėlę tokių baisių padarinių, jeigu jais besiremianti politika nebūtų pasižymėjusi sistemingumu ir masiškumu. Valstybės ar organizacijos politikos požymis taip pat sistemingumas bei masiškumas visuose tarptautinės teisės šaltiniuose nurodomi kaip būtini požymiai tam, kad veiktų

¹⁴⁰ <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

¹⁴¹ Arendt H. Totalitarizmo ištakos. Vilnius: Tyto alba, 2001. P. 451-452.

¹⁴² Ten pat, P. 445.

¹⁴³ Vilniaus tribunolo nuosprendis/ spaudai parengė V. Zabiela, V. Raudeliūnas. Vilnius, 2000. P. 46.

būtų galima kvalifikuoti kaip nusikaltimą žmoniškumui. Kadangi genocidas taip pat yra nusikaltimas žmoniškumui, aptariamieji požymiai turi būti būdingi ir šiam nusikaltimui.

Kai sakome, kad kažkas vyksta sistemingai, dažniausiai turime omenyje, kad tai nuolat kartojasi. Tačiau kalbant apie sistemingumą, kaip nusikaltimus žmoniškumui, tame tarpe ir genocidą apibūdinantį požymį, jo turinį, manytume, reikėtų suvokti kiek kitaip, juk tikriausiai turėta omenyje ne tai, kad norint nusikaltimą pripažinti genocidu, jis turi kartotis. Atsakymą, kaip reikėtų suprasti šį požymį pateikia Tarptautinės Teisės Komisija (toliau – TTK) Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto komentare: „sistemingumas reiškia, kad nežmoniški veiksmai buvo padaryti pagal išankstinį planą ar politiką. Šio plano ar politikos įgyvendinimas galėjo būti pakartotinių ar nuolatinių nežmoniškų aktų vykdymo rezultatas. Šio reikalavimo esmė yra ta, kad pašalina atsitiktinį veiksma, kuris nebuvo padarytas kaip platesnio plano ar politikos dalis“¹⁴⁴. Taigi, termino „sistemingumas“ apibūdinimą šiame kontekste geriau atitiktų žodis „sistema“, kuris reiškia planingą, taisyklingą išdėstymą, sutvarkymą, organizaciją¹⁴⁵.

Kitas požymis, apibūdinantis nusikaltimus žmoniškumui ir nurodomas kaip alternatyvus, yra didelis mastas. Jungtukas „arba“ duoda suprasti, kad užtenka įrodyti bet kurį vieną iš šių požymių. TTK nurodė, kad „antra alternatyva reikalauja, kad nežmoniški veiksmai būtų padaryti „dideliu mastu“ o tai reiškia, kad nežmoniški aktai turi būti nukreipti prieš gausybę aukų. Šis reikalavimas pašalina izoliuotą nežmonišką veiksma, padarytą nusikaltėlio, veikiančio savo iniciatyva ir nukreipto prieš vieną auką“¹⁴⁶. Didelio masto požymis dar vadinamas kiekybiniu nusikaltimų žmoniškumui atribojimo kriterijumi. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad bent jau šio požymio nustatymas neturėtų kelti sunkumų. Tačiau kaip pamatysime vėliau, kaip tik šis požymis ir sukelia daugiausia problemų nustatant, koks mastas yra didelis, tai ypač aktualu kalbant apie genocidą ir apie reikalavimą „visiškai ar iš dalies“ sunaikinti tam tikrai grupei priklausančius žmones. Šis klausimas bus plačiau nagrinėjamas kalbant apie subjektyviuosius genocido sudėties požymius.

Aptartieji nusikaltimų žmoniškumui požymiai pagrindžia teiginį, kad genocido subjektas yra specialusis, kitaip tariant, jis turi būti susijęs su valstybe. Juk logiška, kad valstybė, ideologiją paversdama politika, turi pavesti ją kažkam įgyvendinti, o tai suponuoja neišvengiamą ryšį tarp valstybės politikos ir tų asmenų, kurie ją vykdo. Įgyvendindami tokią politiką, jie tampa savotiškais valstybės reprezentantais, kas jau savaime reiškia, kad genocido vykdytojais negali

¹⁴⁴ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

¹⁴⁵ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 431.

¹⁴⁶ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

būti eiliniai žmonės, niekuo neprisidedantys prie nusikalstamos politikos realizavimo. Šį teiginį patvirtina ir J. Žilinskas nurodydamas, kad „...asmenys, darydami nusikaltimus žmoniškumui, neveikia pavieniai, jie išlieka teisiniu arba faktiniu ryšiu susiję su valstybe ar kita politine organizacija, dažniausiai būdami pareigūnai arba faktiniai valstybės ar politinės organizacijos atstovai, ir savo veiksmais išreiškia ne tik savo, bet ir valstybės ar politinės organizacijos valią. Šis ryšys atsiranda per tam tikras valstybines, pusiau valstybines ar politines organizacijas bei institucijas, kurių nariai tokie asmenys yra arba kurių veiklai jie pritaria“¹⁴⁷.

Kalbant apie komunistinius režimus, visose okupuotose valstybėse buvo įsteigiami SSKP (Sovietų Sąjungos komunistų partijos) padaliniai, iš kolaborantų sudaromos marionetinės vyriausybės, įsteigiami represiniai organai (pvz., MGB – valstybės saugumo ministerija; KGB – valstybės saugumo komitetas; NKVD – vidaus reikalų liaudies komisariatas; VČK – visos Rusijos kovos su kontrrevoliucija ir sabotažu ypatingoji komisija ir kt.) ir stribų organizacijos. Taigi, būtent, šioms organizacijoms bei institucijoms priklausę nariai (nuo vadovų iki tiesioginių vykdytojų) ir buvo genocido subjektai.

Galima nurodyti ir konkrečių pavyzdžių. Nemažą atgarsį sukėlusioje ir Lietuvos Aukščiausiąją Teismą pasiekusioje byloje, nagrinėjant nuteistųjų už genocidą ir bendrininkavimą vykdančią genocidą kasacinius skundus, Teismas nurodė: „*M. Ž. nuteista už tai, kad būdama sovietų okupacinės struktūros – LTSR valstybės saugumo ministerijos (MGB) – agente, <...> ir žinodama pagrindinį šios ministerijos tikslą – fizinę Lietuvos gyventojų dalies <...> sunaikinimą, – 1953 m. sausio 2 d. suteikė duomenis Lietuvos TSR valstybės saugumo ministerijos (MGB) <...> darbuotojams...*“¹⁴⁸. Kitas nuteistasis priklausė tai pačiai MGB ir buvo jos „operatyvinis įgaliotinis“.

Neseniai nagrinėtoje Kauno apygardos teismo byloje, už genocidą buvo nuteistas sovietų okupacinės valdžios represinės struktūros – Lietuvos TSR valstybės saugumo ministerijos (MGB) agentas-smogikas už dviejų Lietuvos partizanų nužudymą¹⁴⁹.

Pirmojoje Lietuvos gyventojų genocido byloje buvo teisiami Antazavės valsčiaus stribų būrio nariai. Stribų (naikintojų) būriams priklausė žemiausio rango pareigūnai, kurie tiesiogiai įvykdydavo duotus nurodymus „iš aukščiau“.

Dar vienoje liūdnei pagarsėjusioje byloje, kuri parodė, kaip sunkiai teisingumas pasiekia tikruosius kaltininkus, nedalyvaujant teisiamajam P. R. (Rusija atsisako išduoti), Šiaulių apygardos teismas priėmė nuosprendį ir nuteisė jį už genocido organizavimą laisvės atėmimu iki gyvos galvos. P. R. dirbdamas Lietuvos TSR valstybės saugumo liaudies komisariato Telšių apskrities skyriaus viršininku, būdamas pavaldus LKP (b) CK sekretoriui A. S., organizavo 76

¹⁴⁷ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 66.

¹⁴⁸ Baudžiamoji byla Nr. 2K-158/2005

¹⁴⁹ Baudžiamoji byla Nr. 1-20-401/08

Telšių kalėjime kalintų politinių kalinių egzekuciją, įvykdytą 1941 m. birželio 25 d. naktį Rainių miškelyje¹⁵⁰.

Visi aptarti pavyzdžiai tik patvirtina, kad genocido subjektas yra specialusis. Genocido organizatoriai, kurstytojai, vykdytojai, padėjėjai turi priklausyti nusikalstamoms valstybinės valdžios struktūroms. Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto 4-11 straipsniuose nurodomi atvejai, kada asmens elgesys yra laikomas valstybės padaryta veika¹⁵¹, t. y. kada asmuo veikia kaip valstybės atstovas. Straipsnių projekto 4 straipsnyje nurodyta, kad valstybės organo (asmens ar vieneto) veikla pripažįstama valstybės veikla nepriklausomai nuo to, ar šis asmuo ar vienetas vykdo įstatymų leidimo, vykdomąsias, teismines ar kitas funkcijas, taip pat nesvarbu, kokią padėtį jis užima valstybės organizavimo struktūroje, ar jis priklauso valstybės centriniams ar teritoriniams organams. Kitaip tariant, visų lygių valstybės pareigūnų, dirbančių visose valstybinės valdžios institucijose, veiksmai. Šie asmenys, greičiausiai, priklauso tai kategorijai, kuri Genocido konvencijos 4 straipsnyje apibrėžiama kaip „pagal Konstituciją atsakingi valstybės valdytojai“¹⁵². 5 straipsnyje nurodoma, kad asmens elgesys bus laikomas valstybės veikla nors jis ir nepriklauso valstybės organams, tačiau jei jis įpareigotas vykdyti valstybinės valdžios tam tikras funkcijas. 8 straipsnyje numatyta, kad valstybės elgesiu taip pat laikoma asmens ar jų grupės elgesys, jei jie faktiškai veikia vykdydami valstybės instrukcijas ar jos vadovaujami arba kontroliuojami. Taigi, genocidą gali padaryti ir oficialioms valstybės struktūroms nepriklausantys asmenys, tačiau vykdančys bei paklūstantys valstybės organų ir jų pareigūnų įsakymams. Dar vienas atvejis, kai asmens elgesys yra laikomas valstybės veiksmis, yra tada, kai asmuo ar asmenų grupė faktiškai vykdo valstybinės valdžios funkcijas situacijoje, kai nėra valstybinių institucijų ar jos nefunkcionuoja. Straipsnių projekto 10 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad sukilėlių judėjimo elgesys bus laikomas valstybės veikla pagal tarptautinę teisę, jei šis judėjimas tampa nauja valstybės valdžia.

Apibendrinant šias normas, galima išskirti dvi asmenų grupes – oficialius ir faktinius valstybės atstovus, kurie savo veiksmais prisideda prie valstybės politikos įgyvendinimo. Kyla klausimas, ar galime kaltinti nusikaltimais žmoniškumui apskritai visus asmenis, priklausiusius nusikalstamoms valstybės organizacijoms ar kitaip prisidėjusiems prie valstybinės politikos įgyvendinimo, net jei jie neatliko jokių nusikalstamų veiksmų, ar pakanka tik pritarimo nusikalstamai politikai, juk tai taip pat savotiškas prisidėjimas prie jos? Atsakymas, manytina, vienareikšmis – nepakanka. Jei būtų priešingai, turėtume apkaltinti visą vokiečių tautą, kaip prisidėjusią prie rasizmo politikos įgyvendinimo savo tariamu nežinojimu apie milijonus žydu

¹⁵⁰ Landsbergis V., Urbanavičius J., Šiušaitė A. Pamištas SSRS karo nusikaltimas Rainiai 1941 06 24-25. Vilnius, 2006. P. 208-223.

¹⁵¹ Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 259-260.

¹⁵² Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-855.

genocido aukų, arba visus, kurie dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo priversti tapti komunizmo sistemos dalimi. Tą patvirtina ir Vilniaus Tribunolas: „...asmenys prievarta tapusieji šių partijų nariais, negali būti smerkiami, jeigu jie nekolaboravo su okupantais, nevykdė jų valios <...>, nepadarė veiksmų, turinčių nusikaltimo požymių, būdingų nusikaltimams taikai, karo nusikaltimams, nusikaltimams žmoniškumui (genocidui), nusikaltimams savo šaliai, nepaniekino savo šalies piliečių nacionalinių jausmų, jų garbės ar orumo“¹⁵³. Taigi, vien formalaus buvimo tam tikrų organizacijų nariu arba vien „moralinio“ prisidėjimo nepakanka, norint asmenį apkaltinti nusikaltimais žmoniškumui, turi būti nustatyta jo laisva valia, sąmoningas pasirinkimas, t. y. tam tikras psichinis santykis tarp asmens veiksmų ir nusikalstamos valstybės politikos. Dar vienas diskutuotinas klausimas yra apie tai, ar gali genocidą padaryti pavienis asmuo, kuris neveikia valstybės vardu, o nusikaltimus daro savo iniciatyva, niekieno neliepiamas ir neskatinamas? TTK komentuodama nusikaltimus žmoniškumui nurodė, kad jei „asmuo padaro nežmonišką veiksmą veikdamas savo iniciatyva, sutinkamai su savo nusikalstamu planu, nesant jokie skatinimo ar vadovavimo iš Vyriausybės, organizacijos ar grupės, tai toks pavienis nusikalstamas elgesys negali sudaryti nusikaltimo žmoniškumui“¹⁵⁴. Vis gi, manytina, kad jei toks asmuo veikia suvokdamas platesnį kontekstą, t. y. jo veiksmai atitinka esamą valstybės politiką, jis turėtų būti laikomas faktiniu valstybės atstovu, o tai reiškia ir genocido subjektu. Anot J. Žilinsko, ginkluotos gaujos Ruandoje, kurios nepriklausė jokiai valstybės struktūrom, neturėjo jokių oficialių vadų, o skatinamos tik radijo, vykdė tutsių naikinimą, buvo pripažintos genocido vykdytojais, todėl kad veikė pagal nusikalstamus valstybės politikos reikalavimus¹⁵⁵. Manytina, kad kitaip reikėtų vertinti asmens veiksmus, jei jis dėl kažkokių priežasčių, pavyzdžiui diskriminacinių, imtų naikinti tam tikrai grupei priklausančius asmenis tuo metu, kai valstybės vykdoma politika nėra nusikalstama, atvirkščiai, kai visuomenėje yra skatinama tolerancija. Tokių veiksmų nebūtų galima pavadinti genocidu, todėl kad jie neatitiktų genocido sampratos.

Nors Genocido konvencijoje nėra minimas trauktino baudžiamojon atsakomybėn asmens amžius, jį nurodo Romos statutas – nusikaltimo padarymo metu asmuo turi būti sulaukęs 18 metų. Įstatyme numatoma tam tikra amžiaus riba yra siejama su asmens pasiekta branda, kuri jam leidžia suvokti savo veiksmų pobūdį bei esmę ir prisiimti už juos atsakomybę. Tai, kad Romos statutas už genocidą, nusikaltimus žmoniškumui, karo ir agresijos nusikaltimus įtvirtina atsakomybę tik nuo 18 metų, tikriausiai atspindi požiūrį, kad suvokti tokio pobūdžio nusikaltimus gali tik suaugęs žmogus. Lietuvos Respublika įtraukdama genocido normą į savo baudžiamąją teisę, jokių pakeitimų dėl amžiaus ribos nepadarė, todėl remiantis LR BK 13

¹⁵³ Vilniaus tribunolo nuosprendis/ spaudai parengė V. Zabiela, V. Raudeliūnas. Vilnius, 2000. P. 129-130.

¹⁵⁴ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

¹⁵⁵ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 68.

straipsnio 1 dalimi atsakomybė už genocidą kyla asmenims nuo 16 metų. Taigi, kyla klausimas, ar tai neprieštarauja Romos statuto nuostatomis ir kartu nepažeidžia tarptautinių valstybės įsipareigojimų? Manytina, kad nieks nedraudžia valstybei savo nacionalinėje teisėje nusistatyti tokią amžiaus ribą, kurią ji mano esant tinkamiausia, ir jei valstybės nustatyta amžiaus riba neviršija 18 metų, jokios priešpriešos Romos statutui tai nesudaro. Šį teiginį būtų galima pagrįsti tuo, kad Tarptautinio Baudžiamojo Teismo jurisdikcija yra tik papildanti valstybių nacionalinę baudžiamąją jurisdikciją, ir kad pirmiausia už minėtus nusikaltimus bausti turi valstybė, kurios jurisdikcijai priklauso byla. Tai aiškiai įtvirtinta Romos statute.

3. GENOCIDO SUBJEKTYVIEJI POŽYMIAI

3.1. Kaltė

Kaip nurodo TTK, genocido nusikalstamos veikos pačia savo prigimtimi yra sąmoningi, tyčiniai ar valingi veiksmai, kurių asmuo negali paprastai padaryti nežinodamas, kad tam tikri padariniai tikėtina kils. Tai nėra tas tipas veikų, kurios normaliai įvyktų atsitiktinai ar kaip neatsargumo rezultatas¹⁵⁶. Tačiau, kaip toliau pažymi komisija, genocido nusikaltimui nepakanka tik bendro ketinimo padaryti vieną iš genocido veikų, numatant galimus tokio veiksmo padarinius, yra reikalingas dar ir specifinis ketinimas dėl visa apimančių uždrausto akto pasekmių. Tai reiškia, kad asmuo gali būti apkaltintas genocidu, jei jo veiksmuose bus nustatytas *dolus specialis*, t. y. tikslas sunaikinti tam tikrą grupę visiškai ar iš dalies. Būtent šio tikslo reikalavimas leidžia teigti, kad genocidas gali būti padaromas tik tiesiogine tyčia, kurios turinį sudaro suvokimas veikos pavojingumo, numatymas padarinių ir norėjimas, kad tie padariniai kiltų. Štai kaip tiesioginės tyčios turinį atskleidė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėtoje byloje: „V. V., atlikdamas minėtus veiksmus, žinojo, kad sovietinės valdžios tikslas yra sunaikinti visus Lietuvos partizanus, žinojo, kad broliai A. yra partizanai, suprato, kad operacijos metu jie arba bus nužudyti, arba bus paimti į nelaisvę, kankinami ir teisiami kaip „tėvynės išdavikai“, tame tarpe ir mirties bausme, ir to norėjo“¹⁵⁷. Romos statuto 30 straipsnyje numatyta, kad asmuo bus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik tuo atveju, jei objektyvieji nusikaltimo požymiai yra tyčiniai ir sąmoningi¹⁵⁸. Antroje straipsnio dalyje detalizuojama, kas yra tyčinė kaltė: a) veikos atžvilgiu asmuo ketina būtent taip elgtis – intelektualusis kaltės momentas, b) pasekmių atžvilgiu jis ketina sukelti būtent tokias pasekmes – valinis kaltės momentas. Būtent toks psichinis santykis su veika bei padariniais ir sudaro tiesioginę tyčią. Tačiau Romos statutą numato ne tik tiesioginę tyčią, bet ir netiesioginę, kurią išreiškia sąmoningumo požymis, t. y. asmens žinojimas, kad

¹⁵⁶ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

¹⁵⁷ Baudžiamoji byla Nr. 2K-158/2005

¹⁵⁸ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutą // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.

egzistuoja tam tikra aplinkybė, arba kad pasekmės atsiras įvykiams klostantis savaime. Kitaip tariant, asmuo suvokdamas veikos pavojingumą, numatydamas pavojingų padarinių kilimą, išlieka absoliučiai abejingas galimų padarinių atžvilgiu ir taip sąmoningai leidžia jiems kilti. Tarptautinės baudžiamosios teisės teorijoje nurodoma, kad netiesioginė tyčia tarptautiniuose nusikaltimuose yra ypač būdinga antraeiliams dalyviams, kurie sąmoningai leidžia kilti galimiems žalingiems padariniams, nors ir patys betarpiškai jų nesiekia¹⁵⁹. Žinome, kad kalbėti apie netiesioginę tyčią galima tik tuomet, kai nusikalstamos veikos sudėtis yra materiali, nes nuo tiesioginės tyčios ji skiriasi tik asmens psichiniu santykiu su padariniais. Skaitant LR BK 99 straipsnio dispoziciją, susidaro įspūdis, kad vienu genocido veikų atveju sudėtis yra formali, o kitų materiali. Anot J. Žilinsko, veikos *ribojo* grupėms priklausančių žmonių gimstamumą ir *perdavė* vaikus kitoms grupėms kaip tik ir rodo materialią sudėtį¹⁶⁰, todėl būtų galima teigti, kad tik šių genocido veikų atveju yra galima ir netiesioginės tyčios kaltė, tačiau ar būtent tai turėjo omenyje įstatymų leidėjas, tikrai nėra aišku.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, genocidas pagal savo pobūdį yra toks nusikaltimas, kurio padarymui reikalinga pasitelkti tam tikras valstybines struktūras, kartu įtraukiant ir įvairaus rango asmenis. Kaip nurodo Genocido konvencija, yra baudžiami ne tik pagal Konstituciją atsakingi valstybės vadovai, pareigūnai, bet ir privatūs asmenys. Kyla klausimas, ar tokioje sudėtingoje hierarchinėje asmenų struktūroje, absoliučiai visi asmenys privalo turėti tą ypatingą ketinimą sunaikinti tam tikrą grupę, kad juos būtų galima bausti už genocidą, ar tokį tikslą turi turėti tik aukščiausioje hierarchijos pakopoje esantys asmenys, juk greičiausiai ne visi išitraukę į genocido politiką turėto tikslą sunaikinti tam tikrą grupę, o galbūt dalis jų apskritai nežinojo, kokio rezultato siekiama? Štai kaip tikslo reikalavimą aiškina TTK: „plano ar politikos detalių žinojimo mastas, tam kad įvykdytų genocido nusikaltimą, keičiasi priklausomai nuo nusikaltėlio padėties vyriausybiniame hierarchijoje ar kariniame struktūroje. Tai nereiškia, kad pavaldinys, kuris iš tikrųjų atlieka planą ar politiką, negali būti laikomas atsakingu už genocido nusikaltimą tiesiog todėl, kad jis neturėjo to paties laipsnio informacijos apie planą ar politiką kaip jo viršininkas. Genocido nusikaltimas reikalauja žinių apie galutinį tikslą, o ne žinių apie kiekvieną genocido politikos ar plano detalę. Laikoma, kad pavaldinys žino savo viršininkų ketinimus, kai jis gauna nurodymus padaryti uždraustus veiksmus prieš asmenis, kurie priklauso tam tikrai grupei“¹⁶¹. Taigi, galima teigti, kad atsakingi už genocidą bus ir tie asmenys, kurie nebūtinai patys asmeniškai turėjo genocidinį ketinimą, tačiau žinodami apie galutinį tikslą, tam tikru būdu

¹⁵⁹ Международное уголовное право. Ответственный редактор В. Н. Кубрявцев. Москва: Наука, 1999. С. 77-78.

¹⁶⁰ Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 144.

¹⁶¹ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

prisidėjo prie jo pasiekimo. Tokia situacija gali būti susijusi su įsakymo vykdymu, kai pavaldinys pats neturėdamas genocidinio tikslo, nusikalstamus veiksmus atlieka vien iš pareigos paklusti įsakymui. Kaip yra nurodyta Niurnbergo statuto 8 straipsnyje „*faktas, kad kaltinamasis veikė sutinkamai su Vyriausybės ar jo viršininko įsakymu, neturi atleisti jo nuo atsakomybės, bet į tai gali būti atsižvelgiama svarstant bausmės sušvelninimo klausimą, jei Tribunolas nuspręs, kad to reikalauja teisingumas*“¹⁶². Romos statuto 33 straipsnyje numatyta, kad jei Teismo jurisdikcijai priklausanti nusikaltimą asmuo padarė vykdydamas vyriausybės arba karinio ar civilio vadovo įsakymą, tai jo neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės, išskyrus vieną išimtį, jei įsakymo vykdymas buvo asmens pareiga pagal įstatymą, jis nežinojo, kad įsakymas yra neteisėtas ir jis nebuvo akivaizdžiai neteisėtas. Kartu įstatymas eliminuoja galimybę pritaikyti šią išimtį genocidui ir nusikaltimams žmoniškumui nurodydamas, kad įsakymai vykdyti šiuos nusikaltimus yra visada aiškiai neteisėti¹⁶³.

Kayishema and Ruzindana byloje Tribunolas nurodė, kad yra dviejų stadijų testas, reikalingas bendrininkavimo įrodymui ir individualios atsakomybės kilimui. Viena stadija reikalauja, kad kaltinamas asmuo savo elgesiu prisidėtų prie nusikaltimo padarymo, o antroji, kad toks asmuo turėtų tikslą arba žinotų apie jį, kas nulemtų jo dalyvavimo nusikaltime suvokimą. Taip pat byloje nurodoma, kad prisidėjimas prie nusikaltimo nebūtinai reiškia, kad kaltinamasis turi dalyvauti nusikaltimo vietoje, ar kad jo įnašas būtų tiesioginis. Asmens vaidmuo nusikaltimo padaryme ne visada turi būti apčiuopiamas. Tai ypač pasakytina, kur asmuo yra kaltinamas padėjimu ar kurstymu¹⁶⁴. Kitoje byloje Tribunolas išreiškė nuomonę, kad nusikaltimo bendrininkas nebūtinai turi turėti *dolus specialis*, todėl jei jis nežinojo, kad pagrindinis vykdytojas turėjo tikslą sunaikinti tam tikrą grupę, kuriai priklausė auka, toks asmuo turėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn kaip žmogžudystės bendrininkas, o ne genocido, tačiau kai jis žinojo ar turėjo žinoti, kad jo viršininkas veikia turėdamas genocidinį ketinimą, jis bus kaltinamas kaip genocido bendrininkas net nepaisant to, kad neturėjo tikslo sunaikinti tam tikrą grupę¹⁶⁵. Panašiai būtiną tikslo reikalavimą aiškina tarptautinės teisės profesorius K. A. Greenwalt: „bylose, kur nusikaltėlis yra kaltinamas genocido veiksmais, genocido tikslo reikalavimas turi būti patenkintas, jei nusikaltėlis veikė tęsdamas kampaniją, nukreiptą prieš saugomos grupės narius ir žinojo, kad tikslas arba aiškus tos kampanijos rezultatas bus tos grupės sunaikinimas visiškai ar iš dalies“¹⁶⁶.

¹⁶² <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

¹⁶³ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.

¹⁶⁴ Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 198, par. 200.

¹⁶⁵ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 540-541.

¹⁶⁶ Cit. pagal: Cryer R., Friman H., Robinson D. An introduction to international criminal law and procedure. Cambridge: Cambridge university press, 2007. P.

Jugoslavijos Tribunolas *Krstic* byloje padarė priešingą išvadą nurodydamas, kad vien žinojimo apie genocido tikslą nepakanka. Tai jis grindė tuo, kad genocidas yra vienas iš pačių sunkiausių nusikaltimų ir jo sunkumą atspindi griežtas ypatingo ketinimo reikalavimas. Kaltinimai genocidu gali būti pateikti tik tada, kai šis ketinimas yra nedviprasmiškai įrodytas, o generolas *Krstic*‘ius neturėjo genocidinio ketinimo, tik tikslą prievarta perkelti gyventojus, nors ir žinojo, kad genocido tikslą turi generolas *Mladic*‘as bei jų vadovaujamos karinės pajėgos, ir kad jie tokį perkėlimą laiko kaip žingsnį įvykdant genocidą, tačiau tai žinodamas jis nieko nedarė¹⁶⁷. Toks teismo sprendimas atrodo nevisai suprantamas, juo labiau, kad Tribunolo statuto 7 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta viršininko atsakomybė už savo pavaldinių veiksmus, jei jis žinojo ar turėjo prielaidą žinoti apie jų rengiamus ar padarytus nusikaltimus, ir nesiėmė būtinų priemonių užkirsti tam keliui¹⁶⁸. Be to, ir Niurnbergo įstatų 6 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad „vadovai, organizatoriai, kurstytojai ir padėjėjai, dalyvavę bendro plano ar sąmokslų sudaryme ar įgyvendinime, nukreipto padaryti bet kurią iš aukščiau paminėtų nusikaltimų, yra atsakingi už visus veiksmus, padarytus bet kurių asmenų siekiant įgyvendinti tokį planą“¹⁶⁹. Kitaip tariant, „bendrininkai atsako ne už atskirus veiksmus, kuriuos kiekvienas iš jų padaro tiesiogiai, bet už visą nusikalstamą veiklą, kurioje dalyvavo, įskaitant bendrą nusikalstamo rezultato pasiekimą“¹⁷⁰.

Priklausymas organizacijoms ar grupėms, kurios yra pripažįstamos nusikalstamomis, paprastai traktuojamas kaip asmens tam tikras prisidėjimas prie genocido politikos vykdymo, nes jis būdamas tokių organizacijų nariu negali nežinoti jų siekiamo tikslo, o tai reiškia, kad sąmoningai prisideda prie tokio tikslo pasiekimo. Tai numato ir Niurnbergo įstatų 10 straipsnis. Suprantama, kad gali būti ir išimčių, pavyzdžiui, kai asmuo ne savo laisva valia tampa tokių organizacijų nariu ir nepadarė jokio nusikaltimo žmoniškumui, tačiau tai kiekvienu konkrečiu atveju turi nustatyti teismas, sprendžiantis tokio asmens atsakomybės klausimą.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad baudžiamojoje teisėje įtvirtinta taisyklė, jog organizatoriai, kurstytojai ir padėjėjai atsako tik už tuos vykdytojo veiksmus, kuriuos apėmė jų tyčia, negali būti taikoma genocido bendrininkams. Sudėtingas genocido įvykdymo mechanizmas lemia ir sunkumus nustatant tikslų kiekvieno bendrininko tyčios turinį, todėl siekiant, kad pagrindiniai genocido organizatoriai ir kurstytojai negalėtų išvengti atsakomybės, nustatoma, kad už genocidą atsakys visi bendrininkai nesvarbu kokius vykdytojo veiksmus apėmė jų tyčia. Tokią išvadą galima padaryti ir remiantis LR BK 99 straipsniu, kuriame organizavimo, vadovavimo ir dalyvavimo veiksmai įtraukti į straipsnio dispoziciją, taip

¹⁶⁷ *Prosecutos v. R. Krstic*, Case No. IT-98-33-A, Judgement of 19 April 2004, par. 83, par. 133-134.

¹⁶⁸ <http://www.un.org/icty/legaldoc-e/basic/statut/statute-feb06-e.pdf>

¹⁶⁹ <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>

¹⁷⁰ *Международное уголовное право. Ответственный редактор В. Н. Кубрявцев. Москва: Наука, 1999. С. 80*

parodant, kad asmenys, vykdančys šiuos veiksmus, atsakys kaip už baigtą nusikaltimą, net jei jų tyčia ir neapėmė vykdytojo veiksmų. Manytina, kad būtų klaidinga teigti, jog absoliučiai visi, kurie vienokiu ar kitokiu būdu prisidėjo prie genocido vykdymo, turi susilaukti griežčiausios bausmės, net ir tokiems asmenims teisingumas reikalauja individualizuoti bausmę įvertinus jų indėlį, sąmoningumo laipsnį, pasirinkimo galimybę ir pan. Pagrindiniai tarptautinės teisės šaltiniai numato galimybę tam tikrais atvejais bausmę sušvelninti.

3.2. Genocido nusikalstamas tikslas

Vieną iš svarbiausių genocido elementų, vadinamą *actus reus*, jau aptarėme. Kitas ne ką mažiau svarbus, jei ne pats svariausias, elementas yra vadinamas *mens rea*, t. y. subjektyvusis genocido elementas. Tarptautinių Tribunalų praktikoje galima rasti ir kitą šio elemento pavadinimą – *dolus specialis*, kuris reiškia specifinį genocido ketinimą sunaikinti visiškai ar iš dalies nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę kaip tokią. Visi Genocido konvencijos 2 straipsnyje nurodyti genocidiniai nusikaltimai turi būti atlikti su šiuo specialiu ketinimu sunaikinti, priešingu atveju, tai nebus pripažįstama genocidu. Reikia pabrėžti, kad *dolus specialis* yra antrasis genocido požymis, kuris šį nusikaltimą išskiria iš nusikaltimų žmoniškumui.

Atsižvelgiant į nusikaltimus, kurie gali sudaryti genocidą, sunaikinimas paprastai yra suvokiamas kaip fizinis arba biologinis, nors kaip pažymėjo Tribunalas *Kayishema and Ruzindana* nuosprendyje, šis terminas turėtų būti interpretuojamas plačiai ir apimti ne tik aktus, kurie sukelia mirtį, bet taip pat ir veiksmus, kurie jos nesukelia¹⁷¹. Tokia Tribunalo pozicija yra visiškai suprantama, nes jei „sunaikinimo“ terminas būtų apribotas tik fiziniu grupės narių sunaikinimu, jo negalėtume taikyti prievartiniam vaikų perdavimui kaip genocido formai, kuri nesukelia individų mirties. Taip pat Tribunalas nebūtų galėjęs seksualinio smurto veiksmų prieš tutsių genties moteris pavadinti integralia viso naikinamojo proceso dalimi, prisidėjusia prie tutsių grupės sunaikinimo¹⁷².

TTK nurodė keturis svarbius genocido tikslo aspektus¹⁷³. Pirmiausia, tikslas turi būti nukreiptas į grupės sunaikinimą ir ne paprasčiausiai į vieno ar daugiau asmenų, kurie yra atsitiktiniai tam tikros grupės nariai. Uždraustas veiksmas turi būti padarytas prieš asmenį dėl jo narystės tam tikroje grupėje ir kaip nuoseklus žingsnis visa apimančiame tikslu sunaikinti grupę. Kitaip tariant, nusikaltimo auka pasirenkama ne dėl jos individualios tapatybės, bet dėl jos buvimo nacionalinės, etninės, rasinės ar religinės grupės nariu. Galutinis genocido tikslas yra grupės kaip tokios sunaikinimas, o grupės nariai yra panaudojami kaip priemonės siekiant šio

¹⁷¹ Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 95.

¹⁷² Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 731.

¹⁷³ Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Commentary to art. 18 untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf

tikslo. Ю. А. Решетов teigia, kad „kartais išsakoma nuomonė, kad genocidas egzistuoja nuo to momento, kai jo auka tampa netgi vienas žmogus, nebūtinai visi grupės nariai. Tačiau genocidas charakterizuojamas nusikalstamu ketinimu (*dolus specialis*) sunaikinti būtent visą grupę, kurios nariu šis žmogus yra. Nesant tokio ketinimo, atitinkamas aktas negali būti kvalifikuojamas kaip genocidas, nežiūrint į jo žiaurumą“¹⁷⁴. Išvada būtų tokia: teoriškai net ir vieno asmens nužudymas gali būti pripažįstamas genocidu, jei bus įrodytas specialaus tikslo buvimas.

Antrasis aspektas, apibūdinantis tikslą, yra tas, kad ketinimas turi būti nukreiptas sunaikinti grupę „kaip tokią“, tai reiškia kaip atskirą, aiškų vienetą, ir ne paprasčiausiai kai kuriuos asmenis dėl jų narystės tam tikroje grupėje. Taigi, nors tam tikri asmenys ir nužudomi būtent dėl jų narystės grupėje, to dar nebus galima pavadinti genocidu, jei nebuvo tikslo sunaikinti grupę apskritai. Generalinė Asamblėja priimdama 1946 m. Rezoliuciją aiškiai darė skirtumą tarp genocido ir žmogžudystės nurodydama, kad „genocidas reiškia atsisakymą pripažinti ištisų žmonių grupių teisę į egzistavimą“, tuo tarpu kai „žmogžudystė reiškia atsisakymą pripažinti pavienių žmonių teisę į gyvybę“¹⁷⁵.

Trečiasis tikslo aspektas nurodo, kad turi būti siekiama sunaikinti kokią nors grupę „visiškai ar iš dalies“. TTK pažymi, kad nėra būtina pasiekti visiško grupės sunaikinimo kiekvienoje Žemės rutulio vietoje, vis dėlto, genocido prigimtis reikalauja tikslo sunaikinti bent jau esminę tam tikros grupės dalį. Kas yra esminė grupės dalis komisija nenurodė. Galima teigti, kad tai dar vienas genocido sudėties požymis, kuris prisideda prie dviprasmybių, liečiančių genocido sampratą. Atsakymo į klausimą, kokia grupės dalis yra esminė, t. y. pakankamai didelė, kad jos sunaikinimą būtų galima pavadinti genocidu, tikriausiai vėl teks ieškoti Tribunolų teisminėje praktikoje, nes tai yra vertinamasis kriterijus, kurį kiekvienu konkrečiu atveju nustatinėja teismas. Pasirodo, jog esminės grupės dalies nustatymas priklauso nuo to, kaip plačiai toji grupė yra suvokiama. Jugoslavijos Tribunolas *Radislav Krstic* byloje samprotavo, kad nacistinė Vokietija ketino pašalinti tik Europos žydus, ir ši jos ambicija neišsiplėtė iki globalaus masto. Panašiai kaip ir Ruandos genocido vykdytojai hutai nesvarstė galimybės pašalinti apskritai visų tutsių net ir už šalies ribų¹⁷⁶. Jei jų tikslas būtų buvęs sunaikinti apskritai visus tutsius, tokiu atveju, tutsius Ruandoje turėtume traktuoti kaip grupės dalį. Šioje byloje teismas nurodė, kad Bosnijos musulmonai sudarė saugomą grupę, o musulmonai iš Srebrenicos ir iš rytinės Bosnijos – saugomos grupės dalį. Taip pat pažymėjo, nors musulmonai Srebrenicoje sudarė tik mažą dalį visų Bosnijos ir Hercegovinos musulmonų, jų svarba nėra nulemta tik jų grupės dydžiu¹⁷⁷. Jei tam tikra grupės dalis yra simbolinė visai grupei, ar yra būtina visos grupės išlikimui, tai galima

¹⁷⁴ Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва, 1983. С. 103.

¹⁷⁵ <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>

¹⁷⁶ *Prosecutos v. R. Krstic*, Case No. IT-98-33-A, Judgement of 19 April 2004, par. 13.

¹⁷⁷ *Ibid*, par. 15.

padaryti išvadą, kad tada dalis apibūdinama kaip esminė¹⁷⁸. Kitaip tariant, pakankamą grupės dalį nebūtinai turi sudaryti daug žmonių, nemažiau svarbus yra ir kokybinis kriterijus, kuris parodo tos dalies svarbą visos grupės kaip tokios gyvybingumui. Dėmesio verta Tribunolo argumentacija, pagrindžianti kodėl 7000 – 8000 Bosnijos musulmonų vyrų žudynės buvo pripažintos genocidu, nors ir buvo manančių, kad tokiam nusikaltimui kaip genocidas tai yra per mažas skaičius ir tesudaro grupės dalies dalį. Tribunolas nurodė, jog *Bosnijos serbų pajėgos negalėjo nežinoti, kad sprendimas išžudyti visus vyrus turės ilgalaikį efektą visai grupei, jie turėjo žinoti, kokį katastrofišką poveikį turės dviejų ar trijų vyrų kartu sunaikinimas tradicinės patriarchalinės visuomenės išlikimui. Serbijos pajėgos turėjo žinoti, kad visų karinio šaukimo amžiaus vyrų žudynės, kombinacijoje su prievartiniu vaikų, moterų ir senų žmonių perkėlimu, galų gale baigsis visišku fiziniu Bosnijos musulmonų iš Srebrenicos išnykimu*¹⁷⁹. Galima teigti, kad bendros taisyklės, kaip nustatyti, kas yra visuma, o kas pakankama dalis, nėra ir nelabai gali būti. Pats savaime grupės narių skaičius dar nėra tas lemiamas faktorius, turi būti įvertintos visos konkretaus atvejo aplinkybės tam, kad galėtume daryti išvadą apie dalies reikšmę visai grupei.

Galiausiai ketvirtasis tikslo aspektas nurodo, kad tikslas turi būti nukreiptas sunaikinti Genocido konvencijoje išvardintas grupes, t. y. nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę. Vykstant deryboms dėl Genocido konvencijos priėmimo, buvo manančių, kad genocidas gali būti padarytas tik diskriminaciniais pagrindais, kurie turi būti nurodyti pačioje Konvencijoje, kitaip tariant, nacionaliniais, religiniais, rasiniais ir etniniais motyvais. Tačiau buvo tam ir nepritariančių, kurie teigė, kad apribojus genocidą tam tikrais pagrindais, jį įvykdžiusieji galėtų išvengti atsakomybės¹⁸⁰. Manytina, kad toks sprendimas buvo teisingas, juk, pavyzdžiui, jei tam tikra grupė būtų sunaikinta dėl naudos, dėl tarpgentinių nesutarimų, dėl politinių pažiūrų, tai nebūtų laikoma genocidu, nes neatitiktų nei vieno iš reikalaujamų pagrindų. Tarptautiniai tribunolai taip pat daro skirtumą tarp motyvų ir genocido tikslo nurodydami, kad kaltininkų asmeninė motyvacija nėra svarbi¹⁸¹. Taigi, klysta tie, kurie mano, kad nuoroda į saugomas grupes kartu nurodo ir genocido motyvą. Motyvai, dėl kurių vykdomas genocidas, priešingai nei tikslas, su kuriuo jis yra vykdomas, nėra svarbūs.

Tikslas yra lemiamas požymis norint kvalifikuoti nusikaltimą kaip genocidą, tačiau kartu ir sunkiausiai įrodomas požymis. *Akayesu* nuosprendyje Tribunolas pažymėjo, kad „...tikslas yra psichinis faktorius, kurį yra sudėtinga, net neįmanoma, nustatyti“¹⁸², o jo nenustačius, nusikaltimas

¹⁷⁸ Ibid, par. 12.

¹⁷⁹ Ibid, par. 24-38.

¹⁸⁰ Schabas W. A. *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. United Kingdom: Cambridge university press, 2000. P. 245-252.

¹⁸¹ Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-A, par. 161; Prosecutor v. M. Stakic, Case No. IT-97-24-A, Judgement of 22 March 2006, par. 45; Prosecutor v. D. Tadic, Case No. IT-94-1, Judgement of 15 July 1999, par. 269; Prosecutor v. G. Jelusic, Case No. IT-95-10, Judgement of 5 July 2001, par. 49.

¹⁸² Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 523.

nebus pripažįstamas genocidu, net jei aukų skaičius ir bus didelis. Būtent dėl šios priežasties, tikslo reikalavimas susilaukia nemažai kritikos. Kad tarptautinė bendrija nesišvaisto genocido sąvoka, įvardindama masinius nusikaltimus, aiškiai parodo dabartinė situacija Darfūre, vakariniame Sudano regione. Nuo 2003 m. čia vyksta ginkluotas konfliktas tarp klajoklių, kupranugarių augintojų arabų ir žemdirbyste užsiimančių afrikiečių ūkininkų. Įtempti santykiai tarp šių grupių tvyro jau senokai, kažkur nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigos. Konflikto priežastimis įvardijamas spartus regiono gyventojų skaičiaus augimas ir vis didesnių teritorijų virtimas dykumomis, dėl ko nyksta derlingų žemių plotai, tinkami ganykloms. Šios aplinkybės privertė arabų klajoklius ir afrikiečių ūkininkus kovoti dėl teritorijų. Malšinti kilusiam konfliktui buvo sudaryta sukarinta arabų grupuotė „Janjaweed“, kurią, kaip teigiama, remia Sudano vyriausybė aprūpindama ją ginklais ir malūnsparniais. Minėtoji grupuotė plėšia ir degina kaimus, žudo vyrus, gyvulius, prievartauja moteris. Jungtinių Tautų duomenimis žuvusiųjų skaičius siekia 400 000, dar daugiau kaip 2 milijonai buvo priversti palikti savo namus¹⁸³, 250 000 kaip pabėgėliai apsistojo kaimyniniame Čade¹⁸⁴. Žmonėms pabėgėlių stovyklose trūksta maisto, vandens, vaistų, jas nuolat saugo „Janjaweed“ grupuotės, kurios nužudo visus, kurie per daug nutolsta nuo stovyklos. Nors faktai, atrodytų, akivaizdūs, Jungtinės Tautos to nevadina genocidu, o 2005 m. sausį Jungtinių Tautų komisija ištyrusi situaciją Darfūre pareiškė, jog nepaisant to, kad ji surado masinių žudynių pavyzdžių ir buvo užfiksuotas civilių asmenų prievartinis vietos pakeitimas, genocidu to pavadinti negalima, nes trūksta kitų genocidą įrodančių požymių, o konkrečiai, buvus tikslą sunaikinti. Komisija taip pat nurodė, kad tai jokia būdu nesumenkina nusikaltimų, įvykdytų tame regione, svarbos, ir kad jų vykdytojai turi būti teisiami už nusikaltimus žmoniškumui bei karo nusikaltimus¹⁸⁵. Galima bandyti teisinti tokią poziciją teigiant, kad kaltinimai genocidu yra labai rimti, todėl jo padarymo faktas niekam neturėtų kelti abejonių, kita vertus, atrodytų, kokių dar reikia įrodymų, jei tūkstančiai žmonių buvo išžudyti, milijonai neteko namų, priversti kęsti badą ir kitus nepritekliaus, ar to neturėtų užtekti įrodyti buvus tikslą sunaikinti tam tikrą grupę?

Kitaip nei naciai, kurie atvirai deklaravo savo tikslus, todėl Niurnbergo tribunole neiškilo didelių sunkumų įrodant kaltę, genocido vykdytojai visada neigia buvus sunaikinimo tikslą, todėl didžiausios problemos kyla norint jį įrodyti. Anot tarptautinių santykių ir politikos profesoriaus M. Shaw, tikslas nereiškia aiškiai pareikštos politikos, priešingai, kadangi genocidas yra visada ir visur neteisėtas civilių grupių naikinimas, jis yra beveik nuolatos maskuojamas gudravimais, eufemizmais, paslėptais ar netiesioginiais nurodymais. Autorius nurodo, kad apie tikslą galima

¹⁸³ <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=19948&Cr=sudan&Cr1>; prisijungimo laikas: 2008-10-23.

¹⁸⁴ <http://www.genocideintervention.net/educate/darfur>; prisijungimo laikas: 2008-10-23.

¹⁸⁵ Horvitz L. A., Catherwood Ch. Encyclopedia of war crimes and genocide. New York: Facts on File, 2006. P. 119.

padaryti išvadą iš veiksmų pobūdžio, kurie vargu ar būtų įvykę nesant tokio tikslo, ir kad daug sudėtingiau įrodyti buvus tikslą sunaikinti, kai žmonės miršta nuo netiesioginių politikos padarinių, pavyzdžiui, nuo bado¹⁸⁶. Taigi, kaip įrodomas tas ypatingas tikslas? Ruandos Tribunolas *Kayishema and Ruzindana* byloje pažymėjo, kad gali būti sudėtinga surasti aiškias nusikaltėlių tikslo apraiškas, todėl gali padėti netiesioginiai įrodymai, tokie kaip nusikaltėlių veiksmai, jų tikslingumas, žodžiai, ypač užgaulių ir menkinančių epitetų, skirtų grupės nariams apibūdinti, vartojimas, fizinis grupės narių ar jų turto perkėlimas, ginklų naudojimas ir kūno sužalojimo mastai, sisteminis žudymo būdas, taip pat svarbus įrodymas yra ir aukų skaičius¹⁸⁷. *Akayesu* byloje teismas nurodė, kad išvadą apie specialaus tikslo buvimą galima padaryti iš bendro konteksto, kuriame nusikalstami veiksmai sistemingai nukreipiami prieš tą pačią grupę, nesvarbu ar jie buvo vykdomi tų pačių ar kitų nusikaltėlių. Kitų faktorių, tokių kaip padarytų žiaurumų mastas, jų bendra kilmė tame regione ar šalyje, faktas, kad aukos buvo tyčia ir sistemingai puolamos dėl jų priklausomybės tam tikrai grupei, o kitų grupių nariai išskiriami¹⁸⁸. *Rutaganda* byloje Tribunolas nurodė, kad tikslas gali būti nustatomas iš atskirų atvejų aplinkybių, pateikiant materialius įrodymus, įskaitant įrodymą, kuris parodytų nuoseklią kaltinamojo elgesio struktūrą¹⁸⁹. Lietuvos teismuose nagrinėtose bylose tikslo buvimas buvo grindžiamas asmenų priklausymu sovietų okupacinės valdžios struktūroms, kurių pagrindinis tikslas buvo Lietuvos partizanų naikinimas. Prokuroras R. Valentukevičius nurodo, kad įrodinėjimo procese labai sunku išryškinti tikslą: „ar genocidas vykdytas tiesiogiai, ar prie jo tik prisidėta. Praktiškai pasitaiko, kad genocide tiesiogiai dalyvavę asmenys – vykdytojai veikė turėdami asmeninių tikslų ar motyvų žudyti, bet ir tokiais atvejais jie veikė tiesiogine tyčia, nes suvokė, kad priklausydami atitinkamos represinės struktūros padaliniiui jie iš esmės įgyvendino tam tikros grupės žmonių naikinimo politiką“¹⁹⁰.

Vienareikšmio atsakymo, ar tikslo reikalavimo įtraukimas į genocido normos formuluotę buvo teisingas ar ne, tikriausiai nepavyks pateikti, tiek argumentai už, tiek ir argumentai prieš – verti dėmesio. J. Žilinskas siūlo atkreipti dėmesį į Genocido konvencijos priėmimo aplinkybės, į tai, kad tarptautinė bendrija buvo šokiruota įvykdyto Holokausto ir genocido prototipu pasirinko būtent jį „...matyt, todėl buvo keliami tokie dideli ir kartu gerokai ribojantys genocido reikalavimai“¹⁹¹. Darfūro pavyzdys parodo, kiek daug sunkumų praktikoje sukelia šis subjektyvusis genocido požymis, galbūt dėl jo iškyla grėsmė, kad genocido norma gali būti

¹⁸⁶ Shaw M. *War and genocide: organized killing in modern society*. Cambridge: Polity Press, 2006. P. 38.

¹⁸⁷ Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T, par. 93.

¹⁸⁸ Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, par. 523.

¹⁸⁹ Prosecutor v. G. A. N. Rutaganda, Case No. ICTR-96-3, par. 63.

¹⁹⁰ <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nusikalt.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-01.

¹⁹¹ Žilinskas J. *Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 90.

daugiau nepritaikoma praktikoje, reikia manyti, kad Holokausto ir Sovietų Sąjungos įvykdytą žiaurumą masto daugiau nieks nepranoks, todėl veikos, atitinkančios genocido objektyviuosius požymius turės būti kvalifikuojamos kaip nusikaltimai žmoniškumui ar karo nusikaltimai.

IŠVADOS

1. 1945 m. Niurnbergo kaltinamajame akte nacių Antrojo pasaulinio karo metais vykdyta politika prieš žydus, romus, lenkus ir kitas tautas buvo pavadinta genocidu, tačiau tai dar nebuvo jo kaip atskiro nusikaltimo pripažinimas.
2. Asmenų, priklausančių tik konkrečioms grupėms, naikinimas ir specialusis genocido tikslas lėmė jo išskyrimą į atskirą nusikaltimų žmoniškumui rūšį. Oficialaus tarptautinio nusikaltimo statusą genocidas įgavo 1946 m. gruodžio 11 d., kai Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją Nr. 96(I), kurioje buvo apibrėžtas šis nusikaltimas. Ji tapo pagrindu rengiant 1948 m. Konvenciją dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį.
3. Lietuvos nacionalinėje teisėje yra įtvirtinta platesnė nei konvencinė genocido samprata – saugomos grupės papildytos politine ir socialine, o į genocido formų sąrašą įtraukti kankinimai ir deportavimas.
4. Plečiamojo genocido sampratos traktavimo negalima pavadinti Lietuvos tarptautinių įsipareigojimų pažeidimu, todėl kad pagrindinis įsipareigojimas užtikrinti Konvencijos nuostatų taikymą nacionalinėje teisėje buvo pilnai įvykdytas, juo labiau, kad pati Konvencija nenumato tokio draudimo, o jos 5 straipsnyje įtvirtintą įpareigojimą Šalims pačioms priimti reikiamus teisės aktus, kad įsigaliotų Konvencijos nuostatos, galima interpretuoti kaip suteikimą laisvės veikti nacionalinėje teisėje savo nuožiūra, suprantama, nepaneigiant tarptautinių įsipareigojimų.
5. LR BK 99 straipsnyje fizinio sunaikinimo akcentavimas nėra visiškai teisingas. Jis nėra tinkamas kalbant apie biologinį ir kultūrinį genocidą sudarančias veikas.
6. Genocido konvencijos saugomų grupių identifikacija yra sudėtinga dėl tapačių požymių, kuriais jos yra apibūdinamos, todėl grupės požymis išlieka vertinamuoju, kurį turi nustatyti teismas vadovaudamasis tiek objektyviais, tiek ir subjektyviais kriterijais.
7. Reikalavimas, kad saugomos grupės būtų stabilios ir ilgalaikės yra gana sunkiai pritaikomas net ir Konvencijoje nurodytoms grupėms, iš kurių stabilia ir nuolatine būtų galima pavadinti nebent rasinę grupę, jei ją apibūdinsime tik fiziniais bruožais, narystė kitose grupėse daugiau ar mažiau priklauso nuo nario valios.
8. Už genocidą atsakomybė kyla dviejų tipų subjektams – individualiai fiziniam asmeniui ir valstybei, tik fizinis asmuo yra baudžiamosios atsakomybės subjektas, tuo tarpu valstybė atsako pagal tarptautinės viešosios teisės normas už padarytus tarptautinės teisės pažeidimus.
9. Genocido specifinis pobūdis ir požymiai leidžia teigti, kad yra būtinas subjekto ryšys su valstybe, kuris pasireiškia kaip oficialus ar faktiškas veikimas valstybės vardu.
10. Svarbiausias genocido subjektyvusis požymis, kuris yra itin reikšmingas genocido nustatymui ir jo atirbojimui nuo nusikaltimų žmoniškumui, karo nusikaltimų, pavienio

nužudymo atvejo, yra specialus nusikalstamas tikslas sunaikinti visiškai arba iš dalies kokią nors grupę, tačiau kartu ir sunkiausiai įrodomas šio nusikaltimo požymis.

11. Nustatyti specialųjį genocido tikslą gali padėti objektyvios aplinkybės tokios kaip bendras kontekstas, kuriame atlikti nusikalstami veiksmai, jų tikslingumas ir sistemingumas, aukų skaičius, žiaurumų mastas, ginklų naudojimas, grupės narių perkėlimas, priklausymas nusikalstamoms valdžios struktūroms, kurios siekia sunaikinti kokios nors grupės narius ir kt.

12. Genocidinis sunaikinimo tikslas turi būti nukreiptas prieš grupę kaip tokią, o ne kelis tai grupei priklausančius asmenis, kurie nusikaltimo aukomis tampa būtent dėl jų narystės grupėje, o ne dėl individualių asmenybės bruožų.

13. Reikalavimas sunaikinti grupę „iš dalies“ yra dar vienas vertinamasis genocido sudėties požymis. Genocido prigimtis reikalauja, kad būtų sunaikinta pakankamai didelė grupės dalis, tačiau tarptautinių tribunolų praktika leidžia teigti, kad dalies dydis dar nėra pats svarbiausias kriterijus, ne mažiau svarbūs ir kokybiniai faktoriai, kurie atskleidžia tos grupės dalies svarbą visos grupės gyvybingumui.

14. Specialaus tikslo reikalavimas nurodo, kad genocidas gali būti padaromas tiesiogine tyčia, tačiau baudžiamosios atsakomybės pagrindu galėtų būti ir netiesioginė tyčia.

15. Už genocidą atsakomybė kyla visiems šio nusikaltimo bendrininkams, nepriklausomai nuo jų užimamos padėties valstybinės valdžios struktūroje. Taip pat nėra būtina, kad kiekvienas bendrininkas asmeniškai turėtų ketinimą sunaikinti grupę, ar kad tiksliai žinotų visas nusikalstamos politikos detales, pakanka, kad toks asmuo žinojo apie galutinį tikslą ir tam tikru būdu prisidėjo prie jo įgyvendinimo.

16. Genocidas pažeidžia daug itin svarbių ir visų civilizuotų tautų saugomų vertybių, tačiau įvykdyti tokio pobūdžio nusikaltimą įmanoma tik kai pažeidžiama tokia vertybė kaip žmoniškumas, kurią ir reikėtų laikyti pagrindine.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 62¹, 71 straipsniais ir 8¹, 24, 25, 26, 35, 49, 54¹, 89 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 42-1140.
4. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ // Valstybės žinios. 1992, Nr. 13-342.
5. Konvencija „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-855.
6. Konvencija „Dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir už nusikaltimus žmoniškumui“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-856.
7. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
8. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
9. Konvencija „Dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 108-2957.
10. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija // Valstybės žinios. 2000, Nr. 20-497.
11. Jungtinių Tautų Chartija // Valstybės žinios. 2002, Nr. 15-557.
12. Vaiko teisių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-150.
13. Charter of the International Military Tribunal // <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm>
14. Charter of the International Military Tribunal for the Far East // <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imtfech.htm>
15. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia // <http://www.un.org/icty/legaldoc-e/basic/statut/statute-feb06-e.pdf>
16. Statute of the International Tribunal for Rwanda // <http://www.ictt.org/ENGLISH/basicdocs/statute.html>
17. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutus // Valstybės žinios. 2003, Nr. 49-2165.
18. Resolution No. 96(I) adopted by the United Nations General Assembly in 1946 // <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>

19. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid // Grant J. P., Barken J. C. International criminal law deskbook. Sydney London: Cavendish Publishing Limited, 2006. P. 41.
20. Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projektas // Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 258.
21. Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind with commentaries // untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/English/commentaries/7_4_1996.pdf
22. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений // <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r36-55.pdf>

Specialioji literatūra:

23. Abraitienė B. Nuo Niurnbergo iki Tarptautinio Baudžiamojo Teismo // Justitia. 2003, Nr. 3-4. P. 101-110.
24. Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
25. Arendt H. Totalitarizmo ištakos. Vilnius: Tyto alba, 2001.
26. Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2000.
27. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis (trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Eugrimas, 2003.
28. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2000. T. 1.
29. Courtois S., Werth N., Panné J. L. ir kt. Juodoji komunizmo knyga. Vilnius: Vaga, 2000.
30. Cryer R., Friman H., Robinson D. An introduction to international criminal law and procedure. Cambridge: Cambridge university press, 2007.
31. Dumont L. Esė apie individualizmą. Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
32. Friedrich August von Hayek. Kelias į vergovę. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2002.
33. Geleževičius R. Holokausto teisingumas ir restitucija Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę (1990-2003). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
34. Hobbes T. Leviatanas. Vilnius: ALK pradai, 1999.
35. Horvitz L. A., Catherwood Ch. Encyclopedia of war crimes and genocide. New York: Facts on File, 2006.

36. Jones A. Genocide: a comprehensive introduction. London New York (N. Y.): Routledge: Taylor&Francis Group, 2006.
37. Jungtinės Tautos. Pagrindiniai faktai. Vilnius: Pradai, 1995.
38. Jusys O., Paulauskas R., Švedas G. Tarptautinis Baudžiamasis Teismas // Teisės problemos. 1999, Nr. 4. P. 71-107.
39. Kantas I. Dorovės metafizikos pagrindai. Vilnius: Mintis, 1980.
40. Kelias į Antikomunistinį tribunolą 2000-2005/sudarė A. Anušauskas. Vilnius: Baltos lankos, 2006.
41. Leonas P. Teisės enciklopedija. Vilnius: Pozicija, 1995.
42. Letukienė N., Gineika J. Istorija-politologija. Vilnius: Alma littera, 2003.
43. Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose (konferencijos medžiaga. 1993 06 12)/red. D. Kuodytė. Vilnius – Kaunas, 1994.
44. Morris V., Scharf P. M. The international criminal tribunal for Rwanda. New York, 1998.
45. Pamištas SSRS karo nusikaltimas Rainiai 1941 06 24-25/sudarė V. Landsbergis, A. Šiušaitė, J. Urbanavičius. Vilnius: Baltijos kopija, 2006.
46. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006.
47. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2008.
48. Plasseraud Y. Mažumos. Tautinių ir etninių mažumų studijų įvadas. Vilnius: Apostrofa, 2006.
49. Rinktinės advokatų kalbos teisme/sudarė V. Zabiela. Vilnius: Justitia, 1998.
50. Römeris M. Valstybė. T. 1. Vilnius: Pradai, 1995.
51. Schabas W. A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. United Kingdom: Cambridge university press, 2000.
52. Schabas W. A. An Introduction to the International Criminal Court. Second Editon. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
53. Shaw M. War and genocide: organized killing in modern society. Cambridge: Polity Press, 2006.
54. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Gimtinė, 1999.
55. Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003.
56. Vilniaus tribunolo nuosprendis/parengė V. Zabiela, V. Raudeliūnas. Vilnius, 2000.
57. Žilinskas J. Nusikaltinai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
58. Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija. 2001, Nr. 23(15). P. 162-173.

59. Žilinskas J. Tarptautinių nusikaltimų tarptautinio pripažinimo problema ir SSRS okupacijos metu padaryti nusikaltimai // Jurisprudencija. 2006, Nr. 10(88). P. 33-39.
60. Геноцид/ Редактор Л. И. Двинина. Москва: Прогресс, 1985.
61. Международное уголовное право. Ответственный редактор В. Н. Кубрявцев. Москва: Наука, 1999.
62. Мутагиров Д. З. Права и свободы человека. Москва: Логос, 2006.
63. Панов В. П. Международное уголовное право. Москва: Инфра-М, 1997.
64. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва, 1983.

Disertacijos:

65. Nevera A. Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S)/ LTU.-V., 2002.
66. Žilinskas J. Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01 S1)/LTU.-V., 2001.

Teismų praktika:

67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 22 d. kasacinė byla Nr. 2K-158/2005.
68. Kauno apygardos teismo 2008 m. sausio 25 d. baudžiamoji byla Nr. 1-20-401/08.
69. Šiaulių apygardos teismo 2001 m. balandžio 5 d. baudžiamoji byla Nr. 09-2-024-88.
70. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T
71. Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-T
72. Prosecutor v. C. Kayishema and O. Ruzindana, Case No. ICTR-95-1-A
73. Prosecutor v. G. A. N. Rutaganda, Case No. ICTR-96-3
74. Prosecutor v. Jean Kambanda, Case No. ICTR-97-23-S
75. Prosecutos v. R. Krstic, Case No. IT-98-33-A
76. Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Indictment: Count three//
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count3.htm>
77. Nuremberg Trial Proceedings Vol. 1 Indictment: Count four//
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/count4.htm>

Internetiniai šaltiniai:

78. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/12962>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.
79. <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/63910>; prisijungimo laikas: 2008-10-03.
80. http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide; prisijungimo laikas: 2008-10-31.

81. <http://en.wikipedia.org/wiki/Humanity>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
82. http://lt.wikipedia.org/wiki/Etnin%C4%97_grup%C4%97; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
83. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194248/ethnic-group>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.
84. <http://www.thefreedictionary.com/social+group>; prisijungimo laikas:2008-11-09.
85. http://www.unitedhumanrights.org/Genocide/history_of_holocaust.htm; prisijungimo laikas: 2008-11-01.
86. http://www.unitedhumanrights.org/Genocide/bosnia_genocide.htm; prisijungimo laikas: 2008-11-01.
87. <http://www.balsas.lt/naujiena/222320/savoku-infliacija-ir-diskusiju-kriminalizacija/rubrika:naujienos-lietuva-komentaraiiranalize-lietuva>; prisijungimo laikas:2008-11-14.
88. <http://www.genocid.lt/Leidyba/5/nusikalt.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-01.
89. <http://www.preventgenocide.org/pl/prawa/kodekskarny.htm>; prisijungimo laikas: 2008-03-18.
90. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.
91. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm#t8>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.
92. <http://www.preventgenocide.org/lv.kriminallikums.htm>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.
93. <http://www.preventgenocide.org/es/derecho/codigos/peru.htm>; prisijungimo laikas: 2008-11-09.
94. <http://www.preventgenocide.org/es/derecho/codigos/paraguay.htm>; prisijungimo laikas:2008-11-09.
95. http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textA.htm#CHAPTER%201.%20-%20GENOCIDE; prisijungimo laikas: 2008-03-18.
96. http://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=88966&version_date=15.11.2006; prisijungimo laikas:2008-03-18.
97. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/rwanda/reports/dsetexhe.html>; prisijungimo laikas: 2008-08-11.
98. <http://www.garweb.ru/project/law/doc/10008000/10008000-045.htm>; prisijungimo laikas: 2008-03-18.
99. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=19948&Cr=sudan&Cr1>; prisijungimo laikas: 2008-10-23.
100. <http://www.genocideintervention.net/educate/darfur>; prisijungimo laikas: 2008-10-23.

GENOCIDAS, KAIP NUSIKALTIMAS ŽMONIŠKUMUI

Santrauka

Šiame darbe nagrinėjama speciali nusikaltimų žmoniškumui rūšis – genocidas. Pagrindinis dėmesys yra skiriamas genocido sampratos analizei tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje. Visų pirma aptariama, kaip vystėsi genocido sąvoka tarptautinėje teisėje, ir kokie probleminiai klausimai kilo 1948 m. Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį rengimo procese. Atskiras dėmesys yra skiriamas genocido sąvokos raidai Lietuvos Respublikos teisėje. Analizuojami įstatymai, kurie įtraukė genocido normą į nacionalinę teisę, ir kurie vėliau ją pildė bei keitė, taip pat aptariama Lietuvos pozicija dėl plečiamojo genocido sampratos traktavimo.

Genocido sudėties analizė pradedama nuo objektyviųjų požymių – aptariamos genocido pažeidžiamos vertybės, pavojingos veikos, sudarančios šį nusikaltimą ir genocido subjektas. Saugomos grupės nagrinėjamos kaip genocido veikas apibūdinantis požymis. Vėliau pereinama prie subjektyviųjų požymių aptarimo – specialaus genocido tikslo ir kaltės klausimų. Analizuojant minėtus genocido sudėties požymius, aptariamos jų įrodinėjimo bei suvokimo problemos, remiantis teismų praktika, moksline literatūra ir teisės aktų analize.

GENOCIDE AS THE CRIME AGAINST HUMANITY

Summary

The subject of this paper is genocide, a specific kind of crime against humanity. The main focus is on the analysis of the concept of genocide in the international criminal law and that of the Lithuanian Republic. First, the development of the concept of genocide in the international law is discussed, and then conflicting issues addressed during the drafting process of the 1948 Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide are introduced. A special attention is drawn to the development of the concept of genocide in the Lithuanian law. Laws that made genocide a national legal norm and later altered and appended it are analyzed; the Lithuanian position on the approach to the enhanced concept of genocide is considered as well.

The genocide composition is analyzed starting with material elements: the vulnerable values, dangerous acts that constitute this crime and the perpetrator(s) of genocide are discussed. The protected groups are examined as a descriptor to the genocide acts. Next, the mental element is discussed – the issues of the special intent of genocide and the guilt. While analyzing the above mentioned genocide composition features certain issues of proving and conceptualizing them are also addressed on the basis of court practice, legislation analysis and scientific literature.